

T.C.

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

KURÂN'A GÖRE İMÂNÎ DUYARLILIĞIN BOYUTLARI

Nurettin İÇTÜZER
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

KURÂN'A GÖRE İMÂNÎ DUYARLILIĞIN BOYUTLARI

Hazırlayan
Nurettin İÇTÜZER

Danışman
Doç. Dr. Zeki TAN

İğdır 2019

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**KURÂN’A GÖRE İMÂNÎ DUYARLILIĞIN BOYUTLARI**” adlı çalışmamın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.
- Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ...yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Nurettin İÇTÜZER

28/08/2019

KABUL VE ONAY

NURETTİN İÇTÜZER tarafından hazırlanan **KURÂN'A GÖRE İMÂNÎ DUYARLILIĞIN BOYUTLARI** adlı çalışma, **28/08/2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **TEFSİR** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak **oybirliği** ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Doc. Dr. Zeki TAN

Başkan

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Mukadder Arif YÜKSEL

Üye

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut SÖNMEZ

Üye

ÖZET

Varlık içinde önemli bir yeri olan insanın bu önemi Yaratıcısını kabul ve tasdik demek olan imanlardır. Bu itibarla iman, Allah-u Teâlâ'nın insandan istediği en önemli ve olumlu cevaptır. İman, insanın kendini, amel ve eylemini anlamlı ve değerli kılar. Dinde kişinin kendi ve eyleminin değeri doğru orantılıdır. Bu itibarla iman, önce kişinin kendine değer kazandırır.

Müslüman'ın imandan sonra kendinden beklenen şey imanın hayatındaki yansıması yani aktivitesidir. Kur'ân'da da doğrudan ve dolaylı olarak bu mesajlar vurgulanmaktadır. İnsanın varlığını anlamlı hale getiren iman aynı zamanda insanın kendini, çevresini ve toplumu ıslahta da en dinamik güçtür. Biz de önemi bu olan *imânî duyarlılığın boyutları* konusunda Kur'ân merkezli bir çalışma yaptık. Bu çalışmamızı üç bölüm bir sonuç olarak şekillendirdik.

Birinci bölümde kavram çalışmaları ve *konulu tefsir* bilgilendirmesiyle tezimizin asıl konusuna girişin zeminini hazırlık. İmânî duyarlılığın boyutları ile ilgili koyduğumuz başlıklar ile tezimizin ana teması olan imânî duyarlılığın boyutlarının açılımını yaptık. Yine bu bölümde İmânî duyarlılığın fert ve toplumun ıslahı açısından gerekliliğini ele aldık.

İkinci bölümde imânî duyarlılığın icrasında karşılaşılan zorluklara ve duyuların duyarlılığına değindik.

Üçüncü bölümde topluma karşı duyarlılık misyonunu yürütme durumunda olan kişide bulunması gereken vasıfları işledik.

Sonuç bölümünde de tezimizde işlediğimiz konuların tamamını kapsayan genel bir değerlendirme ile çalışmamızı tamamladık.

Anahtar Kelimeler

Kur'ân, İman, İnsan, Toplum-Çevre, Duyarlılık

ABSTRACT

The importance of man, who has an important place in existence, is by faith, which means accepting and confirming his Creator. In this respect, faith is the most important and positive answer that Allah Almighty wants from man. Faith makes man's self, deeds and actions meaningful and valuable. In religion, one's own and the value of their action are directly proportional. In this respect, faith first adds value to one's self.

What is expected of the Muslim after faith is the reflection of the faith in his life. These messages are emphasized directly and indirectly in the Qur'an. Faith, which makes human existence meaningful, is also the most dynamic force in the correction of human self, environment and society. We have conducted a Qur'an-centered study on the dimensions of faithfulness, which is of importance. We have shaped this study as a result of three parts.

In the first part, we prepared the groundwork for the introduction to the main subject of our thesis with concept studies and feature exegesis information. With the titles we put about the dimensions of faith sensitivity, we have expanded the dimensions of Faithful sensitivity, which is the main theme of our thesis. Again in this section, we discussed the necessity of Faithful sensitivity in terms of individual and society's improvement. In the second part, we talked about the difficulties encountered in the performance of Faithful sensitivity and the sensitivity of the senses. In the third part, we have studied the qualifications that should be found in the person who is in charge of carrying out the mission of sensitivity to society. In the conclusion part, we made a general evaluation covering all of the topics covered in our thesis.

Key Words:

Quran, Faith, Human, Community-Society, Sensitivity.

ÖNSÖZ

İmtiyazlı bir varlık olarak yaratılan insan, bir takım sorulara cevap bulmakla mükelleftir. Bundan dolayı varı ve varlığı yaratılış gayesiyle okumak, akıl, idrak sahibi insanın önde gelen görevlerindedir. Varlık içinde insanın yaratılış amacının anlaşılması ise birinci derecede öneme sahiptir.

Zıt temayüllerle yaratılan, iman ve küfrü seçme yetisi ve irade hürriyetine sahip insanın tabi tutulduğu imtihandan başarıyla çıkabilmesi, ciddi mücadele gerektirmektedir. Fücür ve takva istidadiyla yaratılan insanın, bu mücadelede olumlu yönde ilerlemesi Yaratıcısına olan irtibatı yani imanı ile başlar. Dinamik bir güce sahip iman, insanı Rabbiyle, kendiyile, tüm varlıkla, çevresiyle ilişkilerini faydalı, hayırlı yönde geliştirir.

Yeryüzünün ıslahı, fert ve toplum olarak insanın ıslahına; insanın ıslahı da imana ve imânî duyarlılığa bağlıdır. Peygamberler de tebliğlerine imana davetle başlamışlardır.

Biz de; bu nedenle imanın, insanın kendine ve çevresine olan fonksiyonel yönünü vurgulamak için duyarlılık kavramını ve temasını tez konusu olarak aldık. Bu çerçevede birinci bölümde tezimizin ana temasını oluşturan duyarlılığın daha iyi anlaşılması için duyarlılık ve zıttı olan duyarsızlık manasına karşılık gelecek/gelebilecek kavramları Kur'ân'da bulup tahlil ettik. Duyarlılığın boyutlarıyla ilgili belirlediğimiz alanlar dâhilinde açılımını yaptık. İşlediğimiz konularla ilgili ayetleri *Mu'cem'ül-Müfehres* yardımıyla bir araya getirdik ve dipnotta gösterdik. Konuların işlenmesinde Kur'ân ve hadis kaynaklarının yanı sıra son dönem eserlerle de çalışmanın içeriğini destekledik. Böylece Kur'ân merkezinde iman ve onun fonksiyonel yönü olan duyarlılığı, belirli başlıklarla açık hale getirdik. İkinci bölümde toplumun ıslahı açısından imânî duyarlılığın gerekliliğini ve imânî duyarlılık faaliyetinin yerine getirilmesindeki zorlukları vurguladık. Bununla yetinmeyip duyuların duyarlılığını da işledik. Üçüncü bölümde imânî duyarlılık adına hareket eden kişide olması gereken temel vasıflar üzerinde durduk. Sonuç bölümüne gelindiğinde ise tezimizin tamamını kapsayacak genel bir değerlendirme yaptık.

İnsanın kendisi ve çevresi için verdiği zorlu mücadelede, olması gereken hayırlı sonuca ulaşması, ancak; iman ve imânî duyarlılık istikametinde ilerlemesiyle

mümkündür. Biz de bu anlayışla yüksek lisans tez ölçeğinde bir çalışma yaptık, Rabbimizden niyazımız faydalı olmalıdır.

Bu çalışma sürecinde kendilerinden yardım ve destek gördüklerim oldu. Tez danışmanım Doç. Dr. Zeki TAN hocam tez çalışmamda beni yönlendirme gayretinde olup bana sabır göstermiştir. Sayın Dr. Öğr. Üyesi M. Seyid GECİT ve Doç. Dr. M. Salih GECİT Hocalarımın tezimin bitirilmesine önemli katkı ve destekleri olmuştur. Tezimin gözden geçirilme ve düzeltme hususunda doktora öğrencisi Esra KAYIHAN büyük gayret sarf etmiştir.

Tezimin hazırlanmasında yardım ve desteklerini gördüğüm yukarıda ismini zikrettiğim ve edemediğim şahıslara teşekkürlerimi arz ederim.

Nurettin İÇTÜZER
İğdır 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TAAHHÜTNAME	
KABUL VE ONAY	
ÖZET.....	İ
ABSTRACT	İİ
ÖNSÖZ.....	İİİ
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	Vİİİ
GİRİŞ	1
A. KONUNUN ÖNEMİ	2
B. KONUNUN İŞLENİŞİ	5
C. KONULU TEFSİR.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DUYARLILIĞIN KAVRAMSAL TEMELLENDİRİLMESİ, BOYUTLARI VE SALAHA KATKISI

1.1. KUR'ÂN, İMAN VE DUYARLILIK KAVRAMLARI.....	9
1.1.1. Kur'ân.....	9
1.1.2. İman.....	9
1.1.3. Duyarlılık.....	9
1.1.3.1. Duyarlılık Anlamına Gelen Kelimeler.....	10
1.1.3.1.1. Vecile: وجل	10
1.1.3.1.2. Hazene: حزن	10
1.1.3.1.3. Beha'a: بخل	10
1.1.3.1.4. 'Anete: عنت	10
1.1.3.1.5. Hasse: حس	11
1.1.3.1.6. Şe'are: شعر	11
1.1.3.1.7. Haşyet: خشية	12
1.1.3.1.8. Hazere: خذر	12
1.1.3.1.9. Takva: تقوي	13
1.1.3.1.10. Havf: خوف	13
1.1.3.1.11. Huşû'u: خشوع	14
1.1.3.2. Duyarsızlık Anlamına Gelen Kelimeler	14
1.1.3.2.1. Gafele/Gaflet: الغفلة.....	14

1.1.3.2.2. ‘Amiye: عمي	15
1.1.3.2.3. Kafele: قفل	15
1.1.3.2.4. Ekinne: أكنة	15
1.1.3.2.5. Gışave: غشاوة	16
1.1.3.2.6. Gulf: عُف	17
1.1.3.2.7. Kasiye: قاسية	18
1.1.3.3. Duyarlılığın Boyutları	18
1.1.3.3.1. Kişinin Kendine Karşı Duyarlılığı	21
1.1.3.3.2. Kişinin Rabbine Karşı Duyarlılığı	25
1.1.3.3.3. Allah’ın Kullarına Karşı Duyarlılığı	28
1.1.3.3.4. Meleklerin İnsanlara Karşı Duyarlılığı	32
1.1.3.3.5. Kişinin Peygamberlere Karşı Duyarlılığı	34
1.1.3.3.6. Peygamberlerin Ümmetlerine Karşı Duyarlılığı	37
1.1.3.3.7. Kişinin Kur’ân-ı Kerime Karşı Duyarlılığı	41
1.1.3.3.8. Kişinin Anne ve Babasına Karşı Duyarlılığı	44
1.1.3.3.9. Kişinin Akrabalarına Karşı Duyarlılığı	47
1.1.3.3.10. Kişinin Çocuklarına Karşı Duyarlılığı	48
1.1.3.3.11. Kişinin Komşularına Karşı Duyarlılığı	51
1.1.3.3.12. Kişinin Arkadaşlarına Karşı Duyarlılığı	52
1.1.3.3.13. Kişinin Çevresine Karşı Duyarlılığı	54
1.1.3.3.14. Hayvanlara Karşı Duyarlılığı	56
1.1.3.3.15. Tabiata Karşı Duyarlılığı	57
1.1.3.3.16. Helal ve Harama Karşı Duyarlılık	59
1.1.3.3.17. Kul Hakkına Karşı Duyarlılık	62
1.1.3.3.18. İnanan İnsanların Birbirlerine Karşı Duyarlılığı	64
1.1.3.3.19. Farklı İnanç Guruplarına Karşı Duyarlılık	65
1.1.3.4. Duyarlılığın Salaha Katkısı	67
1.1.3.4.1. Ferdî Salaha Katkısı	70
1.1.3.4.2. Toplumsal Salaha Katkısı	72
1.1.3.4.3. Nimete Karşı Duyarlılık	74

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİREY VE TOPLUMSAL DUYARLILIĞIN GEREKLİLİĞİ, ENGELLERİ VE DUYULARIN DUYARLILIĞI

2.1. TOPLUMSAL DUYARLILIĞIN KAZANILMASININ GEREKLİLİĞİ.....	77
2.2. DUYARLILIĞIN YERİNE GETİRİLMESİNDEKİ ZORLUKLAR	79
2.2.1. şahsî Zorluklar	80
2.2.1.1. Nefsin Durumu	81

2.2.1.2. Şeytan.....	83
2.2.2. Toplumsal Zorluklar	84
2.2.3. Ekonomik Zorluklar	87
2.3. DUYULARIN DUYARLILIĞI.....	88
2.3.1. Kalbin Duyarlılığı.....	89
2.3.2. Gözlerin Duyarlılığı	91
2.3.3. Kulakların Duyarlılığı	93
2.3.4. Eğitime Karşı Duyarlılık	95
2.4. DUYARLILIK VE FITRAT İLİŞKİSİ.....	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DUYARLI KİŞİDEKİ TEMEL VASIFLAR

3.1. Duyarlı Kimsede Bulunması Gereken Temel Vasıflar	101
3.1.1. Sabır (Dayanıklılık).....	101
3.1.2. Vefa	104
3.1.3. Şefkat.....	105
3.1.4. İnfak.....	108
3.1.5. Fedakârlık	109
3.1.6. Cesaret	111
3.1.7. Özgüven.....	112
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA	117
ÖZGEÇMİŞ.....	121

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	adı geçen eser
<i>a.s</i>	aleyhisselam
<i>b.</i>	bin
<i>bkz.</i>	bakınız
<i>çvr.</i>	çeviri
<i>DİB.</i>	Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>gb.</i>	gibi
<i>Hz.</i>	Hazret
<i>İst.</i>	İstanbul
<i>trc.</i>	Tercüme eden
<i>TDV.</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Thk.</i>	tahkik
<i>Tsz.</i>	tarihsiz
<i>Yay.</i>	yayın
<i>v.b.</i>	ve benzeri
<i>v.d.</i>	ve devamı

GİRİŞ

İman, insanla var olan ve daima var olarak güncelliğini korumaya devam edecek olan bir konudur. İman; hem konusu hem de fonksiyonu açısından önem arz etmektedir. İman-insan ilişkisinin cevabı, aynı zamanda insanın aslî konusunun da var oluş gayesinin de cevabıdır. İman, insanın Rabbine ve bizzat kendi derinliğine dikey olarak; çevresine genişliğine de yatay olarak yansımaları; insanın kendini, geçmiş- geleceği ile tarihi ve tüm hayatı içine alması hasebiyle kuşatıcıdır. Başka bir açıdan iman, hem kendi varlığı hem de fonksiyonu açısından değerlendirilmesi durumunda, tarihin, bu günün, hem de geleceğin cevabıdır.

Çalışmamız “Kur’ân’a Göre İmânî Duyarlılığın Boyutları” olmasından dolayı konunun açılımında Kur’ân’ı merkeze aldık. “...İmânî Duyarlılığın Boyutları” çağrışımı hasebiyle de imana bağlı olarak ‘imanın fonksiyonel yönü’nü değerlendirdik. Fakat “İmânî Duyarlılığın Boyutları”nın genişliğinden dolayı konuları mümkün olduğunca kısaltarak işleme gayretinde olduk.

Derinliğine, genişliğine, şümulü bir konuyu, Kur’ân merkezli iman ve onun aktivasyonuna temas ettik. Kur’ân ayetlerinin çoğunu konumuzla ilişkilendirmek mümkün ise de belirli ayetler çerçevesinde, işlemeye özen gösterdik. Tezin sınırlarını daha fazla zorlamamak düşüncesiyle, ilgili konuyla alakalı ayet varsa, söz konusu ayeti, kısa bilgilerle konuyla da ilişkisini kurarak dipnotta göstermeyi daha uygun bulduk.

Tarihte iman-küfür ve ıslah-ıfsat mücadelesi hep var olmuştur. Bu mücadelede yeryüzünün ıslahı, insana; insanın ıslahı da imana bağlıdır. Gerçek manada ıslah ise ancak; imânî duyarlılığın işlerlik kazanmasıyla mümkündür. Bu durum, iman gerekliliğini, işlevini de anlamlı hale getirmektedir.

İnsanın vazgeçilmezi ve yaratılış gayesi olan iman, iman duyarlılığı açısından, temel kaynaklardan ve günümüz eserlerinden faydalanılarak Kur’ân merkezli ele aldık. Çalışmamız üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci bölümde; iman ve imânî duyarlılık olan tezin asıl konusuna hazırlık mahiyetinde kavram çalışmaları ele aldık. Devamında *konulu tefsir* hususunda bilgilendirme yaparak *konulu tefsir* ile ilgili görüşleri özetleyerek sunduk. Konumuzun temelini oluşturan *duyarlılık* kavramının tek bir kelime ile karşılığı olmadığından Kur’ân’da buna karşılık gelebilecek kavramları tespit ettik. Duyarlılığın daha iyi

anlaşılmasında, duyarlılığın zıttı olan duyarsızlık nedir sorusuna denk gelecek kavramları da Kur'ân'da bularak üzerinde çalışma yaptık. Duyarlılık ve duyarsızlık ile ilgili kavram çalışması konumuzun temellendirilmesi açısından önemli olduğundan duyarlılıkla ilgili 11; duyarsızlık ile ilgili 7 kavram üzerinde durduk.

Birinci bölümde, duyarlılığın boyutlarını, insanın kendinden başlayarak ve soyuttan somuta doğru bir yol izleyerek tek tek alt başlıklar halinde inceledik. Devamında ise duyarlılığın ferdî ve toplumsal salaha katkısının üzerinde durduk.

İkinci bölümde; ilk olarak toplumsal duyarlılığın gerekliliğini vurguladık. Devamında ise söz konusu bu duyarlılığın yerine getirilmesindeki şahsî, toplumsal ve ekonomik zorluklara dikkat çektik. Diğer bir alt başlıkta da duyuların duyarlılığını ele aldık. Son olarak da duyarlılık ile fitrat ilişkisine kısaca yer verdik.

Üçüncü bölümde; duyarlılığın yürütülmesinde ve icrasında kişide olması gereken temel vasıflar yedi alt başlık halinde ele aldık.

Sonuç kısmında Kur'ân'ı esas alarak imânî duyarlılığı, söz konusu bu imânî duyarlılığın boyutlarını, fert ve topluma imânî duyarlılığın kazandırılmasının önemi ve gerekliliği ve imânî duyarlılığa sahip bir müslüman da olması gereken vasıfları değerlendirmeye çalıştık.

A. KONUNUN ÖNEMİ

İnsanın birinci derecede sahip olduğu, olabileceği değer imandır. İnsan bununla kendini, hayatını, yaptıklarını değerli kılar.¹ Şu da bir gerçek ki iman, Müslümanın hem değer hem de güç kaynağıdır. İman değerini, değerlerin kaynağı olan Allah'a irtibatından almaktadır. Önemli vurgularla izzetin, Allah'a ait olduğu Kur'ân'da beyan edilmektedir.² Müslüman, iman yoluyla Allah'la bağ kurar ve böylece izzet ve değer kazanır. Aynı zamanda insan, fitratının da yönlendirmesiyle maddî, manevî âlemle ilişki kurar. İnsanın kurduğu bu çok yönlü ilişki içinde en başta geleni Allah ile kurduğu ilişkidir. Sonrakiler de onunla anlamlı ve değerlidir. Böylece iman, dikey olarak Allah ile ilişkimizin irtibatını kurmayı sağlarken, ondan kaynaklanan ahlakta toplumla,

¹ İnsanı imanı ile değerli kılan Allah, ona bağlı olarak yaptığı amelleri derecelendirmektedir; Onlar yaptıklarıyla Allah katında derecelendirilir, Âl-i İmrân, 3/163; Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır, En'âm, 6/132; Ahkâf, 46/19; Rableri katında yüksek dereceleri vardır, Enfâl, 8/4; Üstün dereceler vardır, Tâhâ, 20/75.

² İzzet ve şeref Allah'ındır, Nisâ, 4/139; Yûnus, 10/65; Kim izzet isterse izzetin tamamı Allah'a aittir, Fâtır, 35/10; Asıl izzet, Allah'a, Resulüne, müminlere aittir, Münâfikûn, 63/8.

çevreyle olan ilişkilerin düzenlenmesini sağlar.³ Bu ilişkilerin keyfiyetini, seviyesini imânî motivasyonunun harekete geçirdiği ‘imânî duyarlılık’ belirler. İnsanın ve yaptıklarının Allah katındaki derecesi imanladır.⁴

İslam, bütün peygamberlerin getirip tebliğ ettiği; inanç ve temel kuralları aynı olan fitrata uygun, tarihsel süreç içerisinde insanlığın ortak tecrübesidir. Kaynağı İlâhî olan bu dinin gayesi insanın özüne dönmesine yapılan bir çağrı olup; insanlığın kurtuluşa kavuşmasını sağlamaktır. Din, bu konuda fertte kimlik, kişilik yaratma girişimi olarak karşımıza çıkar.⁵ Bu hususta en aktif güç imânî duyarlılığın harekete geçmesidir.

Günümüz insanının, maddî alanda kaydettiği pek çok başarılarına rağmen, iç dünyasının zenginliklerini, fitrî kabiliyetlerini geliştirerek gerçek ihtiyaçları hakkında doğru, bir görüş geliştirdiği söylenemez. Bundandır ki; günümüz insanı kendisi ve içinde yaşadığı çevreyle ilgili gerekli bütünlüğü ve barışıklığı sağlayamamıştır. Ekonomik yarış, iktidar mücadelesi, başarı hırsı, tensel zevk ve tatminler alabildiğine yüceltilip, mutlak değerler haline getirilmiştir. Aşırı dünya tutkusu, dünya hayatından başka hayata inanmamaları, insanları İlâhî tebliğe karşı muannid bir tavra sevk etmiştir; öyle ki; dinî, manevî yöneliş ve tutkular küçümsemmiştir. Başka bir yönüyle de insanların dinî, manevî bağları zayıflatılıp kopartılırken, süfliyat yönleri kışkırtılmıştır.⁶ Asliyetinden uzaklaştırılan insanı bu büyük felaketten ancak; imânî duyarlılıkla geri döndürmek mümkündür.

Kur’ân, iman teklifi yaparken tarihe vurgu yaparak da sunduğu mesajın eklektik ve yapay olmayıp orijinal bir olgu olduğuna işaret eder. Buna bağlı olarak din, olup bitmiş bir olgu değil insanlık tarihi boyunca devam eden ve etmekte olan bir süreçtir. Yine din, insanın içsel yaşamını kendine esas konu seçerek bu yaşamın daha da ilerlemesi; insanın hem Tanrı, hem de insanlar, hatta bütün varlık âlemiyle olan ilişkisini yükseltmek ve barışı egemen kılmak istemektedir. İmanı, insanın kendini ve

³ Ayetlerde imânî zikirden sonra amel, ahlak ve sosyal çevreyle ilgili kurallar getirilmektedir, Bakara, 2/177; Mâide, 5/69; Mü’minûn, 23/1-11; Hucûrât, 49/1-18 vb. Ayetlerde imanî esaslardan sonra amel, ahlak ve sosyal çevreyle ilgili önemli vurgular yapılmaktadır.

⁴ Bkz.,Tevbe, 9/20; Celal Kirca, *Kur’ân ve İnsan*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, 218-219.

⁵ İsmail Çalışkan, *Kur’ân’da Din Kavramı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, 227.

⁶ Resulleri ve tebliğini hafife almışlardır, En’âm, 6/10; Hicr, 15/11; Yalanlamaları alaya almaları, duymazlıktan gelmeleri... Rûm, 30/10; Lokmân, 31/6, 7; Hayran olunacakken her gelen ayeti alaya alırlar, Sâffât, 37/12-14; Bizler için gerçek olan dünyadır, Mü’minûn, 23/37; Câsiye, 45/24; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, 11-12.

amel-i salih ile birlikte ele alan Kur'ân, bu yaklaşımlarıyla insanların yaşamlarında onurlarına yakışan manevi katkılar yapacak anlam ve eylemler bütünü sunmaktadır.⁷

İnsanların kurtuluş ve salahını temin etmede daima birinci derecede öneme sahip olan iman, insanlığın sorunlarının da en doğru cevabıdır. Kur'ân'da imânî duyarlılığın bir sonucu olan salih amele vurgu yapılmaktadır.⁸ Bunun yanında Kur'ân'da insanların fitrî ihtiyacı olan iman, amel ve eylemlerinin de imânî duyarlılığının da izah ve karşılığı bulunmaktadır. Din duygusu, insanın derinliklerinde hissettiği eğilimlerden biridir.⁹ Fıtrat, hem dinin aslı, hem de insanın özü için kullanılmış, ikisini bir araya getirmiştir. Birbirinden ayrılmayan bu iki fenomenin karşılıklı ilişkisinde fıtrat; insanın varlığının özünü; din ise, insanın varoluşunu anlatmaktadır. Din, insanın doğuştan getirdiği potansiyeli açığa çıkaran bir güçtür. Fıtrattaki asliyetin örtülmesi anlamındaki kafir nitelemesi bu anlamdadır.¹⁰ Fıtrat, insanın özünde var olan (içkinlik) gerçeklerin dışı vurumunun bu öze örtülecek şekilde yerine getirilmesi yani Yaratıcısını tanıması ve davranışları onun hoşnutluğunu kazanacak tarzda yürütmesidir. Kur'ân'ın kabul ettiği gerçek din; işaret ettiğimiz içkin ve aşkın boyutun birlikte yürümesidir. Bunlardan herhangi birisi eksik veya birbirine zıt olursa bu insanın yabancılaşması (fesat ve hüsrân)dır.¹¹

Müslüman için hayatın gayesi, imanla başlayan, ibadet ve salih amel ile hayatın her alanında varlığını hissettiren bir süreçtir.¹² İnsanı, olan ve de olabilecek bütün zarar ve tehlikelere karşı koruyan buna karşı onun '*sıratı müstakim*' denilen doğru yolda yürümesini, o yolda ilerlemesini sağlayan, teşvik eden iman, insan için birinci derecede önem ve önceliğe sahiptir. Müslümanın şahsında başlayan ıslah hareketi, imânî duyarlılıktan alınan güçle tüm çevreyi kuşatır. Bu durum, bizim bu konuyu seçmemizde de en önemli amildir.

---

⁷ Çalışkan, *a.g.e.*, 228.

⁸ "...Her kim mümin olarak amel-i salih yaparsa...", Nisâ, 4/124; İman, amel-i salih ve hidayete sevk eder, Yunus, 10/9; İman, amel-i salih ile ihya olmak hayat bulma ile ilgili bkz., Nahl, 16/97.

⁹ Çalışkan, *a.g.e.*, 123; Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1982, 94.

¹⁰ Feth, 48/29.

¹¹ Tüm insanlığın hüsrân ve fesada maruz kalması umumî; bunun dışında kalması ise; dininde özeti olan, iman, amel, hakkı ve sabrı tavsiye şeklinde özetlenmektedir, Asr, 100/1-3; Çalışkan, *a.g.e.*, 124.

¹² Çalışkan, *a.g.e.*, 203.

B. KONUNUN İŞLENİŞİ

Bu başlıkta ele alacağımız konu, tezin başlıkları, içerikler ve işlenmesi ile ilgili sorulacak, sorulabilecek sorulara cevap mahiyetindedir. Bu aynı zamanda tezimizin plan, şekil ve amacını paylaşmaktır. Bunu ana konuya hazırlık, ana konunun işlenmesi ve tamamlayıcı konular olarak özetleyebiliriz. Bu özetlemenin açılımında birkaç aşamada yapacağız.

Tezin ana temasına zemin hazırladık. Tez çalışmamızın alanını ilgilendirdiğini düşündüğümüz ‘*konulu tefsir*’ ve bu hususta yazılmış eserlerden alıntılar yaparak konuyu özetledik. İman ve Kur’ân ile ilgili kavram çalışması yaptık. “*Duyarlılık*” tezimizin asıl konusunu oluşturduğundan üzerinde durduk. Bu kavramın Kur’ân’da birebir karşılığı olan tek bir kelime olmadığından duyarlılık ve zıddına karşılık gelebilecek kelimeleri ele aldık. Böylece tezimizin asıl konusuna girişin ön hazırlığı yapılmış oldu.

Tezimizin asıl temasını ‘*duyarlılık*’ oluşturduğundan imânî duyarlılığın boyutlarını dikey ve yatay olarak belirlediğimiz bir takım başlıklarla işlemeye çalıştık. İnsanın iman karşısında bir etkilenme; sahip olduğu iman ile bir de etkileme yönü vardır. Her iki yönde *imânî duyarlılığı* oluşturur. Böylece insan, inandıklarıyla etkilenme; inandıklarından kaynaklanan çevresel aktivitasyonlarıyla da etkileme durumundadır. İmânî duyarlılığın boyutlarını bu anlayış üzerine oluşturduk.

Daha sonra konuyu tamamlayacağını mülahaza ettiğimiz bazı başlıklar ilave ettik. Duyarlılığın fert ve toplumun ıslahı açısından önem ve gerekliliğine değindik. Duyarlılık ki; önemli bir misyondur, bu misyon adına hareket eden kişide olması gereken vasıflarla ilgili başlıklar belirleyerek onları da belirgin hale getirdik. Daha sonra tezimizi “Sonuç” başlığı ile bitirdik.

Tezle ilgili bazı hususlara da değinmek istiyorum. Tezimiz konusu itibariyle geniş ve şümulü bir konu olduğundan sınırlama ve kısıtlamalara gitmek zorunda kaldık. Bundan dolayı ayetlerin lafız ve meallerine asıl metinde yer veremedik; ancak gerekli olduğunu düşündüğümüz yerde, konunun ayetlerle ilgisini dipnotlarda kurmaya çalıştık. Yine aynı gerekçeden dolayı hadislere fazla yer veremedik. Her zaman ve daima güncelliğini koruyan bir husus olması hasebiyle konuları, yeni okumalarla da destekleyerek günümüze taşıma gayretinde olduk. Kavram çalışmasında temel

kaynaklara gittik. İşlediğimiz konunun ilgili ayetlerini “*Mu’cemu’l-Müfehres*” kitabında bulup bir araya getirip ayet numaralarını dipnotta verdik.

Hülâsa: konunun işlenmesini; tezimizin asıl konusuna girişin temelini atılması; “*İmânî Duyarlılığın Boyutları*” olan tezimizin ana temasının, belirlenen başlıklar çerçevesinde konuların yeni okumalarla işlenmesi; konunun fert ve toplum açısından gerekliliğinin vurgulanması; imânî duyarlılık gibi önemli bir faaliyeti yürütecek kişide bulunması gereken vasıfların belirtilmesi şeklinde şematize ederek özetleyebiliriz.

C. KONULU TEFSİR

Konulu tefsir; manalarını beyan etmek, asıllarını ortaya çıkarmak ve birleştirici bir bağla birbirine bağlamak için özel şartlarla ve hususi bir şekilde değişik ayetleri bir araya toplamak ve üzerlerinde derinlemesine düşünmek suretiyle mana ve gaye bakımından bir olan Kur’ân-ı Kerîm’in konularını araştıran bir ilimdir.¹³

Konulu tefsir; her hangi bir konuyu, Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde ele alarak, konuyu ilgilendiren ayetleri, hatta konuyla ilgili başka ilim dallarındaki bölümü de bir araya getirerek Kur’ân’ın genel üslûbu çerçevesinde çeşitli mukayeseler yapmak suretiyle istenileni ortaya çıkarmaktır. “*Kur’ân’a göre*” diye başlayan bütün çalışmalar, araştırmalar, ‘*Konulu tefsir*’ kapsamına girmektedir.

Konulu tefsir’in özelliği konuyla ilgili ayetleri bir araya getirmenin yanında konuyu da konuyla ilgili ayetleri de, derinliğine işlemektir. Faydalı bir çalışmadır; eğer çalışılmasaydı boşluğu hissedilecekti. İhtisaslaşmanın önem kazandığı günümüzde *konulu tefsir* onu karşılayacak bir çalışmadır. Bilim dallarının eşliğinde Kur’ân ayetlerini bir araya getirerek derinliğine çalışma yaparak, ilahi kelamın konuyla ilgili ne dediğini, ne demiş olabileceğini ortaya çıkarmada önemli bir çalışmadır.¹⁴

Toplumların yenilenen ihtiyaçları, insanla ilgili alanlarda yeni düşüncelerin ortaya çıkması ve modern bilimsel teori alanlarının, gittikçe genişlemesi karşısında sağlıklı bakışlar ve çözümler önerebilmek, ancak *Kur’ân’ın konulu tefsirine* başvurmakla mümkündür. Bundan dolayı çağın problemlerine ve uygarlığın verilerine, ancak Kur’ân’ın *konulu tefsir’iyle* veya Kur’ân üzerine konulu tefsir metoduna benzer etüdlerle karşı koyabiliriz. Çünkü bir konuya ilişkin bilgileri Kur’ân ve sünnetten toplamak ve

¹³ Abdu's-Settâr Fethullah Sa’id, *el-Medhalile’t-Tefsiri’l-Mevzuu*, Kahire, 1986, 20.

¹⁴ Mustafa Müslim, *Kur’ân Çalışmalarında Yöntem (Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım)*, Fecr Yayınevi, Riyad, 1989, 7-10.

anlamalarını özümsemek araştırmacıya, bir takım yeni genel ilke ve düşüncelere varmasını sağlayacak içtihadî bir rol oynama imkânı vermektedir. Nasların genel hedeflerinden çıkarılmış bu ilkeler ışığında araştırmacı, bu açmaz ve problemlerin İslamî çözümünü kavrayabilmektedir.¹⁵

Tefsir çalışmalarında takip edilen usuller ve izlenen yollar, çağın verilerine ve müfessirlerin bakış açısına göre değişiklik arz edebilir. Çünkü Kur'ân bize, yöntem, form ve disiplinden daha çok, olması gereken ruhu, köşe taşlarını, ufuk çizgilerini vermektedir. Bu ruhu yaşatacak, köşe taşlarını yerli yerine oturtacak; ufuk çizgilerini belirgin hale getirecek yöntem ve metotları bizlere bırakmaktadır. Zira insanlık tarihi farklı zaman ve mekânlarda, değişik yöntemler uygulamak zorunda kalmıştır. Hayatın hareket halinde olması ve değişkenliği de bunu gerekli kılmıştır.

İşte yaşadığımız asrın insanına anlayacağı bir dil ve üslupla Kur'ân'ın hidayetini sunmak isteyen son dönem İslâm âlimleri, eski usulleri de tetkik etmekle beraber, yeni yöntem arayışlarına yönelmişlerdir. Bu yöntem arayışları çerçevesinde, konuları Kur'ân bütünlüğü içerisinde işlemeyi hedefleyen ve bunu yaparken de Kur'ân'ın genel ilke ve prensiplerini devamlı olarak göz önünde bulunduran yeni bir tefsir metodu ortaya çıkarmışlardır. Konulu tefsirin kökünün başlangıcı itibariyle kesin olarak bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte disiplin olarak tefsir ilminde ortaya çıkması yirminci yüzyılın bir ürünüdür.

İçinde yaşadığımız yüzyılda Kur'ân'ın hidayetinin ve rehberliğinin insanlığa nasıl sunulacağı; hangi yöntemin takip edilmesi gerektiği hususu da çözüme muhtaçtır. Ayrıca kültür ve medeniyetlerin birbirine her zamankinden daha fazla yakınlaştıkları; hatta karıştıkları bir zaman diliminde İslâm'a, onun kültür ve medeniyetine yöneltilen sorulara tatmin edici cevapların verilebilme ihtiyacı ile karşı karşıyayız.

Bu yeni yöntem ve metodoloji arayışları içerisinde yapılan çalışmalar çerçevesinde, ilk olarak hicrî 14. yüzyılın ikinci yarısında şekillenmeye başlayan yeni bir tefsir usulünün geliştirilmeye çalışıldığını ve bu metodun sınırlarının çizilmesi ile genel bir tanımlamaya gidildiğini görmekteyiz. Günümüzde bir kısım düşünür ve araştırmacıların önemle üzerinde durduğu; hatta Kur'ân'î araştırmaların geleceğinin bu yöntem ve metoda bağlı olduğunu söyledikleri yeni yöntemin adı *konulu tefsir*'dir.¹⁶

¹⁵ Müslim, *a.g.e.*, 29-37.

¹⁶ Muhammed Gazâlî, *Kur'ân'ın Konulu Tefsiri*, çevr., Şahin Güven - Ekrem Demir, Şura Yayınları, İstanbul, 2000, 9.

Kökü geçmişe dayanmakla birlikte yeni bir ruh, yeni bir anlayışla sınırları çizilerek tanımlanan *konulu tefsir*, Kur'ân'a yönelme ve onu doğru bir biçimde yorumlama metotlarının son halkalarından birini oluşturmaktadır.¹⁷

---

¹⁷ Gazâlî, *a.g.e.*, 29-32.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DUYARLILIĞIN KAVRAMSAL TEMELLENDİRİLMESİ, BOYUTLARI VE SALAHA KATKISI

1.1. KUR'ÂN, İMAN VE DUYARLILIK KAVRAMLARI

1.1.1. Kur'ân

Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli yönleri ve özellikleri dikkate alınarak tarifleri yapılmıştır. Kur'ân ilimlerini içeren kaynaklar O'nu dil ve ıstılah bakımından tarif ederler. Kur'ân-ı Kerim'in ıstılâhı tariflerinden birisi şu şekildedir: “Nebî (s.a.)'ye indirilen, mushaflarda yazılı olan, tevatürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen muciz kelimedir”.¹⁸

1.1.2. İman

İman Arapçada “e-m-n” veya “emân” kelimesinden türemiş olup sözlükte emin olmak ve yalanlamanın, tezkibin zıddı tasdik etmek, onaylamak anlamına gelmektedir.¹⁹ İstılahta ise; “Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği ve zaruret-i diniyye olarak bilinen hükümleri, haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul ile bunların gerçek ve doğru olduğuna inanmak”²⁰ demektir.

1.1.3. Duyarlılık

Türkçede “duyarlı olma durumu” olarak, ‘duyarlı’ kelimesi, “dış etkenlere karşı duyarlılığı olan, hassas” şeklinde karşılanmaktadır. Doğrudan veya dolaylı olarak kendini ilgilendiren konular etrafındaki sorunları gidermek ve çözüm bulmak için sorumluluk almaktır. Sorumluluk almak demek illa fiziksel bir şeyler yapmak anlamına gelmediğinden; fikir üretmek, uyararak, eleştirmek de duyarlılığı olan kişinin yapabileceği eylemlerdir.²¹ Bu ifadeden ancak verilen karşılık ve yapılan izahlardan

¹⁸ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk., Fevâz Ahmed Zemralî, Beyrut, 1409/1988, I, 21.

¹⁹ Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, tsz, XIII, 21.

²⁰ Fikret Karaman, “İman”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006, 314.

²¹ Bkz., *İTÜ Sözlük*, www.itusozluk.com.

duyarlı olmanın, kişinin hakikat karşısında kendisine (iç dünyasına, nefesine ve dış dünyaya) ve kendisi dışındaki her şeye karşı hassas olma durumu anlaşılmaktadır.

1.1.3.1. Duyarlılık Anlamına Gelen Kelimeler

1.1.3.1.1. Vecile: وجل

Kök harfleri; [و . ج . ل] “v-c-l” olup dördüncü babdan kullanılır. Kur’ân ayetlerinde yer alan “vecel” kelimesi “içte, yürekte, kalpte hissedilen ürperti” anlamına gelmekte, özellikle ‘Allah’ anıldığında müminlerin kalplerinde oluşan his, duygu anlatılmaktadır.²²

1.1.3.1.2. Hazene: حزن

Kök harfleri, [ح . ز . ن] “h-z-n”dir; dördüncü babdan gelir. Gam, keder gibi nedenlerle kişinin içinde meydana gelen katılığı ifade etmektedir. Özellikle insanın elinde olmayan sebeplerle iç dünyasında oluşan huzursuzluk, psikolojik rahatsızlık halidir ve geçmişe yönelik bir durum içindir.²³ Kur’ân’da da yer aldığı gibi Allah’a karşı duyulan korku türlerinden birisi olan havf ile birlikte de kullanılmaktadır.²⁴

1.1.3.1.3. Beha’a: بَخَع

Kök harfleri, [ب . ح . ع] “b-h-‘a”dır. Kişinin nefisini/kendisini gam ve kederden öldürmesi, katletmesi anlamına gelen bu kelime, Hz. Peygamber’in kendine iman etmeyenler hakkında, adeta kendisini helak edeceğinde duyduğu derin üzüntünün ifade edilmesi için kullanılan bir kelimedir.²⁵

1.1.3.1.4. ‘Anete: عنت

Kök harfleri, [ع . ن . ت] “a-n-t”dir. Telef olma veya ölümle sonuçlanma korkusu duyulan bir işin içine düşmehali için kullanılan “anete” fiili, sıkıntı, şiddetli meşakkat

²² Konumuzla ilgili Bkz., Enfâl, 8/2; Mü’minûn, 40/60; Ebu’l-Kâsım Huseyn b. Muhammed er-Râğıb İsfehânî, *Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân*, thk., Muhammed Seyyid Kîlânî, Beyrut, tsz., 513.

²³ [Lafzen: “فَالْحَزْنَ لَيْسَ يَحْصُلُ بِالْإِخْتِيَارِ” İsfehânî, *Müfredât*, 115-116.]; Konumuzla ilgili bkz.,Tevbe, 9/40, 92; Yûsuf, 12/48, 86; Neml, 27/70.

²⁴ Bkz., Bakara, 2/38, 62, 112; Âl-i İmrân, 3/170; Mâide, 5/69; En’âm, 6/48; A’raf, 7/35, 49; Yûnus, 10/62; Hicr, 15/88; Ebu’l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, Beyrut 1948, I, 71.

²⁵ Bkz., Kehf, 18/6; Şu’arâ, 26/3; Fâtır, 35/8; İsfehânî, *Müfredât*, 38.

ve benzeri şeyler için kullanılmaktadır. “Bir şeyi çok iyi bilip, tanıma fakat kabul etmekte inat etme”²⁶ anlamında kullanılan “anede” fiili ile eş anlamlı olan “anete” fakat ondan daha belîğ bir ifade gücüne sahiptir. Kur’an-ı Kerim’de Rasulullah’a ağır gelen, Müminlerin içerisinde buldukları sıkıntılı durumlar için kullanılmıştır.²⁷

1.1.3.1.5. Hasse: حس

Kökü, [ح . س . س] “h-s-s” harfleridir. Algılanabilen arazların idrak edilip, algılandığı kuvve, beş duyu anlamına gelen “حَسَيْتُ/أَحْسَسْتُ/حَسَسْتُ” gibi kullanımları olan, iki temel anlam içeren kelimedir. Bu iki temel anlamdan ilkinin, ölüm ve benzeri bir şeyle galip gelme; ikincisinin ise acı ve sancı çekme sırasında çıkarılan sesi anlatma olduğu belirtilmekte, yine birinin “*his ve duyu ile vurma, dokunma*”, diğerinin ise “*diğerinin hissine, algı kuvvetine dokunma, vurma*” olduğu bu ikinci anlamın ölümle sonuçlanabilmesinden dolayı “*öldürme*” manasında kullanıldığı ifade edilmektedir.²⁸ Özetle söylenirse algılama, anlama, idrak etme, hissetme anlamına gelen fiil Kur’ân’da Hz. İsa’nın İsrâil oğullarının küfrünü, inkârlarını hissetmesini anlatmakta kullanılmıştır.²⁹ Buradaki his Peygamberlik makamında bulunan bir müminde olan fetanet, feraset, ince ve derin bir kavrayışın beyanı durumundadır.

1.1.3.1.6. Şe’are: شعر

Kök harfleri, [ش . ع . ر] “ş-‘a-r”dir. Bilme anlamına gelen “şe’are” kelimesi, aslında tüm incelikleriyle *bilme* manasındadır.³⁰ Arap dilinde iki esas anlama geldiği birincisinin sebat, ikincisinin ise ilim ve âlem/alamet olduğu belirtilmektedir. Birinci manaya örnek olarak “saç ve vücuttaki kıllar” ikincisine ise savaşlarda insanların birbirlerini tanımak üzere kullandıkları parola (şîâr) verilmektedir. Parola örneğinde aslında bilme, zekice kavrama (fetanet) kastedilmektedir. Şairlerde bulunan kavrama, anlama yeteneği nedeniyle kendilerine şair adı verilmektedir. Hac menasikinin yapıldığı alanlara da meşair veya meşar denilmektedir zira buralarla hac anlaşılmakta, algılanmakta bilinmekte ve derinlemesine kavranılmaktadır. Nitekim Safa ile Merve’nin

²⁶ İsfehânî, *Müfredât*, 349; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Luga*, thk., Abdusselam Harun, y.y., 1979, IV, 150, 153.

²⁷ Bkz., Tevbe, 9/128; İsfehânî, *Müfredât*, 349.

²⁸ İbn Fâris, *a.g.e.* II, 153; İsfehânî, *Müfredât*, 116.

²⁹ Bkz., Âl-i İmrân, 3/52; Aynı manayı kuvvetlendiren başka ayetler, Enbiyâ, 21/12; Meryem, 19/98.

³⁰ [Lafzen: “فَالشَّعْرُ فِي الْأَصْلِ اسْمٌ لِلْعِلْمِ الدَّقِيقِ”, İsfehânî, *Müfredât*, 262.]

Allah'ın ş  airinden olduğu belirtilmektedir.³¹ Kur'ân'da yer alan düşünme biçimlerinden birisidir ve hem akıl hem de diğer duyular yoluyla bilme ve idrak etmeyi ifade eder. Hucurat suresindeki kullanımı surenin ilk ayetleri göz önünde bulundurulduğunda “*farkındalık-fark etme, bilinçli olma, işin Őuurunda olma*” anlamına geldiği, Hz. Peygambere sıradan birisi gibi davranılmasının amellerin, çaba ve gayretlerin farkına varılmadan, sezilmeden boşa çıkmasına neden olacağı açıklanmaktadır.³²

1.1.3.1.7. Haşyet:       

Harfleri, [  .   .  ] “h-Ő-y”dir. Korkmak anlamına gelen “havf” [    ] ve korkma, ürkme, panik anlamı içeren “zu'r” [    ] kelimeleri ile karŐılanan *haşyet*, korkunun az sonra açıklanacak olan farklı bir boyutunu ifade etmektedir. “*Gelecekte olması beklenen istenmeyen bir durum nedeniyle kalbin duyduğu elem*” Şeklinde tarif edilen haşyet'in geleceğe dönük olduğu, istikbale matuf bu korkunun bazen kulun hatalarının çokluğundan, bazen de Allah'ın azamet ve heybetinin yüceliğini bilmesi, tanınmasından kaynaklandığı belirtilmektedir.³³ Kur'ân'daki kullanımları dikkate alınarak “*tazim/sayĐı ile karıŐık korkudur*” Şeklinde tarif edilmekte, korkulana karşı bilgi/ilim sahibi olmaktan kaynaklandığı ve bu manada Kur'ân'da özellikle  limler için kullanıldığı ifade edilmektedir. İlmin “*bir Şeyi hakikatine vakıf olarak idrak etme*”³⁴ Şeklindeki tarifi göz önünde bulundurulursa haŐyetin bilgi, bilinç ve idrak temelli bir duyarlılık olduğu söylenebilir. Bu anlamda özellikle  limlerin i  dünyalarında sayĐı ve azamete dayalı ürperti Şeklinde de söz konusu olan bir duyarlılık halidir.³⁵

1.1.3.1.8. Hazere:     

Harfleri, [  .   .  ] “h-z-r”dir. Bu kelimenin i  örgüsünde “*merak, tasa, kayĐı,* (endişe nedeniyle) *tetikte olma, gözünü dört a ma*” anlamı ve “*her an hazır/hazırlıklı*

³¹ Bkz., Bakara, 2/158; İbn Fâris, *a.g.e.* III, 193.

³² Bkz., Hucûrât, 49/2.

³³ Arap dilinde korkuyu ifade etmek üzere birden fazla kelime kullanılmakta, bunların “*vecel*”, “*zu'r*”, “*rav*”, “*feze*”, “*haşyet*”, “*rahb*”, “*ferak*”, “*heybet*”, “*vehel*”, “*rec *”, “*iŐf k*”, “*hazer*” olduğu söylenmektedir. Bkz., Cey n , İbn-i Mâlik T i, *Elfâzu'l-Muhtelif  fi'l-Meâni'l-M 'telife*, thk., Necât Hasen Abdullah N l , 50; İbn Fâris, *a.g.e.* II, 184; Muhammed Seyyid Şerif Cürcânî, *Tarif t*, thk., Muhammed Sıddik MiŐ v , Daru'l-Fad le, tsz., 86-87.

³⁴ Bkz., Fâtır, 35/28; İsfehânî, *Müfredât*, 149.

³⁵ Abdurraûf Münâvî, *Tevkîf al  M himm ti't-Te rif*, thk., Abdulhamîd Sâlih Hamd n,  lemu'l-Kutub, Kahire, 1990, 155.

olma” anlamında “*teyakkuz*” manası bulunmaktadır.³⁶ Kur’ân’daki, kullanımlarında “çekinilen şeylere/durumlara karşı gerekli tedbirlerin alınması, dikkatli ve hazırlıklı olunması” anlamı bulunmaktadır.

1.1.3.1.9. Takva: تقوي

Kök harfleri [و . ق . ي] “v- k- y” olan kelime temel olarak “*bir şeyden başka bir şeyi, başka bir şeyle def etme/koruma*” anlamına gelmektedir. Lügat anlamının “*ittikâ*” bunun da “*vikâye edinme*” olduğu, *ittikâ*’nın esas anlamının “*iki şey arasında engel koyma*” anlamına geldiği,³⁷ *vikâye*’nin ise “*bir şeye eziyet eden, zarar veren şeyden o şeyi korumak*” manasında olduğu belirtilmiştir. Takva, “*korkulan şeye karşı nefsi koruma altına alma*” şeklinde tarif edilmiştir.³⁸ Takva kelimesinin Cahiliye dönemi şairlerinin kullanımlarında birkaç istisna dışında tamamen dünyevî konularda kullanıldığı, Kur’ân’ın bu kelimeye dînî bir anlam kazandırdığı zamanla takva kelimesinin anlam değişimine uğrayarak dindarlığı ifade eden bir içerik kazandığı söylenmiştir.³⁹ Bu yorumu pekiştirmek üzere takvanın şu tarifi örnek olarak verilebilir, takva: “*Emredileni yapmak [nehyedilenleri] terk etmek suretiyle nefsi cezaya düşürebilecek şeylerden nefsi korumaktır.*”⁴⁰ Duyarlı olmanın aktif hali olan ‘*kişinin kendisini koruma altına alması*’ manasında takva, duyarlı olmayı özet olarak tarif eden “*sorumluluk bilinci*” olarak karşılanmıştır.⁴¹

1.1.3.1.10. Havf: خوف

Havf, [ف . و . خ] “h-v-f” harflerinden müteşekkildir. Emn/Güvenin zıddı olan, dünyevî ve uhrevî konularda kullanılan havf, “*bilinen veya zannedilen bir gösterge/emareden kaynaklanan istenmeyen bir şeyin beklentisi içerisinde olmak/istenmeyen şeye hazırlıklı olmak*” anlamına gelmektedir. Allah’tan korkma, aslan gibi insanların genellikle korktukları hayvanlara karşı duyulan bir his, duygu değildir.

³⁶ İbn Fâris, *a.g.e.*, II, 37.

³⁷ İbn Fâris, *a.g.e.*, VI, 131; [دفع شئ عن شئ بغيره]; [الاتقاء الحجز بين الشئين].

³⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 530.

³⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, çev., Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tsz, 298 vd.

⁴⁰ Bkz., Cürcânî, *Ta’rifât*, 58.

⁴¹ Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı*, çev., Cahit Koytak - Ahmet Ertürk, İşaret yy., İstanbul, 1996, I, 4.

Allah korkusuyla kastedilen O'na karşı gelmekten sakınmak ve O'na itaat etmek demektir.⁴²

1.1.3.1.11. Huşû'u: خشوع

Harfleri, [خ . ش . ع] “h-ş-‘a”dir. Huşu, kök harfleri, “h-ş-‘a”dir. Sessizlik, sukunet, boyun eğme gibi temel anlamı olan⁴³ bu kelime hakikat ehlinin kullanımında “*Hakka inkıyâd*” anlamına gelmektedir. İnkıyâd kelimesinin aslı yönetmek, komuta etmek, rehberlik yapmak manasında olan “*Kâde*” kelimesidir. İnkıyâd; yönetimine tabi olmak, komutası altına girmek, rehberliğine uymak anlamına gelmektedir. Buradan yola çıkarak huşû'nun: Allah'ın rehberliğine tabi olma, yönetimi, komutası altına girme anlamına geldiği ifade edilebilir. Huşû'nun “*Kalpte her zaman var olan hayf/korku*” olduğu söylenmiştir. Diğer korkulardan farklı olarak huşû'nun daha çok azalarda görüldüğü, kalpte hissedilen korkunun azalarda ortaya çıkan tesiri olduğu belirtilmektedir.⁴⁴

1.1.3.2. Duyarsızlık Anlamına Gelen Kelimeler

1.1.3.2.1. Gafele/Gaflet: الغفلة

Kök harfleri, [غ . ف . ل] “g-f-l”dir. Bir şeyi sehven terk etme anlamına gelen kelime kasten terk anlamı da taşımaktadır. Bu manada, muhafaza ve teyakkuz azlığından ötürü insana arız olan sehv/yanılmaya gaflet denilmektedir. Nefsin arzu ve iştihalarının peşine düşmesine gaflet denildiği de aktarılmaktadır. Arap dilinde içerisinde hiçbir yol işareti bulunmayan yere “*Arzun Guflun*” denildiğinden hareketle,⁴⁵ gafleti; “*hakikate ulaştıracak işarettten kasten veya sehven mahrum olma hali*” şeklinde yorumlamak mümkündür.

⁴² Bkz., A'raf, 7/56; Nûr, 24/55; Secde, 32/16; İsfehânî, *Müfredât*, 161, 162.

⁴³ İbn Fâris, *a.g.e.*, II, 182; Ayrıca bkz., Abdullah Ensârî Herevî, *Menâzilu's-Sâirîn, ile'l-Hakki'l-Mubîn*, şerh: Afifuddîn Tilimsânî, neşr: Abdulfafız Mansûr, Dâru't Türkî, 1989, 131.

⁴⁴ Bkz., Âl-i İmrân, 3/199; Enbiyâ, 21/90; Mü'minûn, 23/2; Hadîd, 57/16; Cürcânî, *Ta'rifât*, 87; İsfehânî, *Müfredât*, 148.

⁴⁵ İbn Fâris, *a.g.e.*, IV, 386; İsfehânî, *Müfredât*, 362; Cürcânî, *a.g.e.*, 136.

1.1.3.2.2. ‘Amiye: عمي

‘Amiye, [ع . م . ي] “a-m-y” harflerinden ibarettir. “Örtmek, gizlemek, perdelemek” anlamına gelen kelime, görme özelliğinin kaybolmasını ifade etmek için kullanılmakta, sadece gözün görmemesi/körlük için değil kalp körlüğünü anlatmak üzere yine bu kelime kullanılmaktadır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de bir ayet içerisinde hem göz hem kalp körlüğü için aynı fiil geçmektedir. Basiretsizlik diye ifade edilen körlük yine bu kelimeyle ifade edilmektedir.⁴⁶

1.1.3.2.3. Kafele: قفل

Kafele, kök harfleri [ق . ف . ل] “k-f-l” dir. Arap dilinde iki temel manası bulunan kelimenin ilk anlamının “seferden dönme” olduğu bu nedenle sefere çıkan kafiye dönünceye kadar kafiye denmeyeceği belirtilmiştir. İkinci anlamının ise bir şeyde bulunan sertlik ve şiddet olduğu söylenmektedir.⁴⁷ Kapalılığı anlatan kilit için kullanılan bu kelime, cimriliği anlatmak için “*mukfel’ul-yedeyn*” şeklinde kullanılmakta bununla, cimrinin iki elinin de kapalı olduğu ifade edilmektedir. Kur’ân’ı Kerim’de bir düşünme biçimi olan tedebbür eksikliği için kullanılmış, kalpte yerleşik bir durum olduğu “*Kur’ân’ı düşünmeleri gerekmez miydi? Yoksa kalplerinin üzerinde üst üste kilitler mi var ?*”⁴⁸ şeklinde beyan edilmiştir.

1.1.3.2.4. Ekinne: أكنة

Ekinne, kök harfleri [ك . ن . ن] “k-n-n” dir. Arap dilinde “kâf ve nûn” harflerinden oluşan kelime örtme [ستر] ve koruma [صون] anlamı taşımaktadır.⁴⁹ İçerisinde bir şey korunan, muhafaza edilen şeye “el-kinn/الكن” denilmektedir. Bu kelimenin özellikle evde gizleme veya elbise ile gizleme için kullanıldığı söylenmekte, cisimlerle gizleme ve diğer gizlemeler içinde kullanılmaktadır. İnsanların nefis/iç dünyalarında gizledikleri duygular bu fiil ile anlatılmaktadır. Nitekim Bakara suresinde de bu anlamda kullanılmıştır. Hakikate karşı direnç gösterme, hak ve hakikate karşı korunma çabaları bu kelime ile ifade edilmektedir. Kur’ân’da Peygamber çağrısına

⁴⁶ Bkz., Hac, 22/46; İbn Fâris, *a.g.e.*, IV, 485-486; İsfahânî, *Müfredât*, 348.

⁴⁷ İbn Fâris, *a.g.e.*, V, 112.

⁴⁸ Bkz., Muhammed, 47/24; İsfahânî, *Müfredât*, 409.

⁴⁹ İbn Fâris, *a.g.e.*, V, 123.

kulak tıkayanların “Bizi çağırдың şeye karşı kalplerimiz muhafaza altındadır/kapalıdır”⁵⁰ dedikleri beyan edilmektedir. Şu halde “ekinne” gerçeği bilmeye, kavramaya, anlamaya engel olan kalpte yerleşen bir duygudur.

1.1.3.2.5. Gışave: غشاوة

“G-ş-y/v” [غشي/غشو] [غ . ش . ي] Gayn, şîn ve illet harflerinden oluşan kelimeler, Arap dilinde bir şeyin başka bir şeyle örtülmesini ifade etmekte, somut konularda kullanılmakla birlikte daha ziyade soyut hususlar hakkında kullanılmaktadır. Râgıb el-İsfahânî (v. 425/1034)’nin “setera/örttü” kelimesiyle karşıladığı kelimenin Kur’ân’da gözlerin perdeli oluşu için kullanılmıştır.⁵¹ Yine Kur’ân’da tüm varlığı meydana getirdiği korku ve ürperti ile kaplayan kıyâmet günü (gâşiye)⁵² hakkında kullanılmaktadır.

Sözlüklerin anlatım ve Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımlar göz önünde bulundurularak iç ve dış kaynaklı duyarsızlık olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle gözlerde meydana gelen hakikate karşı kapalılık manasına gelmektedir. Gözlerin kör olmamakla birlikte kendisinden beklenen görevi yerine getirmemesi ile ilgili durumu anlatmaktadır.⁵³

Arap dili iştikak teorilerine göre kelimelerdeki harflerin mahreç birliği veya yakınlığı söz konusu olduğunda mana bakımından da birlik ve yakınlık söz konusu olmaktadır.⁵⁴ Buna göre “g-ş-y” [غشي] kelimesi ile “a-ş-y” [عشي] kelimesi benzer anlam taşımaktadır. “A-ş-y” güneş ışığının tesirinin zayıflamasıyla nesnelerin görüntü netliğini kaybetmeye başladığı zaman dilimini ifade etmektedir. Bunun zevalden itibaren başladığını söyleyenler bulunmakla birlikte, gündüzün sonu ve gece karanlığının başladığı zamanları ifade etmek üzere kullanılmaktadır.⁵⁵

Bu değerlendirmeler çerçevesinde “g-ş-y” kök harflerinden müteşekkil kelimelerin kişilerin vahiy ışığından uzak kalmaları neticesinde hak/hakikat yerine batıl,

⁵⁰ Bkz., Bakara, 2/235; İsfahânî, *Müfredât*, 442; En’âm, 6/25; Fussilet, 41/5

⁵¹ Bkz., A’râf, 7/189; İbn Fâris, *a.g.e.*, 1411/1991, IV, 425; İsfahânî, *Müfredât*, 607.

⁵² Bkz., Bakara, 2/7; Yâsîn, 36/9; Câsiye, 45/23; Gâşiye, 88/1.

⁵³ Bkz., A’râf, 7/179.

⁵⁴ Mahmûd Şükri el-Âlûsî, *Kitâbu’n-Naht ve Beyânu Hakikatihî ve Nebzetun min Kavâidihî*, thk., Muhammed Behcet el-Eserî, Mecmau’l-İlmiyyi’l-İrâkî, 1408/1988, 18-19.

⁵⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, 567-568.

hidayet yerine dalalet, iman yerine inkâr karanlığının üzerlerine örtülmesi manasına geldiğini söylemek mümkündür.

1.1.3.2.6. Gulf: غُف

[غلف] [غ . ل . ف] “g-l-f” kök harfleri, bir şeyin başka bir şey için örtü, kılıf olmasını ifade etmektedirler. Arap dilinde kılıç, bıçak, hançer kını, şişe/cam kılıfı, sünnet derisi (*gulfe*) gibi somut nesnelere için kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de iki yerde geçmekte⁵⁶, her iki yerde de Ehl-i Kitap bağlamında kalp örtüsü [قلوبنا غلف] şeklinde kullanılmaktadır. Müfessirlerin açıklamalarına göre buradaki “g-l-f” kelimesinin lâm harfinin harekesinin sakin/harekesiz ve zammeli okunuşuna göre iki manası bulunmaktadır.

1. Lâm harfinin sakin okunuşuyla örtülü, kılıflı, koruma altına alınmış olup, dışarıdan herhangi bir bilgi girişi olmadığı anlamına gelmektedir.

2. Lâm harfinin zammeli okunuşuna göre ise kılıflanmış kap, özel korunaklı kaynak anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla Ehl-i Kitabın kibrinin bir tezahürü olarak kendi kalplerinin hayrın, ilmin ve hikmetin kaynağı, merkezi olduğunu iddia etmeleri, Hz. Peygamberin getirdiklerine karşı bilinçli bir karşı duruşu ifade etmektedir.⁵⁷

Kurtubî bu kelimeyi (v. 671/1273) “*anlayış ve temyize karşı örtülü*” şeklinde tefsir etmektedir.⁵⁸ Vahye ve hakikate aşına olup, ilk benimseyenler olması gerekenlerin bilinçli duyarsızlıklarını, “gulf” okunuşuyla i’râz/yüz çevirmeyi, “guluf” okunuşuyla ise red ve iptal edişi anlatan bir kullanım olmaktadır.⁵⁹

⁵⁶ İbn Fâris, *a.g.e.*, IV, 390; İsfehânî, *el-Müfredât*, 612; Bakara, 2/88; Nisâ, 4/155.

⁵⁷ Ebu’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, 1984, I, 113; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bek b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîri bi’l-Me’sûr*, neşr. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Merkezi Hecl li’l-Buhûsi ve’d-Dirâsâti’l-‘Arabiyye ve’l-İslâmiyye, Kâhire, 1424/2003, I, 461; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethü’l-kadir el-câmi’ beyne fenneyi’r-rivâye ve’d-dirâye min ‘ilmi’t-tefsîr*, Vüzâratu’ş-Şuûni’l-İslâmiyye ve’l-Evkâf ve’d-Da’ve ve’l-İrşâd, Dâru’n-Nevâdir, el-Memleketu’l-Arabiyyetu’s-Suudiyye, 1431/2010, I, 111-112, 534.

⁵⁸ Lafzen: [مستور عن الفهم والتمييز]; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân ve’l-Mübeyyinü li mâ Tezammenehû mine’s-Sünneti ve Âyi’l-Furkân*, neşr., Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1427/2006, II, 246.

⁵⁹ Ebü’l-Hasan b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *Tefsîru’l Mâverdî/en-Nüketu ve’l-Uyûn*, neşr., es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdirrahîm, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, tsz., I, 542.

1.1.3.2.7. Kasiye: قاسية

“K-s-y/v” [قسو/قسي] [ق . س . ي] Kâf, sîn ve illet harflerinden müteşekkil kelimeler Arap dilinde şiddet ve sertlik ifade etmektedir. Kasve (القسوة) kalp sertliği, kâsiye (القاسية) ise soğuk gece anlamına gelmektedir. Râgıb el-İsfahânî bu kelimenin aslen taş, sert taş için kullanıldığını belirtmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu tanımlama kalp hakkında kullanılmaktadır.⁶⁰

Râgıb el-İsfahânî kelimenin manasına nüfuz edecek dikkat çekici bir kullanım aktarmakta katkı maddeleriyle saf gümüş olmaktan çıkartılan (*mağşuş/katışıklı*) dirhem için kullanıldığını, bununda halis, saf olmayan anlamına geldiğini belirtmektedir.⁶¹ Arap dilindeki bu kullanım fitraten arı duru ve saf kalbe sahip olarak yaratılan insanın, vahye karşı duyarsızlığı nedeniyle kalbi selimini muhafaza edemeyip kalbinde meydana gelen katılaşmaya işaret etmektedir.

1.1.3.3. Duyarlılığın Boyutları

İnsan, bizzat kendinden veya dışarıdan kaynaklanan bir nesnenin ve olayın etkisi ve algısıyla harekete geçen/geçirilen bir yapıya ve duyarlılığa sahiptir. Çok yönlü olan, ayette de ifade edildiği gibi “*fücuru da takvası da kendine ilham*”⁶² edilen bu yapı, hayra da şerre de meyyaldir. İnsanlığın tamamı için yapılan bu genellemeden sonra konuya, yaradılış ve mahiyeti itibariyle kendini kuşatan varlığın merkezinde yer alan Müslümanın, imânî duyarlılığının boyutlarını belirlemek zor olan bir çalışmadır. Her şeyden önce varlığın tamamı doğrudan veya dolaylı olarak, değerlendirmeye alınsın veya alınmasın, insanın algı alanına girmektedir. Bu itibarla imânî duyarlılık demek, kendi dahil bütün varı ve varlığı doğru olarak algılama ve değerlendirmeye açık ve hazır olmak demektir.

İnsan, devamlı gerek kalbî gerek zihnî olsun kabul veya red yönünde bir takım çıkarımlar yapma, onları da bedenî olarak eyleme dönüştürme süreci içindedir. Önemli

⁶⁰ Bkz., Bakara, 2/74; Máide, 5/13; Hac, 22/53; Zümer, 36/22; İbn Fâris, *a.g.e.*, I, 87; İsfahânî, *el-Müfredât*, 671.

⁶¹ Lafzen: [درهم قسي، وهو جنس من الفضة المغشوشة]; İsfahânî, *el-Müfredât*, 671.

⁶² Kendinde olumlu-olumsuz bütün zıtlıkları bulunduran insan, kendindeki olumsuzlukları olumluya çevirmekle mükelleftir, Şems, 91/8-9.

olan, insanın kendini ve hayatının tamamını kapsayan bu süreci, din ile birlikte doğru olarak yaşamasıdır.⁶³

Müslümanın dinî eylemlerinin temelini iman olması gerektiğinden Kur'ân'da imanın amel-i salihden önce geldiğini görmekteyiz. Amel-i salih, Müslüman'da imânî duyarlılığın eyleme dönüşmesidir. Merkezinde iman ile başlayan dinî hayat, evrendeki bütün varlıklarla ilişkiye kadar uzanır. Bu genişlik, çeşitlilik sınırları, derecesine göre aynı zamanda dini duyarlılığında sınırlarıdır. Dinde iman, Allah ile kul arasında kulun iradî kabulü ile başlayan bir ilişkidir.⁶⁴ Önce sözlü mukaveleye dayanan bu ilişki sonra eyleme dönüşür. Akıl ve idrak sahibi olarak yaratılan insan, gerek Allah ile gerekse diğer varlıklarla bilinçli olarak sürekli bir ilişki içindedir. Karşılıklı ilişkide Allah ile O'nun bizden inanmamızı istediği gaybî varlık ve âlemler; dinin bireysel boyutunu; insanlarla, fizikî çevre ile olan yönü ise toplumsal boyutunu ifade etmektedir. Her iki ilgi ve ilişkide de etkin olan amil, duyarlılıktır. Bu durum aynı zamanda duyarlılığın sınıfını, sayısını, başlıklarını ve sınırları da belirlemede ipuçlarını vermektedir. İmanın başlangıcı, Allah'a ve O'nun Kur'ân'da sayarak inanmamızı istediği tabiat üstü gaybe inanca dayanır. Tabiat üstü aşkın ilişkiye dayanan bu iletişim, dünyanın ve hayatın bütün yönlerini birleştirmeyi gerekli kılar.⁶⁵

Dinî yaşayışı, duygular, düşünce-tasavvurlar, ilgi-eğilimler, istek-idealler, hareket-faaliyetler, törenler-sosyal ilişkiler, ahlâkî estetik yönelişler... gibi insanı tanımlayan bütün ruhî süreçler içerisinde izlemek mümkündür. Ferdin dine yönelmesi, onu içselleştirerek safha safha kişiliğine mâletmesi ve bütün davranışlarında dinin etkisini yansıtması bakımından imânî duyarlılık, insan için kişiliğinin bütün yönlerini kapsar.⁶⁶

İnsan, iman ile manevî âlemle bağ kurarken diğer tarafıyla da sosyal, fiziksel çevreyle de ilgi kurar/kurmak zorundadır. Yine Müslüman kişi, imanla manevî âlemle bağ kurarak kendi nefesine yönelik içkin bir takım tecrübeler yaşarken imânî duyarlılığın derinliğine boyutlarını kendi şahsında belirgin olarak yaşamış olur. Dolayısıyla mümin;

⁶³ Çalışkan, *a.g.e.*, 205-206; Pazarlı, *a.g.e.*, 37, vd.

⁶⁴ İmanla başlayan, imanın sebep olduğu ameli salih, imânî duyarlılığın harekete geçirdiği ve insandan sadır olan her olumlu eylemdir, Bakara, 2/82, 218, 277; Nisâ, 4/57, 122, 173; Tevbe, 9/20, 23, 88, 123; vb.; Çalışkan, *a.g.e.*, 195; Dinde zorlama yoktur, Bakara, 2/256; Rabbin kabulü ile ilgili soruya verilen cevap, hür irade ile, A'raf, 7/172; Dileyen iman; dileyen inkar etsin, Kehf, 19/29.

⁶⁵ Çalışkan, *a.g.e.*, 196, 73-75; Zeki Tan, *Kur'ân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, Özgü Yayınları, İstanbul, 2010, 78, 124, vd.

⁶⁶ Çalışkan, *a.g.e.*, 7; Pazarlı, *a.g.e.*, 64.

ibadetlerde olduğu gibi sosyal hayatta da imanın verdiği ruhla hareket alanını oluşturmak, iktisadi, siyasi, hukuki vb. sosyal yaşam süreçlerine bu davranış ruhunu yansıtmak durumundadır. Böylece gerçek anlamda mümin; iman, ibadet ve ahlak eylemlerini birlikte yürüten kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Müslümanların, fert ve toplum olarak, eylemlerinde daima imânî duyarlılığın etkileri görülür.⁶⁷

Düşünce ve eylemleriyle farklılıklar arz eden insanoğlu sosyal bir varlık olması sebebiyle çevresiyle yaşamak, onlarla ilişki kurmak durumundadır. Bu aynı zamanda varlığının devam ve anlamı içinde bir zorunluluktur. İnsanın çevreyle olan birlikteliği ve ilişkilerinde önemli olanın uyum içinde ve olumlu istikamette olmasıdır. Müslümanın çevreyle olumlu yönde ilişki kurmasında nefsinin tezkiyesi ve ıslahı ile yakından ilgilidir. İmânî duyarlılığın da kişinin nefsini temizlemesine uzanan boyutu vardır. Kur'ân'da iman ve ibadetlerin fiziksel ve ruhsal temizlenmeyi temin ettiğini anlatan (tatahür, tezekkî, takva, felah, sulh, ihsan vs.) kavramlar;⁶⁸ insanlarla olan ilişkilerde hedeflenen olumlu sonucu anlatmak üzere de kullanılmaktadır.⁶⁹ İmânî duyarlılık, Müslümanın kişiliğinin yapılandırarak ahlâkî tezahürlerin oluşmasında etkilidir. Böylece ferdî ve toplumsal hayatın üzerinde de inanca dayalı dinî dinamiklerin varlığı kendini hissettirir.⁷⁰

İman; insanın maddî dünya algısının ötesinde bir gerçekliğe sahip olan mana ve kavramlarla ilgi kurmaktır. İman; insanın müşahade alanı dışında, duyuların ötesine bağlanmasıdır. Esas itibarıyla bu durum ve inanç; insanın bütünlüğü ile alakalı olup kişinin görünür eylem ve davranışlarının temelinde yer alır ki; bunun zihni, duygusal ve iradî boyutları vardır.⁷¹

İlâhî kelimada, iman, ibadet, ahlâkî davranış ilkeleri konularıyla beraber Müslüman'ın imânî algılarına Tanrı-insan-toplum-tabiat gibi hususlar sunulmaktadır.

⁶⁷ Çalışkan, *a.g.e.*, 208, 211; Pazarlı, *a.g.e.*, 66, vd..

⁶⁸ Takva, Yaratıcı kudret ibadet bilinci ile elde edilir; sosyal çevreye, insanlara karşı ihsanda bulunmaya, iyilik etmeye vurgu yapılmakta; en hayırlı azığın takva olduğu beyan edilmektedir, Bakara, 2/21, 83, 197; Muslihlerin iş ve amelleri zayi olmayacaktır, A'raf, 7/170; Sonuç müttakiler içindir, Tâhâ, 20/132; Allah'a ancak amellerdeki takvanın ulaşacağı beyan edilmekte, Hac, 22/37; Nefsin tezkiyesinin imanda önemlidir, Fâtır, 35/18.

⁶⁹ İman, amel-i salih, takva ve ihsan vasfı bir arada tekrarlanmakta, Mâide, 5/93; Güzel amel girişim ve teşebbüsünün artırılacağı vurgulanmakta, Şûrâ, 42/23; Hucûrât, 49/1,13; Gizli konuşma, fısıldaşmaya ölçü getirmekte; meclise sonradan gelenlere yer açmaya dikkat çekmekte, Mücâdele, 58/7-11; Şems, 91/9-10; Leyl, 92/5-10.

⁷⁰ Çalışkan, *a.g.e.*, 8-12.

⁷¹ Bkz., Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016, 283-288.

Kur'ân'da imandan sonra, gerek ferdi gerek toplumsal olsun getirilen konulara bakıldığında imânî duyarlılığın boyutlarının da belirlendiğini görmek mümkündür.⁷²

Kur'ân, vahiy-insan-tabiat-toplum dörtgeninde kurguladığı imanın asli boyutlarını bize anlaşılır bir üslupla sunmaktadır.⁷³ Yetmiş küsur şube olarak beyan edilen iman, hadiste iman boyutlarının üç ana başlığına dikkat çekilmektedir.⁷⁴ Bunlardan ilki Müslümanın inancında tevhidi gerçekleştirmesidir ki; bu imanın olmazsa olmazıdır. İkinci olarak imanı duyarlılığın İlâhî olandan beşeri olan alana etkisine temas edilmektedir. Şöyle ki Müslüman kişinin bizzat kendinde imânî duyarlılığın sonucunda meydana gelen değişime; haya duygusuna, vurgu yapılmaktadır. Devamla üçüncü olarak “yoldan eza veren bir şeyi gidermek” şeklinde çevrede, en tabanda imânî duyarlılığın kendini hissettireceği fiil olarak gösterilmektedir. Böylece kişi, iman bağı ile en yukarılardan aldığı etkiyi kendine, yeryüzüne, çevresine yayarak eyleme dönüştürmesidir. Dolayısıyla iman, hadiste de geçtiği gibi, **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** Allah'ın zatını kabulden; **إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الْحَيَاءِ مِنَ الْإِيمَانِ** kişinin kendi şahsına olan tecellisine ve

إِمَاطَةُ الْأَذَى yolda rahatsızlık veren, ufak-büyük, her hangi bir şeyi gidermeye varıncaya kadar, tüm alanı kapsamaktadır.⁷⁵

Çalışmamızda imânî duyarlılığın boyutlarının anlaşılmasında belirlediğimiz başlıklar dahilinde konuları da kısaltarak bu alana bir katkı da bulunmak istedik.

1.1.3.3.1. Kişinin Kendine Karşı Duyarlılığı

Kişinin kendine karşı duyarlılığı, insanın kendinin kim olduğunun, varlıktaki yerinin ve görevinin ne olduğunu, insanın kendi varlığı ve diğer varlıkla ilgili olan ve olabilecek soruların cevabını bulmaya yöneliktir. İnsanın kendine karşı duyarlılığının temelinde bu duyguların dürtüleri vardır. Bu durum, insanda önce kendini tanımaya, tanımlamaya, anlamaya yönelik bir hareketliliği meydana getirir. Bu hususta sorular sorma, onlara cevaplar arama insanı, diğer varlıklardan da ayıran, onun önemli özelliğidir. Bu konuda insanın, varlığını, kimliğini bulmaya yönelik sorular, sorgulamalar onun fitratından kaynaklanmaktadır. İman bu sorgulamanın, İlâhî beyan

⁷² Mevlüt Uyanık, *İslam'ın İnanç Esasları*, Esin Yayınları, Ankara, 1997, 43; Çalışkan, *a.g.e.*, 222-225; Tan, *a.g.e.*, 67.

⁷³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, I, 90; Çalışkan, *a.g.e.*, 180.

⁷⁴ Buhârî, *İman*, 3.

⁷⁵ Müslim, *Kitabu'l-İman*, 61; Buhârî, *İman*, 16.

ışığında, doğru cevabını bulmuş olmanın sonucunda İlâhî kudreti kabul ve ona bağlanmanın ilanıdır.⁷⁶

İnsan, kendiyile ilgili soruların doğru cevabı bulmadan rahat ve huzur bulması mümkün değildir. İnsanın kendiyile başlayan bu duyarlılık, zincirleme olarak başka alanlarla ilgili duyarlılık bilincini de uyandırır. Bu hususta Kur'ân, insana farklı konularda düşündürücü, anlamlı, sarsıcı sorular tevcih etmektedir. Kur'ân, insanın kendini anlatırken varlığı; varlığı anlatırken de insanın kendini, anlamasına yönelik insana doğrudan veya dolaylı imada, işaretle bulunur.⁷⁷ Ferdin, toplumun iyi yönde değişimi insanın nefsinin, içyapısının değişiminin önceliğinin gerekliliği ayette vurgulanmaktadır.⁷⁸ Bu değişimin doğru istikamette gelişimi için kişinin kendine karşı duyarlılığının imanın kontrolünde gerçekleşmesi gerekmektedir.

İnsanı anlamada, onun sevincini, üzüntüsünü, iç yapısını, manevi dünyasını, onu etkileyen ruh hallerini anlamak önemlidir. İç güdüler ve duygular, insan davranışlarının temelini oluştururlar.⁷⁹ İnsandaki güdüler, zıt yönlü, belirsiz, karmaşık özellik gösteren etkileşiminden de kaynaklanan ruhsal bir iç yapıya bağlı olarak bir takım ittifak ve ihtilaflar oluşturarak bir iç dinamizmi meydana getirir. Zaten insanın en ilgi çeken yönünden biri de onun farklılık arz eden davranışlar sergilemesi, sergileyebilmesidir.⁸⁰ Bundan dolayıdır ki; insan, gerek bedenî, gerek manevî olarak farklı değişimler, etkileşimler yaşar.⁸¹ Bunu yaşarken Rabbi ile husumet cüretini gösterebilmektedir. İnsan, bu sürüklenmeleri, karşıt farklılıkları yaşarken Rabbiyle irtibatını kesmeden

⁷⁶ Salah Abdul Fettah el-Halidi, *Fizilal'l- İman*, çev., Oktay Yılmaz, Buruç Yayınları, 2009, 9, vd.

⁷⁷ Kırcı, *Kur'ân ve İnsan*, 222; İnsanın zatına yönelik sorgulama duyarlılığı; Ebi'l-Berekat Abdullah b. Ahmet b. Mahmud'en-Nesefî, *Medariku't-Tenzil ve Hakaik'ut-Te'vil*, Beyrut, 2008, I, 504; دل على قدرته الخ En'am, 6/46; Varlığa yönelik sorgulama, Nesefî, *a.g.e.*, II, 31, 614-616; Yûnus, 10/66; Neml, 27/60-64; Gece-gündüze dikkat çekmekte, Kasas, 28/71-72; Önemli, sarsıcı sorular sormakta, Ankebût, 29/61-63, Nesefî, *a.g.e.*, II, 684-685, III, 297-298, 426-428; Zuhruf, 43/9-13; Câsiye, 45/3-5; Vâkı'a, 56/58-73.

⁷⁸ Allah'ın fert ve toplumla ilgili hayırlı tecellileri, onların kendinde olanları olumlu manada değiştirmesi, nefislerini tezkiye etmesine bağlanmaktadır, Nisâ, 4/49; Enfâl, 8/53; Hûd, 11/31; Ra'd, 13/11.

⁷⁹ Kırcı, *Kur'ân ve İnsan*, 128; Şerafeddin Gölcük, *Kur'ân ve İnsan*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2009, 50.

⁸⁰ Ayette, fücür ve takva gb. zıtlıkların insanın yapısına zerkedildiği beyan edilmektedir, Şems, 91/8.

⁸¹ فاذا هو خصيم مبین Yaradana, yaradılışına bakmadan düşmanlık yapabilmekte, Nahl, 16/4; Yâsîn, 36/77 Nasıruddin Ebi'l-Hayr Abdullah b. Ömer el-Beyzavî, *Envarü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, Şirketü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî, Kahire, 1968, I, 549, II, 286.

meydana gelebilecek hasarları kişinin tamir cihazına gitmesi ancak imânî duyarlılıkla mümkündür.⁸²

İnsan akıl sahibi bir varlıktır, bu sayede o kendini ve kendi dışındaki varlıkları düşünebilir, algılayabilir, olaylar, olgular ve varlıkların birbirleriyle olan ilişkilerini görebilir, onların arasındaki ilgiyi kurabilir, somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene doğru birtakım akıl yürütme ve mantık işlemleri yaparak düşünce ufkunu genişletebilir. Bu yönüyle o, diğer canlılardan daha üstün bir konumdadır.⁸³

İnsanın zihninde kavramlar somuttan soyuta doğru gelişir, böylece hakikat karşısında insanın idraki de maddîden manevîye, duyumdan kavrama doğru yücelir. İnsanı insan yapan soyutlama gücüdür. İnsanlar, bu soyutlama, yorumlama gücünü tarih sahnesinde meydana getirdikleri kültür ve medeniyetler sahnesinde sergilerler / sergilemişlerdir. İnsanın yaratılış özelliklerinden biride sonsuzluk arzusu, Mutlak Var'a, Hakk'a, hakikata kavuşmak özlemi içinde kavru lan şuuru bütün kâinatı yutmak ve kendi varlığına katmak çarpınışı içinde olmasıdır. İnsanın bu tarafını bilen şeytan, Âdem (a.s.)'a eskimeyen, solmayan, ebedî yurt, mülk vaadiyle yaklaşmıştır.⁸⁴

Hayatta zor, çaresizlik gibi durumlarda insan, hariçten ümit kesip kendiy le baş başa kaldığında kendini yakalayabilir, kendi varlığını aşkın boyuta açabilir.⁸⁵ Kur'ân'da, imânî kabule yönelik sorduğu, sorguladığı sorular, sanki insanın bilmediği değil de bildiği bir sorunun cevabını evet dedirtmeye, tasdik ettirmeye zorlayan, onu mecbur eden bir üslup kullanılmaktadır. Kur'ân'ın, âdeta bu sorunun cevabını biliyorsun, bunun cevabı sende, senin fitratında, var imasıyla insana bazı sorular tevcih etmesi bunu

⁸² Gölcük, *a.g.e.*, 38-45; Hökelekl i, *a.g.e.*, 120; İnsanın kendinin ve varlığın yaratılışına, her bir dikkat çekişinde Yaratıcı Kudreti kabule ima ve icbar etmektedir, Nahl, 16/1-22; şirkin bir parçalanış olduğunu tasvir etmektedir, Hac, 22/31; İnsanların kendilerini fitratın dışına sevk etmeleri sonucu almış oldukları tahribatı, tevbe ederek imana, ıslaha dönmeleri ile tamir ve tedavisi mümkündür, Âl-i İmrân, 3/89; A'raf, 7/153; Nesefi, *a.g.e.*, I, 608; Tâhâ, 20/82; Furkân, 25/70; Kasas, 28/67.

⁸³ Mustafa Çağrıncı, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, Dem Yayınları, İstanbul, 2012, 81-87; Pazarlı, *a.g.e.* 91, vd.

⁸⁴ S. Ahmet Arvasî, *Kendini Arayan İnsan*, Burak Yayınevi, İstanbul, 2000, 74-75, 83.

⁸⁵ Çalışkan, *a.g.e.*, 115; Çaresiz durumda kişinin Allah'a dönüşü, A'raf, 7/134; Yûnus, 10/12-21.

göstermektedir.⁸⁶ Bir yönüyle de zaten fitratında var olanı, başka sapmalardan kurtararak, insanı imana; olması gerekene yöneltmektedir.⁸⁷

İnsan irade sahibi bir varlıktır, bu sayede o, kendi lehinde veya aleyhinde birtakım kararlar alabilir, bunları davranışa dönüştürebilir. Bu davranışların, dinî, sosyal ve vicdanî yönlere de uzantısı olan sorumlulukları vardır. Kişi, hür iradesi ile hak-batıl, iman-küfür iki karşıt seçenekten birine karar vermek zorundadır. Lütuf ve kerem sahibi Cenâb-ı Allah, farklı temayüllere müsait bir takım karmaşa ve karşıtlık içinde yarattığı insanı şaşkın ve perişan bırakmamıştır. Vahiyle birlikte ona akıl, vicdan gibi temyiz edici bir kuvvet vermiştir. O, bu kuvvet sayesinde, duygu, davranış ve düşüncelerinin iyi ya da kötü yanlarını görüp doğru ile yanlış ve hak ile batılı ayırt etmektedir. İrade ise, aklın tercihini sürekli kılan ve verilen kararın devamlılığını sağlayan bir güçtür. İnsan, akıl kuvvetiyle Yaratanını tanıyacak ve O'nun mesajlarını anlayacaktır. İradesiyle de, O'nun emirlerini yerine getirecektir.⁸⁸ İmânî duyarlılık, iradenin en önemli gücüdür.

Kur'ân'da “*Biz, emaneti göklere, yere ve dağlara arz (ve teklif) ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, bundan endişeye düştüler. İnsan bunu yüklendi*”⁸⁹ insanın yüklendiği emanetin, ihtişam ve büyüklüğünü ifade ederken aynı zamanda insanın kendisini tanımasının, varlığının ve sorumluluğunun ciddiyetinin de ipuçlarını vermektedir. Buradaki emanet, insan iradesidir. İnsan hür iradesiyle, yeryüzündeki bütün yaratıklardan üstün kılınmıştır. Hayvanlardan ve bitkilerden farklı olarak, yalnız insan hür iradesiyle iç güdülerine aykırı davranabilir. Söz gelişi, gönüllü olarak iki gün oruç tutan bir hayvana veya kederinden intihar eden bir bitkiye rastlayamazsınız. Hayvanlar ve bitkiler ne büyük bir iyilik, ne de korkunç bir kötülük yapabilirler. Yaratılışlarına aykırı davranmak ellerinden gelmez. Sadece insan, yaratılış gayesine karşı gelebilir; bedensel ve ruhsal ihtiyaçlarına meydan okuyabilir. O halde insanın en

⁸⁶ “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusu muhatabın bildiği, kendinde cevabı olan bir soruyu sormaktır, A’raf, 7/172, Neseî, *a.g.e.*, I, 616-617; Yöneltilen soruların cevabı ancak Allah’tır, Neml, 27/60-64; Neseî, *a.g.e.*, II, 614-616; Ankebût, 29/61-63; Rûm, 30/8; Lokmân, 31/25; Neseî, *a.g.e.*, II, 684-685; Beyzavî, *a.g.e.*, II, 214; Yaratıcı kuluna, karşılaştığı çaresizliklerde başvurduğu, yöneldiği kudretin kim olduğunu sormakta, Zümer, 39/38; İnsanın kendinde ve çevresinde var ve aşkar olan gerçek sorulmakta, Fussilet, 41/53; Zühuf, 43/9, 87; Neseî, *a.g.e.*, II, 243; Pazarlı, *a.g.e.*, 86.

⁸⁷ Kırca, *Kur’ân ve İnsan*, 94.

⁸⁸ Hâbil Şentürk, *İslâmî Hayatın Psikolojik Temelleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, 95-97; M. Çağrı, *a.g.e.*, 116-119; Kırca, *Kur’ân ve İnsan*, 220.

⁸⁹ Cismen küçüklüğüne rağmen yüklendiği emanet, insanın büyüklük ve azametini göstermektedir, Ahzâb, 33/72.

büyük özelliği de imtihanı da hür iradesidir.⁹⁰ İmânî duyarlılığı ile kendini doğru okuması sayesinde iradesini de doğru olarak yönlendirmesi mümkündür.

İnsanın varlık âlemindeki değeri, üstünlüğü, yeryüzünün onun emrine müsahhar kılınışı, onun bedenî yapısından fiziki gücünden değil, onun, önemli yeteneklerle birlikte yeryüzünün halifesi kılınması hakikatindedir. Halife olma imtiyazıyla yaratılan insan, kendini ayrıcalıklı kılan kabiliyetlerle donatılmakla birlikte önemli sorumluluklar da yüklenmiştir. Bundan dolayı kendinde, içinde yaşadığı çevrede olumlu veya olumsuz yönde gelişme ve değiştirme yapabilme yeteneğine sahiptir.⁹¹

İnsanda, yaradılışı gereği olarak, geçmiş ve gelecekle olan ilgisini, etkilerini yaşantısında görmek mümkündür.⁹² İnsan hafızasından geçmişi silmek mümkün olmadığı gibi gelecek düşüncesinden de kurtarmak mümkün değildir. İnsanı ve davranışlarını mevcuttan daha çok gelecek etkiler. Fıtratın bu kodları insanın kendine karşı duyarlılığın temelini oluşturur. İmânî duyarlılık, kişinin kendini arayışının vahyin ışığında doğru cevabını bulma yönünde sürükleyici bir hareket sağlar. İşte imânî duyarlılık, bu arayışın cevap ve devamıdır. İnsanın kemâlat yolundaki bu yürüyüşü, yeni açılımları da beraberinde getiren olumlu yönde değişim ve gelişimi devam eden bir süreçtir. İman, bu süreçte hem güven hem rehber hem de bir enerjidir.

İnsanın kendi varlığının mana ve mahiyetini anlamaya yönelik sorduğu, sorguladığı her sorunun doğru cevabını ancak imânî duyarlılıkla vermek mümkündür.

1.1.3.3.2. Kişinin Rabbine Karşı Duyarlılığı

İman, insanın Rabbine karşı duyarlılığının bir ifadesidir. İnsanın Yaratıcısı ile sadece maddî ihtiyaçla sınırlı olmayan, daha ileri düzeyde, içsel bağlantısı vardır. Allah insanı bedenî varlık olarak bina ettikten sonra ruhundan üflemiştir.⁹³ Böylece insanın cismanî varlığında boyutları olmayan bir manevi alan açılmıştır. Bu durum, insanın özünde kendini Yaratana doğru çeken kuvveti kendinde daima canlı olarak hissettirir. Kişinin Rabbine karşı olan duyarlılığı, iştiyakî; maddî ve görünür dünyadan gaibe

⁹⁰ Şaban Ali Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, 45.

⁹¹ Çağrı, *a.g.e.*, 155 vd.; İsmet Altıkardes, *Dini Anlama Biçimleri ve Dünya Barışına Katkısı*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2007, 11-13.

⁹² Arvasî, *a.g.e.*, 104. ('هذا ما وعد الرحمن' 'den...., ... 'lest)

⁹³ Bizzat zatına izafe ettiği İlahî nefhanın üflenmesi, hem insanın değerini hem de Allah'ın insanlara duyarlılığını göstermektedir, Hicr, 15/29; Secde, 32/9; Sâd, 38/72, Nesefî, *a.g.e.*, III, 164.

yönelişi, çatışmaları aşarak Allah'a ulaşmayı kendine hedefseçerek o istikamette ilerlemeye devam etmesidir.⁹⁴

İmanın asıl konusu olan Allah'ın varlığının kabulü, insanda hissî, aklî ve iradî bir hazırlığın sonucunda gerçekleşir. Zaten insanın fitratında var olan Allah'a imanın etkilerini kişinin kendinde hissettiği gibi başkaları tarafından da görülmeye başlar. Akıl, ruh dünyasında Allah'ı hissetmeye başlayan insan, kendiliğinden O'na doğru yönelir; O'nun varlığını kavrar ve rıza ile O'na cevap verir. Müslümanın hür iradesiyle kendi rızasına dayalı olarak Allah'la irtibatını sağlayan “*Kelime-i Şahadet*” şeklinde formüle edilen bu söz, aynı zamanda şahsın kendisini açığa vurduğu ve kendisini Yüce Kudrete teslim ettiğinin de ifadesidir. Bu söz ve beyanla gerçekleşen iman sonucu ile kişi, kendini tatmin ederek kendindeki boşluğu doldurmak ister.⁹⁵ Kalp, insanın manevî hayatının merkezini, Allah'a karşı imânî duyarlılığının da temelini oluşturur. Kalbin boşluğu, isteği, iştiyakî; ancak Allah ile O'nun zikri ile tatmini, teskini ve imanın kabulünün ancak kalpte olmasıyla olduğunun beyan edilmesidir.⁹⁶ Kur'ân bu mesajı insanın ve manevî hayatının; imanın ve imânî duyarlılığın merkezinde yer alan kalp üzerinden vermektedir.

Müslüman kişi iman temelinde dinî yaşayışla İlâhî gerçeklerle bağlantı sayesinde, Lahutî Alemlerle karşılıklı olarak kesintisiz iletişim ve etkileşim içerisinde. Bu süreklilik imânî doğrultuda amele, eyleme dönüşerek, bir tarafıyla da insanı, kendi maddî var oluş sınırların ve sınırlarının ötesine taşır. Müslümanın Allah'a karşı imânî duyarlılığı onu ibadetlere yöneltir. Müslümanın Rabbine karşı duyarlılığının bir ifadesi olan ibadetler, kulun Rabbine sevgi, saygı ve bağlılığını kuvvetlendiren; Müslümanın şükran duygularının da sunulduğu davranış biçimidir. İbadetler, inananların Rabbiyle kurduğu bir iletişim vasıtasıdır.⁹⁷

⁹⁴ Çalışkan, *a.g.e.*, 152, 175; Pazarlı, *a.g.e.*, 94, vd.

⁹⁵ Hz. İbrahim, Yıldızın, Ayın, Güneşin tulu' ve ufulünü gördükten sonra Rabbine yönelip teslim olmuştur, En'am, 6/79; Belkıs, karşılıp gördüğü kudret ve mucizeden sonra kendini Alemlerin Rabbi Allah'a teslim etmiştir, Neml, 27/42-44; Âl-i İmrân, 3/18, 64; Çalışkan, *a.g.e.*, 160-161.

⁹⁶ İman konusunda kalplerinde olmayı ağızlarıyla söylemelerinden dolayı itham edilmişlerdir, Âl-i İmrân, 3/167; “*Kalpleri iman etmedi*” İlâhî beyanında kalp imanının öznesi yapılmıştır, Mâide, 5/41; Kalplerin ancak Alla ile Allah'ın zikri ile tatmin ve teskin olacağına dikkat çekilip, tenbih edilmiştir, Ra'd, 13/28; Bedenlerinin Allah'ın zikrine yönelmesinde ayrıca kalbe vurgu yapılmıştır, Zümer, 39/23; Dilleriyle söyledikleri kalplerinde yoktur, Fetih, 48/11; İmanlarının reddinde imanın kalplerine girmediği neden gösterilmiştir, Hucûrât, 49/14; “*İman kalplerine yazıldı*” ifadesi imanın kalpteki önemini göstermektedir, Mücâdele, 58/22.

⁹⁷ İman ve esaslarını beyandan sonra, Müslümanı sosyal çevreye duyarlılığı; müslümanda olması gereken vefa ve sabır sıfatı zikredilmekte, Bakara, 2/177; Çalışkan, *a.g.e.*, 123; Sizi de, sizden öncekileri de Yaradana ibadet, Bakara, 2/21; Neseî, *a.g.e.*, I, 257-258; benim de ve sizin de

Allah ile insan arasında hem düşey hem de dikey bir ilişki söz konusudur. Allah'tan insana; yukarıdan aşağı doğru düşey bir ilişki hatıra gelirken; insandan Allah'a; aşağıdan yukarıya doğru dikey bir ilişki akla gelmektedir.⁹⁸ Allah ile insan arasındaki başka bir ilişkide haberleşme münasebetidir. Önemli bir iletişim aracı olan haberleşmenin Allah ile kul arasında olması durumu, daha da anlamlı kılmaktadır. Haberleşme münasebetinde iki yön vardır. Bu iletişim, haberleşme yukarıdan aşağıya doğru olursa bu vahiydir, aşağıdan yukarıya doğru olursa bu ibadet ve duadır. Vahiy, Allah'ın ayetler göndermesidir. Yukarı doğru olan ise namaz, dua ve diğer ibadetler şeklinde tezahür eder.⁹⁹ Allah ile insan arasındaki ittifak ve mutabakatın sağlanması, imandaki itaat ve teslimiyet, kişinin kendi nefsanî eğilimlerini aşarak, bizzat kendi fikrî, fiilî eylem ve emekleriyle Yüce Kudret karşısında var olmasıdır. İman, kişinin kendine ait isteklerden vazgeçerek, benliğini bütünüyle Allah'a hasretmesidir.¹⁰⁰ İman, insanın kendi kendisiyle giriştiği iç mücadelede Allah'ın iradesi yönünde bir sonuca ulaşılmasıyla tam bir yapı kazanır. Benlikteki çatışmayı sona erdirecek ve tam teslimiyeti gerçekleştirecek bir irade hareketi, İlâhî sevgi ve korku ile beslenen dinamik bir kaynağa sahiptir.¹⁰¹

Allah'a karşı duyarlılık sahibi Müslüman, nefsanîyetin var ettiği ve edeceği bütün fanî değerleri terk ederek, benliğini, varlığını bütünüyle Allah'ın rızasına hasrederek, O'na yaklaşmada çıkan ve çıkabilecek engelleri aşma cesaretini gösterir. Böylece iman, insânî arzulara, hevalara karşı bir mesafe yaratarak; kendi nefsanî arzularının sınırlarını aşarak Allah'a doğru bir göçtür.¹⁰² Bu duygu onda o kadar şiddetlenecektir ki, o, bu keyfiyetleri dışarıda değil, kendi benliğinde arayacak ve hatta bu hususta kendini aşma

---

Rabbimize ibadet edin ki, O, sizi doğru yola ulaştırır; aynı gerçeği resuller diliyle nakledilmektedir, Âl-i İmrân, 3/51; Mâide, 5/117 vb.; Şirk yerine tevhid, ibadette tevhid vurgulanmakta bu durum Resullerin ortak tebliğidir, Nisâ, 4/37; A'raf, 7/59, 65, 73, 85 ve benzeri beyan Hûd süresinde de vb. yerlerde tekrarlanmaktadır; İnanç ve ibadetteki tevhid, risalet görev ve emrinin de bu olduğu, Ra'd, 13/36; Meryem, 19/36; Mü'minûn, 23/32; Zümer, 39/11; anlaşılmaktadır; Gölcük, *a.g.e.*, 67.

⁹⁸ Ölüyken diriltlen, diriyken öldüren dönüş Allah'a olup, yedekat sema dahil varlığın insana hizmet ettiği, insanın yeryüzünün halifesi olarak yaratıldığı beyan edilmektedir, Bakara, 2/29; Nahl, 16/5-14; Nesefî, *a.g.e.*, I, 77-78; İmana yönelik sorular, kabulü icbar eden sorulardır, Neml, 27/60-64; Ankebût, 29/61; Allah'ı gösteren ayetlere işaret edilmekte, Rûm, 30/20-25; İnsan en güzel şekilde yaratılmıştır, Teğâbun, 64/3; Tîn, 95/4.

⁹⁹ Vahiyle tenzil eden ayetler; insanın kendinde ve varlığın yaradılışında Allah'a delalet eden ayetler, işaretler var, Câsiye, 45/2-8; Zâriyât, 51/20-23; İnsanların ibadet maksadıyla yaratıldığı; namazın Allah'ı zikri, O'nunla irtibat için kılınması emredildiği beyan edilmekte, Tâhâ, 20/14; Zâriyât, 51/56.

¹⁰⁰ Müslümanın Allah'a bağlılığı bütün kişi ve dünyalıklardan öncedir, Tevbe, 9/23-24.

¹⁰¹ Gerek azap ve şiddete gerekse sevgi ve saygıya dayalı korku, kulun Rabbi ile kurduğu en güçlü bağıdır. Korkanlar için cennet ve daha fazlası var, Rahman, 55/46; Nâzi'ât, 79/40; İlâhî ikaz, ancak korku ve haşyet içinde olanlara fayda verir, Tâhâ, 20/3; Yâsîn, 36/11.

¹⁰² Çalışkan, *a.g.e.*, 162-169.

imkanını arayacaktır. İmânî duyarlılık, Müslümanın Allah'a doğru akışındaki hareketlilikte olması gereken dinamizm ve iradenin de kaynağıdır. Bu irade bizi, Mutlak Varlığa, sürükler O'ndan uzak kalmanın ıstırabını duyurur. İnsanoğlu eksikliğinin ve yetersizliğinin şuuruna vardıkça, Hakka, hakikate olan açıklığını daha da şiddetli hissedecektir. Böylece o yöne ve istikamete doğru akmağa devam etmenin durdurulmaz özlemine duyacağından o yoldaki arayışına ve koşusuna devam edecektir.¹⁰³ Bütün bunlardan çıkan sonuca göre insan, mutlaka inanacağı bir yüce varlığa ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç insanın tabii yapısında yer alan manevi alandan kaynaklanmaktadır. Metafiziksel Yüce bir kudrete inanma hissiyatıyla yaratılan insanın inanma temayülü onun fitratında içkin olarak vardır. İnsanların özünden kaynaklanan bu müşterek hissiyata binaen Kur'ân'ın, Allah'ın varlığını, birliğini, yüce kudretini tanıtmada hususunda inanan ve inanmayan herkese farklı yansımaları olacak şekilde, yerine göre ayrı ayrı, yerine göre müşterek soruları, sorgulamaları olmaktadır. Bu aynı zamanda insanda var olanı bulmaya, ortaya çıkarmaya yönelik sorgulamalar olup var olanın örtüsünü kaldırarak açığa çıkarmayı hedeflemektedir.¹⁰⁴

İman, Allah'la insan arasında çok derin ve köklü bir ilişkiye dayanır. Dolayısıyla Yüce Kudrete bağlanma ihtiyacı insanlarda yapay değil; onun doğuştan getirdiği ve yok edilmesi asla mümkün olmayan fitratından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁵ Bu durum, Müslümanın Allah'a karşı imânî duyarlılığındaki ilişkinin inkişafındaki açılımının da temelidir.

1.1.3.3.3. Allah'ın Kullarına Karşı Duyarlılığı

Allah'ın kullarına karşı duyarlılığı, Allah tarafından insanın yaratılmasıyla başlar.¹⁰⁶ Yarattığı her şeyi bir hikmet ile yaradan kudret sahibi Yüce Allah, söz konusu

¹⁰³ Arvasî, *a.g.e.*, 83-99; 201-203.

¹⁰⁴ İnsanın kendinde olanla cevap vermesi, A'raf, 7/172; Nesefî, *a.g.e.*, I, 616-617; Dünyada ve onda bulunanlar kimin? Yedi kat sema ve arşın Rabbi kimdir? Varlığın yönetimi kimindir? Mü'minûn, 23/84, 89; Nesefî, *a.g.e.*, II, 478-479; Yeri, göğü suyu indiren, vadileri, ırmakları, dağları var eden; zor zamanlarda dua ettiğinizde ona icabet eden; size yerde gökte rızık veren kimdir? Neml, 27/60-64; Gece veya gündüz uzayıp gitseydi ne yapacaktınız? Kasas, 28/71, 72; yeri, göğü yaradanın, güneşi teshir edenin, rızıkı yayanın, varlığı Yaradanın, gökten suyu indirenin kim olduğu sorulmakta, Ankebût, 29/61-63; Lokmân, 31/25; Sebe', 34/24.

¹⁰⁵ Çalışkan, *a.g.e.*, 19.

¹⁰⁶ İmtihan maksadıyla katışık bir nutfeden insanı varlığa çıkarıp ona iki yol gösterdi, İnsan, 76/1-3.

insan olduğunda daha anlamlı hale geldiğinden insanı diğer varlıklardan üstün özelliklerle yaratmıştır. Bu husus, farklı şekillerde vurgulanmaktadır.¹⁰⁷

İnsanın balcıkta yaratılarak, bedenine İlâhî nefhanın üflenmesi;¹⁰⁸ melekleri bu yaratılışa itiraz ve endişeler nedeniyle meleklerle imtihana tabi tutularak, teallüm özelliği ile meleklerden daha öne çıkmasıyla meleklerin, Âdem'e secde edip saygıyla eğilmeleri O'nun önemli imtiyazla yaratılmış olmasındandır. Aynı zamanda kendi varlığına zıt, karmaşık duygu ve düşünceler ilham edilmiş olan insanın büyük ve ağır mükellefiyetleri vardır.¹⁰⁹ İnsan, Allah'a karşı tek taraflı, iradesiz bir nesne olarak değil; iradeli, tekliflere evet veya hayır deme hürriyeti olan şahsiyetli bir muhataptır.

Allah'ın lütuf ve rahmetinin yanında azabının, gazabının zuhur ve tecellisinin; kulun Allah'a karşı durum ve davranışlarının tetkik ve takibi sonucu belirlenmesi Allah'ın kullarına hassasiyetini göstermektedir.¹¹⁰ Allah ile kul arasındaki ilişki eşitler arasındaki bir ilişki değildir; Mutlak güç, rahmet sahibi olan Allah ile onun verdiği kadarına sahip olan/olabilen aciz bir varlık olan kul arasındaki ilişkidir. Aynı zamanda bu ilişki, Yüce Kudret sahibi Allah'ın daima kulların lehine ve yardımına olacak şekilde tecellisi ile devam etmektedir.

Kur'ân'ın bir kısım beyanı çerçevesinde konuya bakıldığında konu daha da iyi anlaşılacaktır. Allah-kul münasebetinde kulun Allah ile olan ilişkisinde Allah'ın kulun yanında, yardımında ve lehinde olacak şekilde, Allah'ın kuluna karşı duyarlılığı söz konusudur.¹¹¹ Allah'ın inananların amellerinin en iyisi, güzeli ve fazlasıyla değerlendirip karşılık vermesiyle ilgili beyanları da Allah'ın kullarına olan duyarlılığındandır.¹¹² Kulların her türlü inanç, eylemlerinden meydana gelen günahlarından, küfür, şirk, dalalet gibi yanlışlarından pişman olup tövbe etmeleri

¹⁰⁷ İnsanoğlu şeref ve nimetlerle mükerremdir, İsrâ, 17/70; Nesefî, *a.g.e.*, II, 269; insana başıboş, anlamsız yaratılmadığı ikaz edilmekte, Mü'minûn, 23/115; En güzel şekilde yaratıldığı, Tîn, 95/4.

¹⁰⁸ ...ruhundan üflemesi, insana verilen önem ve duyarlılığı göstermektedir, Hicr, 15/29; Secde, 32/9; Sâd, 38/72.

¹⁰⁹ Yaratıcının, insanların başıboş yaratılmadığının, sonunda döndürülecek bir makamın, verilecek hesabın olduğunun ikazı, insanlara ilginin de duyarlılığın da bir beyanıdır, Mü'minûn, 23/115; Ahzâb, 33/72; Kıyâme, 75/36.

¹¹⁰ كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبُ Mâide, 5/117; Allah'ın kulun içinden geçenleri bilmesi, ona şah damarından daha yakın olması, Kâf, 50/16-18; Siz bakıp durduğunuz halde biz ona sizden daha yakınız, Vâkı'a, 56/83-85.

¹¹¹ Allah, kulun zikrine aynıyla cevap vermekte, Bakara, 2/152; kulun ecrini fazlasıyla vermesi, Nisâ, 4/173; yapılanın daha iyisi, güzeli ve fazlasıyla karşılık verilmesi, Tevbe, 9/121; Yûnus, 10/26; Nûr, 24/38; Ankebût, 29/7; Şükrün fazlasıyla karşılık bulması, şükredilenin artırılması, İbrahim, 14/7; Allah'ın kuluna duyarlılığıdır.

¹¹² Kulların yaptıklarına daha güzeli, fazlası ve hayırlısıyla karşılık verilmesi, Nesefî, *a.g.e.*, II, 421; Tevbe, 9/121; Yûnus, 10/26; Nahl, 16/96-97; Nûr, 24/38; Ankebût, 29/7; Ahkâf, 46/16; Necm, 53/31.

durumunda nedametlerinin, tövbelerinin kabul edilmesi Allah'ın kullarına duyarlılığıdır. Kur'ân'da farklı şekilde tekrar eden bu husus, aynı zamanda Allah'ın kullarına karşı aşırı duyarlılığında ifadesidir; çünkü Allah'ın bununla ilgili fiil ve sıfatları kullanıldığında ism-i tafdil, mübalağa vezin veya birbirlerini teyit eden Allah'ın iki sıfatı birden gelmektedir.¹¹³

Allah'ın kendine karşı kullarının yaptığı dualarının muhatabı olarak karşılık vermesi, Allah'ın kullarına olan duyarlılık cümlesindedir. Dua, kulun Allah'a kıyamı; kabulü de Allah'ın kuluna olan duyarlılığıdır. Kur'ân'da: “*Kullarım beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakıным, bana dua edenin dileğine karşılık veririm*”¹¹⁴ ayeti de Allah'ın kullarına olan duyarlılığının beyanı olması yanında; “*Duanız, niyazınız olmasa Rabbiniz size niye değer versin*”¹¹⁵ ayeti de Allah'ın kulları ile iletişime ne kadar açık ve hazır olduğunu göstermektedir. Bu husus, Kur'ân'da peygamberlerin ve iman sahibi seçkin müminlerin yaptıkları dualarını çokça zikredildiğini görmekteyiz. Kur'ân'da Adem'dan (a.s.) İbrahim (a.s.), Eyüp (a.s.), Yusuf (a.s.), Yunus (a.s.), Zekeriya (a.s.)'a kadar bazı peygamberlerin duaları bizlere nakledilmektedir. Kur'ân'da gerek peygamberlerin gerekse seçkin mümin kullarının yaptıkları duaların özellikleriyle beraber Cenâb-ı Allah, kendilerinden övgüyle bahsetmektedir.¹¹⁶

İnsanların Allah'ın dışında İlah edinip taptıklarıyla ilgili olarak Kur'ân'ın verdiği cevaplar düşünüldüğündeki; Allah, kullarını düşündürmek istiyor, insanların Allah'ın dışında tapılan şeylerden hiç birinin kendine yapılan dualardan haberdar olmadığı gibi maddî, manevî; dünyevî, uhrevî; dalalet, hidayet vb. hususlarda kendinden istenen yardımları yerine getirme gücüne sahip değildir. Bunlar yaradan değil; yaratılandır; dolayısıyla bunların herhangi bir fayda veya zarar verme gücü yoktur. Yolun doğrusuna hidayet etmek, kendinden istenene karşılık vermek, yardım etmek, herkesten, her şeyden, hatta şah damarından daha yakın olmak ancak Allah'a mahsustur. Varlığı var etme, yok etme, insanları tekrar dirilterek onlara hayat verip mahşer kurarak hesaba

¹¹³ يَكْفُرْ-عَفْو- تَوَاب-رَحِيم-ارحَم-غَفَّار-غَفُور Bu ve benzeri kelimelerin ayetlerdeki tekrarı Allah'ın kullarına duyarlılığının göstergesidir, Bakara, 2/37, 54, 128, 160, 192, 199, 218; Âl-i İmrân,3/89; Nisâ, 4/16, 43, 64, 96, 99, 104, 106; En'âm, 6/54, 165; A'raf, 7/151, 153, 155; Tevbe, 9/104, 118; Yûsuf, 12/64, 92; Nâhl, 16/119; Kehf, 18/58; Tâhâ, 20/82; Enbiyâ, 21/83; Hac, 22/60; Zümer, 39/35; Mü'min, 40/42, 109, 118; Mücâdele, 58/2; Teğâbun, 64/9; Nûh, 71/10.

¹¹⁴ Bakara, 2/186.

¹¹⁵ Furkân, 25/77.

¹¹⁶ Kur'ân'da, isimli, isimsiz yapılan dualar örneklik olarak zikredilmektedir. Allah, yapılan dualara, istenen yardımlara icabet eder, Bakara, 2/186, 201; Âl-i İmrân, 3/8, 16, 38-39, 191-195; Enfâl, 8/9; Yûsuf, 12/34; İbrahim, 14/38-41; Enbiyâ, 21/83-84, 87-90; Furkân, 25/65, 74.

çekme kudreti Allah'ta olup bütün varlığın tasarrufu, İlâhî bir program dahilinde Allah tarafından icra edilmektedir. O, mutlak var olup her şeyin varlığı onunladır, O'na dayanmaktadır. O, bütün varlığı yaradan ve onlardan haberdar olandır.¹¹⁷

İman ordusunda yer alanlar, karşı tarafın sayıca, imkânca üstünlüklerine rağmen Allah tarafından kendilerine yapılan yardım sayesinde galip gelmişlerdir. Allah'ın inanan kullarına duyarlılığı olan bu yardımlardan birini Kur'ân bizlere binlerce melek gönderilerek yapılmış olduğunu beyan eder.¹¹⁸ İman, kulun Allah ile Allah'ın da kul ile olumlu manada irtibata geçmesidir. Bu itibarla, Müslüman'ın imanıyla başlayan süreçte Allah'ın mümin kullarına imanı gereği dünya hayatına, yaşamına; kitap, peygamber göndererek; taallüm, tezkiye ile şahsiyetinin ve ahlakının oluşup gelişmesine müdahaleleri vardır.¹¹⁹ Bu müdahaleler, Allah'ın kulun imanına karşı duyarlılığının açık bir ifadesidir.

İnsanları dalalete düşürmek; küfürden, şirkten kurtarmak için '*Hak Din*' göndermesi de Allah'ın kullarına duyarlılığıdır.¹²⁰ Din, Allah'tan insanlara ilginin, duyarlılığın da adıdır. Bundan dolayıdır ki; din, Allah'ın insanlara uzattığı bir ip olarak tasvir edilmiştir. İster bireysel ister toplumsal olsun insan bu ipe sarılırsa sonucun onlar için kurtuluş olacağı güçlü bir şekilde teyit edilmiştir.¹²¹ İnsanın hem içsel meylini Rabbi'ne yöneltmek ve ona bağlanmak hem zihinsel ve bedensel enerjisini Rabbi'ne doğru harcamak suretiyle ruhsal ve bedensel bir süreç yaşamasıdır. Bunu derinliğine yaşamak öyle bir aşamaya gelir ki adeta insanın bütün ruhunu hikmet sahibi İlâhî kudret kendi rengine boyar.¹²² Allah'ın boyası ile boyanmak olan bu durum, Allah'ın kullarına karşı duyarlılığının boyutlarını göstermektedir.

---

¹¹⁷ Hak edeni hidayete erdirme yetkisinin ancak Allah'a ait olduğu vurgulanmaktadır, En'âm, 6/88; Leyl, 92/12; Peygamber çok istese de, insanları doğru yola iletme yetkisi Allah'ındır, bu da kendilerine yönelenlerdir, Yûnus, 10/35; Sen onların hidayetini çok istesen de yetki Allah'ındır, Nahl, 16/37; Allah, kendine yöneleni hidayete erdirir, Şûrâ, 42/13; Kalbin hidayete erdirilmesi ve kalbe hidayetin faili Allah'tır, Teğâbun, 64/11; Kâf, 50/16-18; Vâkı'a, 56/83-85; Sadık Kılıç, *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, 167.

¹¹⁸ Âl-i İmrân, 3/123-125; Enfâl, 8/9.

¹¹⁹ Resullerin gönderilişi, yaptığı görevler, Bakara, 2/129, 151; Âl-i İmrân, 3/164; Cum'a, 62/2.

¹²⁰ "*O Allah ki, Peygamberini Hak din ve Hidayetle göndermiştir.*" Tevbe, 9/33; Fetih, 48/28; Saff, 61/9; Bir peygamber: O Allah ki beni yaratan ve hidayete erdirenindir; peygamber, Allah'ı yaratan ve hidayete erdiren olarak tanıtmakta, Hidayete, erdirmek Allah'ın sıfatlarındandır, Şu'arâ, 26/78; Allah dileyeni veya dilediğini hidayete erdirir, hidayete erdirdiğini de hiçbir güç dalalete sevk edemez, Hac, 22/16; Zümer, 39/23, 37.

¹²¹ Âl-i İmrân, 3/103; Çalışkan, *a.g.e.*, 139-140.

¹²² Mustafa Şekip Tunç, *Bir Din Felsefesine Doğru*, Türkiye Yayın Evi, İstanbul, 1959, 62, 64

İnsan, dünya hayatının ve tarih yolculuğunun her aşamasında Allah'ın yardımına muhtaçtır. İnsanın bu tarihsel yolculuğundaki serüveni, onun kendi kendisiyle, diğer insanlarla, tabiatla mücadelesi sonucunda ebedî kurtuluşa ermesi ile sonlanır. Müslüman kişi, bu mücadeleyi Allah ile olumlu manada pozitif ilişki içerisindedir ve ancak O'nun beraberliği ve yardımıyla yürümesinin mümkün olduğuna inanır.¹²³

Kulun, sabredenler, tövbe edenler; muhsin, müttekî gibi güzel sıfatlara haiz olması durumuna göre Allah'ın kullarına olan sevgisinden bahsederek; “*Muhakkak Allah sever*” manasını bu kullar hakkında ayetlerde ifade edilmesi, Allah'ın kullarına olan duyarlılığını gösterir. Bu husus, farklı şekillerde tekrar edilerek teyit edilmektedir.¹²⁴

Allah'ın tüm varlığa tecellisi rahmetiyledir; fakat insanların ezelden ebede devam eden yolculuğunda insanlara lütfü, rahmeti ise hem daha anlamlı hem de sonsuz ve sınırsızdır. Allah'ın varlığa ve insanlara duyarlılığının tamamını; “*O, kendi zatına rahmet yazdı*” manasıyla değerlendirmemiz mümkündür.¹²⁵ Konu, insan varlığı ile ilgili her alanı kapsadığı için belirlediğimiz konuların izahlarını sınırlandırarak işlemeye çalıştık.

1.1.3.3.4. Meleklerin İnsanlara Karşı Duyarlılığı

Melekler, Allah'ın emirlerini, karşı gelmeden mutlak itaat içinde yapar, yerine getirirler. Vahiye de olduğu gibi Allah ile kul arasında aracılık yapmak, en önemli görevlerindedir.¹²⁶ Allah'ın mümin, halis kulların meleklerle, meleklerin de bu kullarla daima dostlukları vardır. Dolayısıyla meleklerin müminlere olan duyarlılığı, karşılıklı bir duyarlılıktır. Bu dostlukta her iki tarafında istek, iştihak duyması tabii bir sonuçtur.¹²⁷ Meleklerin insanlara duyarlılığı, ilk yaratılışta, Adem'e secde etmeleriyle

¹²³ Çalışkan, *a.g.e.*, 148-149.

¹²⁴ Kulun, ihsan, tevekkül, sabır, takva ehli olmasına; tevbe edenlerden, adaletli olmasına Allah, sevgisiyle karşılık vermekte, Bakara, 2/195, 222; Âl-i İmrân, 3/76, 134, 146, 159; Mâide, 5/13, 42, 93; Tevbe, 9/4, 108; Saff, 61/4.

¹²⁵ Allah'ın, Rabbiniz zatına rahmet yazdı, Rabbin rahmet sahibi olduğunu beyan edilmekte, En'âm, 6/12, 54, 133, 147; Kehf, 19/58.

¹²⁶ Melekler, emrolunduklarını, karşı gelmeden, yaptıkları ifade edilir, Tahrîm, 66/6; Allah, inananlarla beraberliğini melekler vasıtasıyla bildiriyor, Enfâl, 8/12; Hicr, 15/8; Kullarından dilediğine melekler indirilmekte, Nahl, 16/2; Hac, 22/75; İnanmayanların beklentisi de! meleklerin indirilmesi, Fussilet, 41/14; Şûrâ, 42/51; Uyanık, *a.g.e.*, 77.

¹²⁷ Savaşta binlerce melek Müslümanlara yardım etmiştir, Âl-i İmrân, 3/124, 125; Kendine vahiy geldiği yalanını söyleyen zalime karşı meleklerin şiddetli davranışları, En'âm, 6/93; Enfâl, 8/12; Rabbiniz Allah'tır diyenlere meleklerin müjde ve dostluğu, Fussilet, 41/30-31, Neseфі, *a.g.e.*, III, 232.

başlar; ebediyete kadar uzanan yolculuğunda onların, sürekli insanlarla beraberliği vardır. Meleklerin, insanlar dünya hayatından önce olsun, dünya hayatında olsun, ölümlükten olsun; öldükten sonra ahiret hayatında; cennete de cehenneme girerken ki karşılaşmada ve devamında da daima insanlarla olduğu görülmektedir. Bundan dolayıdır ki; kafirlerin azapla cezalandırılmasında, müminlerin cennete karşılanmasında, mükafatla müjdelenmesinde melekler vardır.¹²⁸

İnsan, Allah'ın karşısında kabul ve reddetme özgürlüğü olan şahsiyetli bir muhataptır. İnsanın hakkı kabulü iyiye, doğruya itaati, teslimiyeti, iknaya ve hür iradesine bağlı olduğu gibi insanın bu iradesini aksi yönde de kullanma hürriyeti vardır. Önemli olan bu mücadelede insanın doğrunun, hakkın yanında yer alarak sonuçlanmasıdır. Bu mücadelede melekler insanın yanında ve yardımındadır. Müslüman ordunun, kafirlere karşı verdiği mücadelede, Allah, melekler göndererek Müslümanlara yardım etmiştir. Allah'ın rahmeti, lütfü ile insanların zulmetten nura çıkarılmasında da meleklerin duasını, yardımını görmekteyiz. Kur'ân'ın insanlara indirilmesiyle insanlar için bin aydan daha hayırlı olduğu bildirilen, insanlara selam ve esenlik yüklü bir gecede meleklerin indirilmesi, onların müminlere olan duyarlılığını göstermektedir.¹²⁹ Başka bir yönüyle de değerlendirildiğinde meleklerin, kötülere Allah'ın lanetine eşlik etmesinden onların kötülere karşı cephe aldığı buna mukabil iyilerin yanında ve yardımında olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁰

Kur'ân'ın bize aktardığı kadarıyla önemi ve özelliği olan; Hz. İbrahim'e, Hz. Zekeriya'ya çok istedikleri evlat müjdesi; yine Hz. Meryem'e oğlu İsa'yı müjdelemesi gibi hususlarda meleklerin yer alması da onların insanlara olan duyarlılığı göstermektedir.¹³¹

Melek inancı ve anlayışı, Müslüman'ın sorumluluk duygusunun gelişmesine yardımcı olmakta, tutum ve davranışlarının da bu sorumluluğun gereklerine uygun olmasına zemin hazırlamaktadır. Müslüman bir kişinin, meleklerin sürekli kendileriyle

¹²⁸ İnsanların üstünlük ve saygınlığını kabul edilmesi sonucu meleklerin secdesi, Bakara, 2/34; A'raf, 7/11; Hicr, 15/30; Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/116; Sâd, 38/73; Hayatta, ölümlükte ve daha sonraki zamanda zalimlere, inkarcılara karşılamada meleklerin şiddetli söz ve davranışlarının yanında iyilik, takva ve ihsan ehline de güzel söz ve karşılamaları var, Enfâl, 8/50; Nahl, 16/2, 28, 32; Şûrâ, 42/51; Muhammed, 47/27; Nisâ, 4/97; Zümer, 39/71-73; Mülk, 67/8.

¹²⁹ Müslüman ordunun yanında ve yardımında olmuştur, Âl-i İmrân, 3/124-125; Enfâl, 8/9, 12; Fussilet, 41/30-31; Ahzâb, 33/43; Kadir, 97/4-5.

¹³⁰ Uyanık, *a.g.e.*, 85; Ayetlerde kafir ve zalim topluluklara meleklerin laneti zikredilmektedir. Bakara, 2/161; Âl-i İmrân, 3/87.

¹³¹ Müjdelere melekler tarafından verilmesi, Âl-i İmrân, 3/39, 45; Zâriyât, 51/28.

birlikte olduğuna inanması, o kişinin kendini kontrol ve denetiminde de etkilidir.¹³² Ayrıca melekler insan kalbine itaat, iyilik ve hayırlı işler yapma duygu ve düşüncelerin ilhamına elçilik ederek onu bu yöne sevk ederler. Zira insanın kalbi meleklerin etkisine de açık bulunmaktadır. Böylece kişi melek gibi dostlarının olduğunu bilerek onlardan güç alır. Allah'a kulluk yolunda da melekler ona iyi bir emsal ve örnek teşkil edecektir.¹³³

Rabbimiz Allah deyip istikamet üzere olmada karar gösterenlerle melekler arasında dünya, ahiret bir dostluk vardır. Karşılıklı dostluğa dayalı olan bu beraberlikte melekler, Allah'tan aldıklarıyla müminleri müjdeler; sizlere korku, keder yok, diyerek doğruluk üzerine devam etmeleri hususunda onları cesaretlendirirler, desteklerler.¹³⁴ İmanıyla Allah'a yönelen kişi daima meleklerin yardımlarının, dostluklarının beklentisi, iştiyakı içindedirler. İmanlarının duyarlılığı gereği bu hissi, iştiyakî imanları onlarda uyandırır. Melekler, taraf ve taraftar oluşlarıyla Müslümanlarla, dünyada, ahirette beraberdirler.

Meleklerle iman, inancımızın ayrılmaz bir parçasıdır.¹³⁵ Böylece imanımızın aslı bir unsuru olan melekler, insanların dalalete, küfre sapmaları durumunda onları kahretmede, onlara azap etmede görev aldıkları gibi insanların Allah'a iman ederek O'na itaatten yana olmaları durumunda ise meleklerin, onların yanında, yardımında olduğunu/olacağını Kur'ân bize aktarmaktadır. Meleklerin insanlarla ilgili olan bütün bu eylem ve iletişimi onların insanlara olan duyarlılığını göstermektedir.

1.1.3.3.5. Kişinin Peygamberlere Karşı Duyarlılığı

İnsanların başka birine tabi olma temayülü fitratlarında vardır. Fakat insanların başka birine tabi olmada, onu taklit etmede çoğunlukla yanlış, küfre, şirke saptıkları görülmektedir. İman, insanın fitratındaki bu tabi olma ihtiyacının doğru yönde harekete geçmesidir.

İnsanların her konuda olduğu gibi özellikle dinî, manevî; İlâhî vahyin anlaşılmasında; insanın o vahyi hayatına aktarmasında rehber, önderliğe ihtiyaç vardır.

¹³² Amellerin yazıcı melekler tarafından amellerin zabt altına alındığı bu kitapların kendilerine verilmesiyle insanların şaşkınlık ve dehşet içinde kalacakları ifade edilmektedir, Kehf, 18/49; İnfitâr, 82/10-12; Nesefî, *a.g.e.*, III, 611.

¹³³ Ayhan Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi (İman-İbadet)*, DİB Yay., Ankara. 1985, 143, 148; Şentürk, *a.g.e.*, 34.

¹³⁴ Fussilet, 41/30-32,

¹³⁵ Ayetlerde meleklerle iman, iman esasları olarak sayılmıştır, Bakara, 2/177, 285; Nisâ, 4/136; vb.

Peygamberler bu ihtiyaca cevaptır. Peygamberler, inananlar açısından, dini yaşama konusunda model şahsiyetlerdir. Din, mahiyeti gereği soyut bir içeriğe sahiptir; peygamber olan şahıslar bir bakıma, onu somutlaştırmaktadır. Doğumunda fiziki çevreye, daha sonra başta ailesi, arkadaşları ve mesleği olmak üzere münasebette bulunduğu bütün sosyal çevreye intibak etmek zorunda kalan insan, diğer taraftan da Yaratana iman ve onun emirlerinede intibak etmek mecburiyetindedir. Bu intibaklarında insana, yardımcı olacak ve kılavuzluk edecek bir rehber daima ihtiyaç vardır. Bu sebeptendir ki, Allah Teâlâ kendi seçtiği peygamberler vasıtasıyla insanlara yol gösterecek ilahi mesajlar göndermiş ve bu mesajlarla onların doğru ve sağlıklı intibaklar sağlamalarını istemiştir.¹³⁶

Peygamberler, tebliğ ve teybin görevinin yanı sıra uygulama, tatbik ve talimde de bulunmaktadır.¹³⁷ Peygamberlerin vahiy almaları, aldıkları vahyi tebliğ vazifelerini yerine getirme misyonu, bütün peygamberlerin ortak noktalarıdır. Böyle bir misyonun sahibi peygambere muhatap olan insanların, kendi döneminin peygamberinin tebliğini kabul ve tasdike hazır olma duyarlılığında olmalıdır. *“Ey Âdemoğulları! İçinizden size benim ayetlerimi anlatan Peygamberler gelir de her kim Allah’a karşı gelmekten sakınır ve halini düzeltirse, artık onlara korku yoktur. Onlar üzülecek de değillerdir.”*¹³⁸

Cenâb-ı Allah, insanlara peygamberler gönderilmesinin gerekliliğini; *“Biz peygamber göndermeden bir topluluğu helak etmedik”* ayetiyle ortaya koymuştur. Bu, aynı zamanda gönderilen peygamberlere gösterilmesi gereken duyarlılığın gösterilmediği hususunda da bir ikazdır. Peygamberlerin gönderilmesi; insanların dünyada helakları; ahirette azap karşısında; *“Keşke bizlere peygamber gönderilseydi”* şeklinde olabilecek, ileri sürebilecek bahane ve mazeretlerine bir cevaptır. Ayetlerde peygamberlerin gönderilmelerinin bu şekilde gerekçelendirilmeleri, onlara karşı gösterilmesi gereken duyarlılığın zaruretinide beyandır. Ahirette azap meleklerinin; *‘Size uyarıcı peygamber gelmedi mi?’* sorusu da bu hususta dikkat çekicidir.¹³⁹

Ümmetin peygambere karşı olması gereken bağlılık ve sevgi noktasında ayette; peygamber sevgisi sizlere, bir takım aile fertlerinin; mal, mülk, meskeninizden *‘daha*

¹³⁶ Şentürk, *a.g.e.*, 37, 106, 107; Kırca, *Kur’ân ve İnsan*, 202; Uyanık, *a.g.e.*, 133.

¹³⁷ Resullerin talim, tezkiye, tebliğ vb. görevleri vardır, Bakara, 2/151; Mâide, 5/67, 99; Güzel örneklik, Ahzâb, 33/21; Gölcük, *a.g.e.*, 177.

¹³⁸ Bkz., Şûrâ, 42/13; Uyanık, *a.g.e.*, 143-144; Resullerin risaletlerini tebliğ, teybin görevleri vardır, Mâide, 5/92; A’raf, 7/62, 79, 93; Hûd, 11/57; Nahl, 16/35, 82; A’raf, 7/35.

¹³⁹ Resüller, insanların Allah’a karşı ileri sürecekleri bir mazeretleri olmasın diye de gönderilmiştir, Nisâ, 4/165; Mâide, 5/19; İsrâ, 17/15; Tâhâ, 20/134; Kasas, 28/47, 59; Zümer, 39/71; Mülk, 67/8-9.

sevimli olmadıkça’ ifadesinden sonra “Allah’ın emrini bekleyin” tehdit ile ciddi ikaz ve ihtarin yapılması; peygambere karşı olması gereken duyarlılığı ve onun zorunluluğunu göstermektedir.¹⁴⁰ Yine ayette, “Peygamber, müminlere kendi canlarından daha önce gelir” manası, peygamberlere olması gereken duyarlılığın daha da ileri seviyesinin ifadesidir. Müminlere peygamberin önüne geçilmeyeceği, seslerinde de peygamberin sesinin üstüne yükseltilmemesi, kesin olarak talimat verilip emredilmekte, aksi takdirde ‘amelleriniz boşa gider’ ikazı yapılmakta ve bunun da ‘kalbin takvası’ hususunda bir imtihan olduğu beyan edilmektedir.¹⁴¹ Bu durum Kur’ân’ın bizlere hem bedenî hem kalbî olarak peygambere karşı davranışlarda gösterilmesi gereken nezaket kurallarındaki hassasiyeti bildirmektedir. “Kim peygambere itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur”¹⁴² ayetinde Peygambere itaati Allah’a itaat kabul edilerek, peygambere karşı duyarlılığın ciddiyeti vurgulanmaktadır.

“Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim” ve “Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak alemlerin Rabbi olan Allah’a aittir”¹⁴³ manasını ifade eden ayetin peş peşe tekrarı insanların peygamberlere karşı göstermesi gereken duyarlılığa bir vurgudur. “Andolsun, Allah’ın Resulünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel örneklik vardır.” manası bu vurguyu ifade etmektedir. O güzel örneklikten örnek almak; dikkat ve hassasiyet gerektirir. “Bilin ki, aranızda Allah’ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz”¹⁴⁴ Peygamberin irşat faaliyetlerine muhatap olan insanların, kasıtlı, kasıtsız Peygamberi taviz vermeye zorlamaları veya bir takım aşırılıklarla kendi nefsanî arzu ve isteklerini tasdik etmelerini istemeleri peygamberleri sıkıntıya sokarak onlara eza vermiştir.¹⁴⁵

Peygamberler, insanları irşat, ikaz gayretiyle çırpınırken; peygamberlerin davet ve tebliğine muhatap olanların kendilerine yapılanları dikkate alıp değerlendirmek yerine büyüklük taslayarak, yüz çevirerek arkalarını dönüp giderek kendilerine yapılan tebliğ

---

¹⁴⁰ Tevbe, 9/24.

¹⁴¹ Müminler için peygamberin her şeyden daha önceliği vardır, Ahzâb, 33/6; Resüllere itaatsizlik amellerin iptalidir, Muhammed, 47/33; Resule duyarlılığın gereği olan saygı, yüzeysel değil, kalbin takvasının derinliklerine kadar uzanan bir imtihandır, Hucûrât, 49/1-3; Nesefî, *a.g.e.*, III, 349.

¹⁴² Nisâ, 4/80.

¹⁴³ Şu’ara, 26/107-109; 125-127; 143-145; 162-164; 178-180.

¹⁴⁴ Ümmet için Resule uyması ve peygamberin örnekliği esastır, Ahzâb, 33/21; Hucûrât, 49/7.

¹⁴⁵ Müslümanlara, Musa (a.s.)’a yapılan eziyet ve incitmeler hatırlatılarak ikazlar yapılmaktadır, Ahzâb, 33/69; Saff, 61/5.

ve ikaza gereken hassasiyet ve duyarlılığı göstermeyenlerin hakkında ayetlerin beyanı insan için asla arzu edilmeyen sonuçlardır.¹⁴⁶

Şurası bir gerçektir ki, sürü halinde yaşayan toplumların geliştirdiği itibari dinler, insanı tatmin etmediğinden günümüze kadar yıkılarak gelmişlerdir. İnsanlar, daima, bizzat Yaradan ile temas kurmak iştiağında olmuşlardır. Allah'ın emir ve yasaklarını içeren Allah'ın dini, Allah'a teslimiyete bizi yönlendirmektedir. Peygamberlerin önderliğinde gerçekleşen bu yönlendirme; teslimiyet ve rızaya dayalıdır. Bu yönelmenin olabilmesi için güçlü bir imana ihtiyaç vardır. Bu durumda Allah, iman ile insanın sadece içsel boşluğunu doldurmakla kalmaz, peygamberlerin rehberliğinde yaşamındaki fiil ve eylemlerini de anlamlı hale getirir. Kur'ân'a göre insanın yeryüzüne indirilişiyle başlayan bir dünya tarihi vardır; onun bu tarihi, yeryüzünün bitimi ile son bulacaktır. Bu da tarihin, insanın fiil, eylem ve amellerinin sonucu oluştuğunu göstermektedir. Peygamberler göndermesi, bazı kavimleri helak etmesi, Cenâb-ı Allah'ın tarihe müdahalesi anlamına gelmektedir.¹⁴⁷

İnsanlar için zarurî olan hidayet, ancak peygamberler vasıtasıyla gerçekleşmesi mümkündür. Bunun için insanların algılarının açık olması gerekir. Kur'ân, insanların peygamberin tebliğine karşı duyarlılığının açık veya kapalı olmasını; ölü ve diri kavramlarını kullanarak da ifade etmektedir.¹⁴⁸ Bu durum peygambere karşı duyarlılığın zorunluluğunu ifade etmektedir. İnsanların kendileri için gönderilen böyle bir örnek ve önderlikte; insanların yapması gereken ise bunu büyük bir dikkat ve duyarlılıkla takip etmesidir.

1.1.3.3.6. Peygamberlerin Ümmetlerine Karşı Duyarlılığı

Peygamberlerin gönderilme gayesi, insanlara öğüt vermek, olayların ve varlığın hikmetini göstermek, Allah'ın Yüceliğini anlatarak onları hidayete sevk etmektir. Peygamberler, ayetlerde de vurgulandığı gibi öncelikle insanları tevhide; ibadetin,

¹⁴⁶ Yüz çevirenler, şikak ve ayrılık içindedir. Bildikleri halde yan çizerler, Bakara, 2/137, 146; En'âm, 6/26; Peygamberlerinin davetine inkarla karşılık verenlerin akıbeti feci olmuştur, A'raf, 7/77-78, 88; Yunus, 10/75; Hüd, 11/57-60; Ankebût, 29/40; Peygamberin davetini duymamak için kulaklarını tıkayıp elbiselerini başlarına bürüdüler, kibirlenip arkalarını döndüler, Nüh, 71/7; Müddessir, 74/23, vb.

¹⁴⁷ Arvası, *a.g.e.*, 117-119; Çalışkan, *a.g.e.*, 143; Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev., Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 135-162; Çalışkan, *a.g.e.*, 147.

¹⁴⁸ Peygambere ve getirdiklerine kapalı olmalarının pişmanlığını ahirette yaşayacaklardır, A'raf, 7/53; Peygambere karşı algı kapalılığı körlüktür, Ra'd, 13/19; Fâtır, 35/22; Ölü ile diri bir olmaz, ancak duyarlılara duyura bilirsin, En'âm, 6/36, 122; Hayat verene çağrıldığımızda uyun, Enfâl, 8/24; Ölümlere sağirlara duyuramazsın, Neml, 27/80-81; Rûm, 30/52; Yâsîn, 36/70.

kulluğun sadece Allah'a yapılacağına çağırılmışlar; Allah'ın emir ve yasaklarını tebliğ ederek insanların kurtuluşu hususunda çok gayret göstermişlerdir.¹⁴⁹

Peygamberler, vahiy almaya; aldığı vahyi tebliğ etmeye tam yetkin, yüksek seviyede idrak, fetanet sahibi, kendilerine şeksiz, şüphesiz güvenilir ve iffet sahibi olmak gibi önemli vasıflara haiz seçilmiş şahsiyetlerdir. Bu önemli vasıflara sahip olan Peygamberler, Allah tarafından insanları irşatetmek; onları koruyup gözetme; helak ve azaba sebep olacak her türlü şeylerden ikaz etme misyonuyla gönderilmiştir. Peygamberler, insanların hayrına olan her konuda insanlara yardımcı, onların hayrına, iyiliğine olan işlerin önünü açar. Dünya insanlığın, iman ile küfür mücadelesini verdiği yerdir. İnsanlığın dünyada vermek zorunda olduğu hak-batıl mücadelesi, aynı zamanda insanın helak veya kurtuluşunun da mücadelesidir. Bu mücadelenin tarafları, taraftarları ve yardımcıları vardır. Peygamberler, küfre karşı verilen iman mücadelesinde ümmetlerinin en büyük yardımcılarıdır. Peygamberlerin önderliğinde insanlığın verdiği bu mücadeleyi, Kur'ân, sonuçlarıyla birlikte geçmiş örnekliğini gözler önüne sermekte/sergilemektedir.¹⁵⁰

Peygamberlerin gönderilmesi, iman ve ıslah konusunda insanların lehine Allah'ın insanlara bir yardımudur. Bu hususta, peygamberlerin çalışmaları, göstermiş oldukları duyarlılıklar Kur'ân'da aktarılmaktadır. Allah'ın insanlara karşı rahmetiyle tecellisini, insanların peygamberler tarafından kendilerine tebliğ edilen dine karşı aldıkları tavırlar belirler. Peygamberler, insanların inançlarının sağık, sağlam; amellerinin sağık olması hususunda büyük gayret göstermişlerdir. İnsanların dünya ve ahiret selameti için Allah tarafından gönderilen peygamberler, aynı zamanda insanlığın başıboş bırakılmadığı ve yeryüzü tarihine de Allah'ın bir müdahalesi anlamına gelmektedir.

Peygamberlerin, tebliğ görevini yerine getirirken insanlara karşı şefkatli, merhametli davranmalarında ne kadar duyarlı oldukları Kur'ân'da bizlere önemli vurgularla ifade edilmektedir. Hz. Peygamberin (a.s.) ümmetine olan duyarlılığı ayetlerde çarpıcı ifadelerle vurgulanmaktadır. *“Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün,*

¹⁴⁹ Tüm semavî dinlerin ortaklığı, peygamberlerin tebliğ ve ümmetin geleceğinden, ahiretinden endişe etmek, Mâide, 5/67; En'âm, 6/151; A'raf, 7/59, 62; Hûd, 11/25-34, 84; Mü'minûn, 23/32; Sâd, 38/65; Fussilet, 41/6; Çalışkan, *a.g.e.*, 220-221; Tan, *a.g.e.*, 417, vd.

¹⁵⁰ Bkz., Bakara, 2/250-251; Âl-i İmrân, 3/123-127; Enfâl, 8/26, 62; Tevbe, 9/14; Sâffât, 37/116; Mü'minûn, 40/51.

*müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir”*¹⁵¹ Burada Hz. Peygamberin ümmetine olan hassasiyeti ifade edilerek; değil sizin eza, cefa çekmeniz ve size en ufak bir zahmet ve sıkıntının gelmesi bile O’nu son derece üzer; üstünüze titreyerek üzerinize toz konsun istemez ve sizi, aksayı saadete ve selamete çıkarmak için bütün hırsıyla çalışır, ifadeleri ile Hz. Peygamberin ümmetine olan duyarlılığının ne kadar ilerde olduğu gözler önüne serdedilmektedir.¹⁵²

*“Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mümin olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?”*¹⁵³ ayetinden de anlaşılacağı gibi Cenâb-ı Allah, Hz. Peygambere; sana indirilen kitaba, yaptığın tebliğe inanmadıklarından helak olacaklar, azaba uğrayacaklar diye kendini helak edecek derecede üzüyorsun; sen esef edip gam yeme demekle Allah, peygamberini aşırı duyarlılığından dolayı duyduğu üzüntüye karşı teselli etmektedir. Ayetlerde Hz. Peygamber insanların iman etmelerini ne kadar büyük bir hasretle istediği görülmektedir. İnanmayacaklar endişesiyle kendini helak edercesine üzülməsi, Resûlullah’ın ümmetine duyarlılığını göstermektedir. *“Dinde zorlama yoktur”* İlâhî fermânıyla dinde zorlamanın, ikrahın, icbarın olmadığı, dinin kabulünün kulun rızasına dayalı olduğu beyan edilmektedir. Bundan dolayı peygamberlerde tebliğlerinde muhataplarının özgür iradelerini imandan yana kullanmaları hususunda iknaya var güçleriyle çalışmışlardır. *“Resullerin üzerine düşen ancak açık bir tebliğden başka bir şey değildir”*¹⁵⁴ manalarını içeren ayetler; tebliğe muhatapların irade hürriyetlerini ifade etmesinin yanında tebliğe muhatap ümmetlerinden olumlu cevap almaları hususundaki aşırı duyarlılıklarından kaynaklanan peygamberlerin üzüntü ve kederlerine bir teselli manası da taşımaktadır.

Peygamberler, iman, küfür mücadelesinde, imana davet ederek insanları dünyada iken helakten, ahirette de azaptan kurtarmak istemişlerdir. Bu hususta insanların iman davetini kabul etmeleri için büyük bir duyarlılıkla onların üzerine titremişlerdir.

¹⁵¹ *“Ümmetin sıkıntıya düşmesi kendine ağır gelen bir resul gelmiştir,”* Tevbe, 9/128.

¹⁵² Yazır, *a.g.e.*, IV, 2653.

¹⁵³ Yûnus, 10/99.

¹⁵⁴ *“Demek sen, bu söze (Kur’ân’a) inanmazlarsa diye arkalarında üzümlere adeta kendini tüketeceksin!”* Peygamberin ümmetine karşı aşırı duyarlılığı başka bir ayette aynı mahiyetteki mana tekrar edilmektedir. *“Ey Muhammed! Mümin olmuyorlar diye adeta kendini helak edeceksin!”* imana gelmeleri arzusuyla insanları zorlaması; inanmayacaklar endişesiyle kendini helak edercesine üzmesi, Kehf, 18/6; Şu’arâ, 26/3; Yazır, *a.g.e.*, V, 861; Tebliğden yüz çevirirlerse resulün görevi ancak tebliğdir, Mâide, 5/92; Ra’d, 13/40; Nahl, 16/35, 82; Nûr, 24/54; Ankebût, 29/18; Ben Rabbimin risaletini açıkça tebliğ ettim, A’raf, 7/79, 93; Hûd, 11/57; Yâsîn, 36/17.

Peygamberlerin, yapılan iman davetini insanların kabul etmeleri hususundaki istek, ısrar ve aşırı duyarlılıklarının, davetin kabulünde baskıya dönüşme şeklinde anlaşılacağından peygamberlere uyarı mahiyetinde değerlendirilecek ayetler gelmektedir. “*Sen ancak hatırlatıcısındır, (davetini kabulde) onların üzerine zorbacı değilsin*” Yine ayetlerde tekrarlanan “*Sen Allah’a tevekkül et*” hitapları, sen görevini yap, üzülme, sonu, sonucu Allah’a bırak manası olsun, ister; “*Sen onlara vekil- kefil değilsin*”¹⁵⁵ manası olsun peygamberler tarafından kendilerine yapılan tebliği kabul etmeyenlerin hakkında aşırı duyarlılıklarından dolayı peygamberlerin duyduğu endişe, telaş konusunda onları bir teskin, teselli manasının da çıkarılması mümkündür.

İnsanlar için ahiret hayatının hesabı da azabı da büyük önem arz etmektedir. İnsanların ahirette dâçar olacakları hesap da, azap da zor ve çetin olacağından peygamberler telaş duymuşlardır. O günde insanların karşılaştıkları zorluklardan, o günün azabından kendilerine haber verilmiştir. Bu haberin vasıtası, elçisi vahiy ve peygamberlerdir. Bu aynı zamanda Allah’a karşı insanların ileri sürecekleri bir delil ve mazeretlerinin kalmaması içindir. Ahirette de insanlar; “*sizlere bu günden haber veren, sizleri uyaran kimse gelmedi mi?*” soru ve ithamıyla karşılaşacaklardır. Duyarlılığı gereği peygamberlerin bu hususta insanlar hakkında duydukları korkular ayetlerde beyan edilmiştir. Yine insanların o günde “*Keşke peygamberleri dinleseydik; onlarla beraber olup onlara tabi olsaydık*” şeklinde duyacakları pişmanlıkların ayetlerdeki beyanı da bunu göstermektedir.¹⁵⁶

İnsanların başı boş bırakılmadığının somut bir işareti olan peygamberler gönderilmesi daha çok insanların inanç, ibadet ve ahlakının bozulduğu; toplumsal bunalımların yoğunlaştığı dönemlere denk geldiği görülmektedir.¹⁵⁷ Bu dönemlerde peygamberlerin görevi; insanlara karşı büyük bir hassasiyetle tebşir, teşvik, ikaz ve ihtar

¹⁵⁵ Daveti kabul etmede kendilerinden ümit kesilenlerden yüz çevir, Allah’a tevekkül et; sen onların üzerine vekil değilsin, Nisâ, 4/81; En’âm, 6/107; İsrâ, 17/54; Zümer, 39/41; Şûrâ, 42/6; Sen, hatırlatan, tebliğ ve teybin edensin; icbar ve zorbacı değilsin, Nahl, 16/44; Kâf, 50/45; Zâriyât, 51/55; Gâşiye, 88/21-22.

¹⁵⁶ Allah’a karşı bize resul gönderilmedi delilini ileri sürmesinler, Nisâ, 4/165; Mâide, 5/19; Bize resul gönderseydin; Tâhâ, 20/134; Kasas, 28/47; Biz, resul gönderilmeden azap etmeyiz, İsrâ, 17/15; En’âm, 6/130; Zümer, 39/71; Teğâbun, 64/5; A’raf, 7/53, 59; Hüd, 11/3, 26, 84; Şu’arâ, 26/12, 135; Kasas, 28/34; Mü’min, 40/32; Ahkâf, 46/21; İbrahim, 14/44; Fâtır, 35/37; Mülk, 67/8, 10.

¹⁵⁷ Belli bir fetretten sonra resulleri arası açıldıktan sonra resul gönderilir, Mâide, 5/19; Zulüm, resulün gönderilişi, helak bir arada zikredilmektedir, Yûnus, 10/13; Hakkın yerine batılı koyma mücadelesini vererek resul ve getirdiklerini inkar etmeleri, hafife almaları, Kehf, 18/56, 106; Günah, resul, helak bir arada, Ankebût, 29/40; Mütref, varlıklı, şımarıkların gönderilen resulleri inkarı, Zuhruf, 43/23; Günahkar bir topluluğa gönderilmeleri, Zâriyât, 51/32.

metodu ile insanları sapkınlıklara karşı uyarmaktır. Peygamberler, Allah'ın dininin daha iyi anlaşılmasında insanlara tebliğleriyle yol gösterdikleri gibi bizzat yaşadıkları hayat tarzlarının örnekliliği ile de ümmetlerinin kurtuluşuna katkıda bulunmaktadır.¹⁵⁸

Peygamberlerin ümmetlerini imana çağırmaları, muhataplarının da bu daveti kabul ederek olumlu cevap vermeleri hususunda hırslı, aşırı bir arzu ile çalışma ve telaş içinde olduklarını hadiste de; “*sizle benim misalim, gece bir ateş yakmış, ateşe kendini atmaya hücum eden kelebekleri ateşte yanmaktan kurtarmak için çırpanan adam gibidir*” şeklinde çarpıcı bir tasvir ile ifade edilmektedir.¹⁵⁹

1.1.3.3.7. Kişinin Kur'ân-ı Kerime Karşı Duyarlılığı

İnsanlık, var oluşundan itibaren yeryüzü tarihinin hiçbir döneminde İlâhî hitap ve kitaptan mahrum kalmamıştır. İnsanın, vahiyle ve kitapla olumlu manada iletişimi imanla başlar, derecesine göre farklı aşamalarda devam eder. Kur'ân'da ise muhataplarının imanındaki samimiyet ve duyarlılığa sahip oldukları takva derecesine göre vurgu yapılmaktadır.¹⁶⁰ Kur'ân pek çok ayetinin “*Ey iman edenler*”¹⁶¹ diye başlaması, Kur'ân'a muhataplıkta imanın zaruretine; “*Ancak müttekîlere hidayettir*” beyanıyla de içeriğin anlaşılmasında da takva derecesinde imânî duyarlılığın gereğine işaret eder.¹⁶²

Kur'ân, insanın kendiyile, Rabbiyle, çevresiyle ilgili ahlâkî davranışları esas alır ve bu hususta olan/olabilecek olumsuzlukları sebebiyle birlikte ortadan kaldırmaya çalışır. Bu konuda kişiye rehberlik eder ve ona inanmasında ve imanını kuvvetlendirmede varlıklara ve olaylara nasıl bakması gerektiğini; somuttan soyuta doğru düşünce ve değerlendirme basamaklarını aşarak iman hedefine nasıl varabileceğini gösterir. Kur'ân, imana giden yolun önünde duran engelleri aşmakta insanın bütünlüğüne hitap ettiği gibi farklı yön ve algılarına da hitap etmektedir.¹⁶³

¹⁵⁸ Bkz., Bakara, 2/119, 213; En'âm, 6/48; İsrâ, 17/105; Kehf, 18/56; Furkân, 25/56; Sebe', 34/28; Fâtır, 35/24; Ahkâf, 46/9; Fetih, 48/8; Ahzâb, 33/21, 45; Mumtehin, 60/4, 6; Çalışkan, *a.g.e.*, 190-191.

¹⁵⁹ Buhârî, *Rikak*, 26; Müslim, *Fedail*, 19.

¹⁶⁰ Ayetlerin algısına açık olan müminlere ayetler, imanını artırır, Enfâl, 8/2.

¹⁶¹ Bkz., Bakara, 2/104, 153, 172, 178, 183, 208, 254, 264, 267, 277-278, 282; Âl-i İmrân, 3/100, 102, 118, 130, 149, 156; Nisâ, 4/19, 29, 43, 59, 71, 94, 135-136, 144; Mâide, 5/1-2, 6, 8, 11, 35, 51, 54, 57, 87, 90, 94-95, 101, 105-106. vb. pek çok yerde tekrar etmekte. Yaklaşık: 45.

¹⁶² Takva sahiplerine bir öğüt ve hidayettir, Bakara, 2/2; Âl-i İmrân, 3/138; Mâide, 5/46; Nûr, 24/34; Hâkka, 69/48.

¹⁶³ Ömer Özsoy, *Sünnetullah*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1999, 89, 103; Şentürk, *a.g.e.*, 28.

Kur'ân hayatı düzenleyen, hayata dair kurallar koyan; durağan değil canlı olarak hayatla yaşayan ve yaşanan dinamik bir kitaptır. O, aynı zamanda ibadetlerin de devam ve tekrarıyla güzel ahlâkî vasıfları içselleştirmeyi kolaylaştırarak insanı üst noktalara taşımaktadır. Kur'ân'ı esas alan tefsir çalışmalarının amacı, ilmî bir hassasiyetle Kur'ân'ı anlaşılır ve yaşanır hale getirilmesinin yolunu açmaktır. Bunun için her devirde Kur'ân merkezli çalışma ve araştırmalar devam etmiştir. İnsanın varlığına ve hayatına dair var olan problemlerin çözümüne dayalı vahiyden ve ona bağlı çalışma ve araştırmalardan faydalanmakta insanın sadece bedenen var olması yetmez, imânî bir hayatla da var olması gerekir.¹⁶⁴ Kur'ân'ın, uyarı, ikaz ve teşvikiyle insan hayatına yön verebilmesi, insanın Kur'ân'ın mesajına açık olmasıyla olur. Bu da Müslümanın Kur'ân'a imânî bir duyarlılıkla muhatap olması demektir.

Her çağda yaşayan Müslümanlar tarafından okunması, anlaşılması ve problemlerinin çözümünde yararlanılması ve Kur'ân merkezli düşünce sistemlerinin kurulması, Müslümanın Kur'ân'a karşı imânî hassasiyetiyle mümkündür. Kur'ân, insanın Allah ile olan münasebetlerinde insana yol gösterirken, aynı zamanda insanların faydasına kural koyarak, sosyal ilişkilerde tashih edici ve düzenleyici prensipler getirmektedir.¹⁶⁵ Ahlâkî ilkeleri bireye mal ettikten sonra, canlı bir şekilde sosyal hayatın düzenleyicisi olmayı hedeflemektedir. Sosyolojik anlamda dinin, “*dünya kurma*” ve “*dünyayı koruma*” fonksiyonu böylece devreye girmektedir.¹⁶⁶

İlk inen surelerdeki muhteva, bize Allah ile olan ilişkimizi ve kâinattaki yerimizi tespit etmektedir. Kur'ân, bize kendimizi tanıtan bilgiler sunmaktadır.¹⁶⁷ İnsanı tanımadan Kur'ân'ı tanımamız mümkün olmadığı gibi, Kur'ân'ı anlamadan da insanı tam anlamıyla tanımamız mümkün değildir. Çünkü insanı yaratan da Kur'ân'ı gönderen de Allah'tır. Kur'ân'la insan, birbirini tamamlayan bir bütündür. Böylece insandan Kur'ân'a, Kur'ân'dan da insana karşılıklı bir bakış açısıyla yaklaşarak keşfi zor olan insanın sır ve sorunlarının çözülmesi, Kur'ân'ın anlaşılabilir olarak hayata taşınmasıyla mümkün olacaktır. Kur'ân, insansız; insan, Kur'ân'sız boşlukta, karşılıksız kalacaktır.

¹⁶⁴ Bkz., Hucûrât, 49/13; Enfâl, 8/24; Çalışkan, *a.g.e.*, 204; Tan, *a.g.e.*, 443.

¹⁶⁵ Bkz., Enfâl, 8/24; Neml, 27/80; Rûm, 30/52; Fâtır, 35/22; Yâsîn, 36/70; Kırca, *Kur'ân ve İnsan*, 8, 10, 44-45.

¹⁶⁶ Çalışkan, *a.g.e.*, 212-213.

¹⁶⁷ Başına zarar geldiğinde; bollukta, darlıkta farklı tutum sergiler, Yûnus, 10/12; İsrâ, 17/83; Zümer, 39/49; İnsan cidalci ve acelecidir, Kehf, 18/54; Enbiyâ, 21/37; Zümer, 39/49; Daima daha iyi şeyler ister, kötülükte de ümitsizliğe düşer, Fussilet, 41/49; Me'âric, 70/19-21; Feccr, 89/15-20; Âdiyât, 100/6-8.

İnsan Kur'ân ilişkisi hem fitrî hem de imânî bir zorunluluktur. Kur'ân sayesinde iç dünyamızda İslam binasını kuracak, sağlam bir imana sahip olacağız. Bizi zelil etmeden önce peygamber ve ayetler göndereydin, demeleri, bu gerçeğin ifadesidir.¹⁶⁸ Bu ilahi kitap, insanın yaratıcı ile insanlarla ve varlıkile olan ilişkilerini ele alan ve bu konularda insana yol gösteren temel ilkeleri ihtiva etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim, muhtevası ve kapsadığı konular itibariyle, emredici kuralları, ahlakî güzelleştirici ve insanları hidayete erdirici mahiyet arz eder. Zira insanda olumlu veya olumsuz yönde motive edilecek, edilebilecek duygular mevcuttur. Bundan dolayı Kur'ân rehberliğinde insanlar, olumlu istikamette motive edilerek yönlendirilmektedir. Ayrıca insan, kendisine etki eden fiziki ve sosyal bir çevre içinde yaşamaktadır. Buna bir de olumsuz manada şeytanın tahrik ve vesvesesini ilave edersek, ona yol gösterecek ve problemlerini çözmeye kendisine yardımcı olacak bir kılavuza ihtiyaç duyması gayet tabiidir. Kur'ân ise insanları en doğru yola sevk eden bir rehberdir. Kur'ân gibi yüce bir rehberle Cenâb-ı Allah, insanı kendine yaklaştırarak onun mutlu ve mutmain olmasını ister. Kur'ân'daki emirler ve yasaklar türünden bütün hükümler insanın yücelmesi, Allah'a yaklaşması ve mutlu olması için konmuştur, bu hükümlerin her biri uygulandığında insanın ruhî ve bedenî ihtiyaçlarının giderildiği, insanın maddeten ve manen tatmin edildiği görülür. İnsan Kur'ân'da kendini okur, kendini bulur, gerek fert, gerekse toplum olarak hatta tarih ve gelecek olarak Kur'ân'ın konusu insandır. Kur'ân'da insanlara türlü misaller verilmesi, her çeşit mananın tekrarlanması, insanın fert, toplum, tarih ve gelecek olarak olumlu veya olumsuz açıklanmasıdır.¹⁶⁹

İnsanın irade hürriyetini, eylemlerini doğru yolda kullanarak kazanacağı takva sıfatı, Kur'ân'a muhataplıkta elde edilmesi gereken önemli bir sıfattır. Bu husus, '*Hüden li'l-Muttakin*' ifadesiyle vurgulanmaktadır. Bu ifadenin başka bir nüktesi vardır ki, bu kitap ile gerçekleşecek olan Allah'ın hidayet davetinin etkili olup başarıya ulaşmasında insanların ihtiyari fiilleri, kendi tercihleri şarttır. Kur'ân herkese genel bir şekilde doğru yolu göstermek için inmiş olmakla birlikte, herkes bunu kabul etmede ve isteyerek seçmede eşit olmayacak, bir kısım insanlar bu hususta iradesini kullanmayacaktır. Çünkü insanlığın genel fitratı, yaratılışı, temiz seciyesi bir takım insanlarda kötü alışkanlıklarla tamamen ortadan kalkmış bulunacağından, Kur'ân'ın irşatları tam ve mükemmel olmasına rağmen, o gibilerin kalplerinde tabii olarak sevinç

¹⁶⁸ Bkz., Tâhâ, 20/133-134; Kasas, 28/47; Kırcâ, *Kur'ân ve İnsan*, 93; Tan, *a.g.e.*, 204-205.

¹⁶⁹ Bkz., İsrâ, 17/9, 89; Kehf, 18/54; Rûm, 30/58; Zümer, 39/27; Gölcük, *a.g.e.*, 204.

arzusu uyandırmayacak, belki ters tepki yapacaktır. Bu kitabın esas faydası, takvası, sakınma duygusu bulunan muttakilerdir. Her insanın muttaki dairesine girme hakkı vardır, bu hakkı kullanma yetki ve sorumluluğu ise insana bırakılmıştır. Yüce Kur'ân'ın hedefinin insanı en doğru yola götürerek yüceltmek olduğu Kur'ân'da açık ifadelerle ortaya konmuştur.¹⁷⁰ Takva sıfatı ile Müslüman, Kur'ân'ın mesajlarını almaya açık hale gelmektedir.

İnsanda Kur'ân'a karşı olumlu manada iletişim, imanla başlar. İmânî duyarlılıkla başlayan bu etkileşim, sadece aklî ve kalbî değil bedeni de içine alan bütün ve küllî bir etkileşimdir.¹⁷¹ Müslüman'ın Kur'ân'a karşı imânî duyarlılığı ile İlâhî lafız, manaya; manada amele ve eyleme dönüşür. Böylece Kur'ân'la kurulan iletişim ve etkileşim sayesinde Kur'ânî hayat, yaşam tarzı haline gelir. Bunlar Kur'ân'a karşı imânî duyarlılıkla elde edilecek sonuçlardır.

1.1.3.3.8. Kişinin Anne ve Babasına Karşı Duyarlılığı

İslam Dini, insanla ilgili her alana ve konuya önemine göre bir açıklama, bir düzenleme getirmektedir. Bu düzenlemede insanların birbirleriyle olan sosyal ilişkiler ise Kur'ân'ın özellikle üzerinde durduğu temel konulardandır. Sosyal yapının çekirdeği de, temeli de ailedir. Ailenin çekirdeği de eşler, anne-baba ve çocuklardır. Kur'ân, bunlardan ilk ikisi üzerinde daha çok durur. Anne-baba adayları, nikâhakdiyle önce eş olarak bir araya gelirler. Ayette, “*Biz, sizleri bir erkek ve bir kadından yarattık*” denilmesi bu başlangıca dikkat çekmektedir.¹⁷² Ailenin kendi aralarındaki ilişkileri hususunda Kur'ân'ın, takva, ihsan, maruf, müsamaha¹⁷³ vb. kökten kelimeler kullanması, konunun imânî duyarlılık açısından önemini göstermektedir.

İnsanî ilişkiler bakımından insanın ilk tanıştığı kurum ailedir. İnsan, hayatının ilk ve daha sonraki dönemleri dâhil, bütün denemelerin temelini burada atar. Yeryüzünün ilk sosyal kurumu olan aileyi, fonksiyonu açısından insan vücudundaki hücreye benzetebiliriz. Nasıl ki hücreler, birleşerek insan vücudunu meydana getirmişler ise, fertler, aileyi; aileler de toplumu meydana getirirler. Ailenin kurulması kadar onun

¹⁷⁰ Bkz., İsrâ, 17/41, 82; Hac, 22/72; Gölcük, *a.g.e.*, 206-207.

¹⁷¹ Allah'ı zikirden, ayetlerin okunmasından imanları artar; kalpleri hatta derileri ürperir, titrer; Enfâl, 8/2; Tevbe, 9/124; Zümer, 39/23; Ayetlerin duyurulması ancak; ayetlere iman edenleredir; Neml, 27/81; Rûm, 30/53.

¹⁷² Bkz., Nisâ, 4/1; Hucûrât, 49/13; Necm, 53/45; Leyl, 92/3; Nesefî, *a.g.e.*, III, 356.

¹⁷³ Bkz., Bakara, 2/236, 229, 231-233, 241; Nisâ, 4/36; Mâide, 5/12; Hicr, 15/85; Zuhruf, 43/89; Teğâbün, 64/14; Talâk, 65/1-2, 4, 6.

korunması, sürekliliği de önemlidir. Nikâh akdinde de esas olan ailede bu güven ve sürekliliği sağlamaktır. Toplumun en küçük yapı taşını oluşturan aile, bir takım iktisadi, hukuki ve sosyal temellere dayanmaktadır. Her alanda olduğu gibi ailede de önemli olan insandır, aile tek düze, mekanik bir ilişki değil; duygusal boyutu ve çeşitlilik arz eden bir ilişkidir. Bu temellerin sağlamlığı, onu güçlü, güvenli kılanda insanın fitrî yapısı ve duygusal bağın daha kuvvetli olmasıyla ilgilidir.¹⁷⁴ Bu durum anne-baba ve evlat ilişkisinde daha güçlü olarak kendini hissettirir.

Kur'ân'da insanlar arası ilişkilerdeki düzenleme yapılırken; en önemli ve şiddetli vurguyu özellikle ihtiyarlık döneminde anne-babaya yapılıır. Her canlıda farklı şekil ve sürede görülen anne-baba ve evlat ilişkisi, insanda daha anlamlı, karmaşık, ömür boyu ve sonrası devam eden, olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilen, onun içinde ilişkinin zorlukları olsa dahi hiçbir mazerete yer bırakmaksızın kesin, net olarak Allah tarafından bu hususta konmuş olan hükümlerden olumlu sonuç almak imânî duyarlılığa bağlıdır.

İnsanın hayatında önemli bir yere sahip olan anne-baba ilişkisini Kur'ân'ın beyanı çerçevesinde değerlendirmek anlamlı olacaktır. Kur'ân'da, bazı emir ve telkinlerin önemine binaen tüm insanlığı içine alacak şekilde ifade edilmesi, insanlığın ortak değerine işaretir.¹⁷⁵ İnsanların en yakını, en çok hak sahibi olan anne-babaya karşı dinî sorumluluğu, diğer ilişkiler arasında birinci sırada yer alır. Kur'ân'ın vurgusu da bu önceliğe göredir. Kur'ân'da vahiy ile anne-babaya karşı, yapılması istenen iyilik ile geçmiş ümmete indirilen vahyin benzer ve aynı olması, bunun köklü bir hüküm olduğunun da vurgusudur.¹⁷⁶

Anne-babanın hayrını, affını istemede, onlara hayır dua etmekte imânî duyarlılığın bir gereğidir. Hz. İbrahim'den naklen Kur'ân'ın bize dua taliminde, Müslümanın kendine yaptığı af, mağfiret talebinden hemen sonra, duasına, tüm inananlar dahil olmasına rağmen anne-babanın hayrını, affını istemede onları ayrıca ismen zikretmesi, onlara karşı sevgiyi, merhameti göstermektedir. Babasının iman etmediği aşikâr olduğu halde Hz. İbrahim (a.s.)'in duası, anne-babaya karşı imânî duyarlılığın örneğidir. Babasını küfürden imana; dalaletten hidayete davet eden Hz.

¹⁷⁴ Kırca, *Kur'ân ve İnsan*, 123, 136.

¹⁷⁵ Ayetlerin, öncelikle iman edenleri ilgilendirmekle beraber tüm insanları kapsayacak şekilde gelmesi... Nisâ, 4/36; Ankebût, 29/8; Lokmân, 31/14; Ahkâf, 46/15.

¹⁷⁶ Bkz., Bakara, 2/83, 215; Nisâ, 4/131, 136, 162; En'âm, 6/151; Beyzavî, *a.g.e.*, I, 337.

İbrahim'in; "*Ey babacığım*" ile hitap şekli; düşünmeye, düşündürmeye davet eden sözleri; kabaca ret ve inkar cevap almasına rağmen, "*Ben senin hidayetini için Allah'a dua edeceğim*" karşılığında bulunması anne-babaya karşı duyarlılığın önem ve örnekliğini göstermektedir.¹⁷⁷

Toplumunu aile; aileyi de anne-baba meydana getirir. Çok büyük fedakârlıklarla çocuklarını yetiştiren, koruyan anne-baba; ilerleyen zamanda kendisi yardıma, merhamete muhtaç duruma düşer. Bu durumda evlatlarının da onlara olabileceğin en iyisiyle; ihsanla, karşılık vermesi gerekir. Ayet bu durumu insanın hatıra ve hafızasının en temiz, silinmesi mümkün olmayan, hamilelik dahil insanın yardıma en çok muhtaç olduğu ilk dönemini hatırlatma yaparak, gerekçelendirmektedir. Evlatlara "öf" demek olsa dahi anne-babayı rahatsız edice/edebilecek söz ve davranışta bulunmayı yasaklamakta ve onlara yumuşak, gönlü hoş edecek şekilde konuşun emir ve tembihlerin de bulunması da imânî duyarlılığı göstermektedir. Kur'ân, Allah'tan başkasına ibadet edilmeyeceğini, Allah'a şirk koşulmayacağını katı beyan ve emrinden, hemen sonra ki; söz önemine göre sıralanır, en kesin ve net olarak hiçbir yoruma ihtimal vermeyerek; anne-babaya mutlak olarak iyi davranışı, emrederken, "öf" bile demeyecek şekilde, en ufak bir sıkıntı, rahatsızlık belirtisini dahi yasaklamaktadır. Kur'ân, anne-babaya karşı davranışlar hususunda aşırı hassasiyetle durmaktadır. Yaşantı ve ahlâkî davranışlarını Kur'ân'ın yönlendirdiği istikamette belirlemek durumunda olan Müslüman için bu husus, imânî duyarlılığın zorunlu bir sonucudur.¹⁷⁸

Peygamber Efendimizin; üç defa "*burnu sürünsün*" demesine karşılık "*kimin?*" diye sorulduğunda O'da '*anne-babasından ikisine veya ikisinden birine ulaşıp da cennete giremeyece*' demesi de anne-baba hususunda olması gereken titizliği ifade etmektedir.¹⁷⁹

Her yönden önemli vurgularla dikkat çekilen anne-babaya karşı davranışlarda uyulması gereken hassasiyetlere riayet etmek imânî duyarlılığın da bir gereğidir.

¹⁷⁷ Bkz., İbrahim, 14/41; Meryem, 19/42-45, 47.

¹⁷⁸ Bkz., İsrâ, 17/23-24; Beyzavî, *a.g.e.*, I, 582; Lokmân, 31/14.

¹⁷⁹ Müslim, *Birr*, 9-10.

1.1.3.3.9. Kişinin Akrabalarına Karşı Duyarlılığı

Toplumun her alanına gerekli düzenlemeleri getiren Kur'ân, yakınlıklarına göre akrabalara gerekli düzenlemeler getirmiştir. Müslüman'ın birlikte yaşadığı toplumun durumuna, konumuna göre gösterilmesi gereken hassasiyetler vardır.

Müslüman'ın, insanlara karşı sorumluluğu hususunda ayette, anne-babaya iyilikten hemen sonra akrabaların yer alması, bunun imânî hassasiyette ki yerini göstermektedir.¹⁸⁰ Anne-baba olmadan bize sorumluluklarımızı bildiren ayette de sıralamanın ilkinde akrabanın yer aldığı görüldüğü gibi bazen de hiçbir sıralama olmadan da doğrudan; “*Akrabaya hakkını ver*” emriyle başlayarak akraba hakkına vurgu yapılmaktadır. “*Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı (ihsanı), yakınlara yardım etmeyi emreder...*” burada akrabaya muhtaç olduklarında atıyye, ikram ayette geçen ihsana dâhil iken şanına ihtimamen akraba bilhassa zikir olunmuştur. Peygamberimiz zamanında kıblenin Mescidi Aksa'dan Mescidi Haram'a çevrilmesi nedeniyle ehli kitap başta olmak üzere muhalifler tarafından Müslümanların aleyhine bir takım tartışmalar gündeme getirilmiştir. Konuyla ilgili olarak gelen vahiy; dinî inanç, ibadet esaslarını beyandan sonra insanın sosyal çevreye karşı sorumlu olduğu toplumsal kesimleri saymıştır. Bu sayılan sorumlulukların başında da akraba yer almaktadır. Öncelikle akrabaları saymakla başlaması, konunun imânî duyarlılık açısından önemini göstermektedir.¹⁸¹

İnsanlık tarihinde daima var olan akrabalık ilişkisi daha önceki dinlerde olduğu gibi ve benzeriyle konu İslam'ın gündeminde olmuştur. Bu da konunun hem önemini hem de değişmezliğini gösterir. Bu durum aynı zamanda, kendilerinin indi İlahide farklı konumda olduklarını iddia eden o ümmetin bu gün yaşayanlarına doğrudan, Kur'ân'ın davetine imanla cevap veren müminlere de dolaylı bir ihtardır.¹⁸²

Kur'ân'ın miras taksiminde, hak sahiplerine paylaşımında orada hazırda bulunanlara da pay verilmesini istemektedir. Bu sıralamanın ilkinde akrabalara yer verilmesi onlara karşı imânî duyarlılığı göstermektedir. Geride mal bırakanların vasiyetlerini anne-babadan sonra akrabalarına yapılması gerektiği beyan edilmektedir. Bu vasiyet sıralamasında da anne-babadan sonra akraba yer almaktadır. Allah yolunda ne verelim, infak edelim sorusuna, kimlere verileceği sayılan ayette sıralamada anne-

¹⁸⁰ Bkz., Bakara, 2/83, 215; Nisâ, 4/36.

¹⁸¹ Bkz., Bakara, 2/177; İsrâ, 17/26; Nûr, 24/22; Rûm, 30/38; Nahl, 16/90; Yazır, *a.g.e.*, XII, 3118.

¹⁸² Bkz., Bakara, 2/83; Yazır, *a.g.e.*, I, 396.

babadan sonra yine akrabalar gelmektedir. “Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayır...akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir...”¹⁸³

Savaşılmaksızın elde edilen malların taksiminde; “Peygambere ve onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara” şeklinde akrabayı öncelikle saymıştır. Kur’ân’da kişinin akrabalık bağlarını kesmemeye, onlardan yüz çevirmemeye karşı sakındırma vardır. İlâhî kelimada akrabalık konusuyla ilgili önemli vurgular yapılmaktadır “... Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının...”, ifadesiyle, akrabalık bağlarına, “Allah’tan korkun”, ikazıyla birlikte konuya dikkat çekmektedir.¹⁸⁴

Zenginiyle fakiriyle toplum kendi içinde bir takım sıkıntılar yaşarlar. Yaşanması durumunda varlık sahibi kimseler, yaşanan sıkıntıdan ve kırgınlıklardan dolayı ihtiyaç sahibi olan yakınlarla, akrabalara, “artık bir daha onlara bir şey vermeyeceğiz”, şeklinde tavır ve davranış içinde olmamaları konusunda ayette kendilerine ikaz yapılmaktadır. Ayetin bu ikazı yaşanan sıkıntı ne olursa olsun akraba ve ihtiyaç sahipleri için yapılabilecekten vazgeçilmemesi gerektiğinin bir beyanıdır.¹⁸⁵ “(Önce) en yakın akrabaları uyar”¹⁸⁶ Hz. Peygamber’e, imana davette, vahyin ilk tebliğini akrabaya, yakınlarına yapmakla başlaması emri verilmektedir. Maddî yardımda önceliği akrabaya veren Kur’ân, vahyin tebliğinde de önceliği akrabaya vermektedir. Bu da maddî, manevî her alanda akrabanın gözetilmesi gerektiğini gösterir.

Akrabalık konusunda onların hak ve hukukunun gözetilerek, yapılması gereken görev ve sorumluluk hususunda gerekli özenin gösterilmesinde de hadislerde üzerinde durulmaktadır.¹⁸⁷

1.1.3.3.10. Kişinin Çocuklarına Karşı Duyarlılığı

İnsanın, nesli devam ettirme duygusu, insan için vazgeçilmez, tabii ve fitrî bir duygudur. İnsanların büyük bir tutkuyla çocuk sahibi olma arzusu, Müslümanlarda çocuk sahibi olmadan önce de sahip olduktan sonra da imânî hassasiyeti gereği olarak diğer insanlara göre önemli farklılık arz eder. Şöyle ki; çocuk sahibi olma isteği Müslümanlar’da mutlak değil; hayırlı, temiz olandan yanadır. Hz. İbrahim ve Hz.

¹⁸³ Bkz., Nisâ, 4/8; Enfâl, 8/75; Bakara, 2/180, 215.

¹⁸⁴ Bkz., Nisâ, 4/1; Haşr, 59/7; Bakara, 2/27; Ra’d, 13/21-25; Muhammed, 47/22.

¹⁸⁵ Bkz., Nûr, 24/22.

¹⁸⁶ Bkz., Şu’arâ, 26/214-215.

¹⁸⁷ Buhârî, Edeb, 12, 85; Müslim, İman, 74, 75; Birr, 6.

Zekeriya'nın çocuk sahibi olma isteklerindeki duaları bunun en güzel örneğidir.¹⁸⁸ Müslüman kişi çocuğu dünyaya geldikten sonra onun hayırlı, faydalı biri olması hususunda sorumluluklarını yerine getirmede gerekli duyarlılığı gösterir.

Çocuk, dünyaya geldiğinde ilk temas kurduğu şahıslar olan anne-babanın sevgi ve şefkatiyle karşılaşır. Fitrî olarak insana verilmiş olan bu sevgi ve şefkat değişiklik gösterse de yaşam süresince devam eder. Ancak bu duygu, dinî bir hassasiyetle geliştirilip yönlendirilmelidir. Çocuk, erken dönemden başlayarak devam eden süreçte bir kısım olumlu veya olumsuz etkilere maruz kalmaktadır. Müslümanda imânî duyarlılığının gereği, duasıyla, nasihatleriyle, eylemleriyle bu sürecin olumlu yönde gelişmesi hususunda gerekli iradeyi göstermelidir, göstermişlerdir de.¹⁸⁹

Anne-baba, çocuğunun yetişmesinde sadece bedenî değil her yönden sağlıklı yetişmesi ve kişiliğinin oluşmasında ona olumlu etki edecek dinî, manevî, ahlâkî bütün şartları, ortamı hazırlamakla mükelleftir. Çocuğun kişisel gelişiminde ahlâkî ve zihinsel olarak aldığı eğitim; yetiştiği aile, çevre ortamı ile paralellik arz ettiği gibi sosyo-kültürel çevreyle de yakından alakalıdır.¹⁹⁰ Dolayısıyla çocukluk çağlarından itibaren çevresinde doğru-yanlış, sevap-günah, haram-helal gibi dinî ve ahlâkî değerlerin ve kavramların konuşulduğu bir ortamda yetişen kişide maruz kaldığı bir takım etkilerinde katkılarıyla kendisinde bir ahlâkî anlayış gelişir.¹⁹¹ Böylece anne-baba, kişinin hayatı üzerinde olduğu gibi hatta kişinin dinini seçiminde de önemli etkiye sahiptir. Hadiste de bu gerçek; “Doğan her çocuk fitrat üzerine doğar. Anne-baba onu Yahudi veya Hıristiyan yapar”¹⁹² şeklinde ifade edilmektedir.

Müslüman, neslini, Allah’a kullukta ileri seviyede olmasını arzu ettiğinden onların müttekîlere imam, önder olmasını istemektedir. Hz. İbrahim duasında; “*Rabbim! Beni ve neslimi namaza devam edenlerden eyle...*” demiştir. Yine evlatlarının salihlerden olmasına dua etmişlerdir. Cenâb-ı Allah, Hz. İbrahim’e “*Ben seni insanlara önder yapacağım*” dediğinde Hz. İbrahim bunun soyunda da devam etmesini istemiştir. Hz. İbrahim’in; “*Oğullarım! Allah, bu dini sizin için seçti. Siz de ancak Müslümanlar*

¹⁸⁸ Bkz., Âl-i İmrân, 3/38; Enbiyâ, 21/89; Sâffât, 37/100; Kırcâ, *Kur’ân ve İnsan*, 134.

¹⁸⁹ Bkz., Âl-i İmrân, 3/38; Meryem, 19/55; Enbiyâ, 21/89; Tâhâ, 20/132; Şu’arâ, 26/169; Rûm, 30/21; Lokmân, 31/13-19; Sâffât, 37/100; Kırcâ, *Kur’ân ve İnsan*, 133.

¹⁹⁰ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, 29-39; Muhammed Abdullah Dıraz, *Kur’ân Ahlakı*, (çev., Emrullah Yüksel-Ünver Günay), İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, 82.

¹⁹¹ Güngör, *a.g.e.*, 15-24.

¹⁹² Buhârî, *Cenaiz*, 92; Tirmizi, *Kader*, 5.

olarak ölü” diyerek ısrar ve teyitle nasihatte bulunduğu; Hz. Yakup’un da aynı hususu çocuklarına tavsiye edip üzerinde durduğu görülmektedir.¹⁹³

Kur’ân’ın pek çok yerinde evlat, mal ile birlikte zikredilmektedir ki; bunlar birbirini tamamlayan güçlerdir. Kur’ân, insanları her ikisini de çok istiyor olmasından dolayı tenkit, ikaz etmektedir. Kur’ân’ın beyanından da anlaşılacağı üzere, anne-babanın evlada tutunarak onu kendisi için dünyevileştirerek, kendine bir güç, gösteriş, dünyevi bir varlık olarak görmektedir. İnsanlar bazen böyle bir güçle hakkın yanında değil; maalesef karşısında yer almışlardır.¹⁹⁴ Anne- baba, kendi haksız, batıl talebinin yerine getirilmesi hususunda ısrarları olmuştur. Böyle bir durumda anne-babaya itaat edilmeyeceğini ayette beyan edilmiştir. Anne-baba da evladından istek ve taleplerinin doğruluğu, haklılığı konusunda hassasiyet göstermek durumundadır.

Her insanın çocuklarına karşı büyük sorumlulukları vardır. Her insan için olan bu sorumluluğun Müslümanlar için daha da fazlası vardır. Cenâb-ı Allah’ın insanlara verdiği önemli değer ve kıymetlerden biri de çocuktur. Böyle önemli bir değer ve kıymet büyük bir sorumluluğu da beraberinde getirmektedir. İhmali durumunda fertten başlayarak tüm insanlığı kapsayan bir tehlike arz ettiği de bir gerçektir. Ayette; “...kendinizi, ehlinizi ateşten koruyun...” denmiştir. Bu, dinî, manevî yönden çocuğunu ihmal eden anne-babaya, meydana gelecek ve gelebilecek tehlikelerden dolayı anne-babanın sorumluluğuna karşı bir uyarıdır.¹⁹⁵

Müslüman kişi, imânî duyarlılığı gereği, evlat isterken Allah’tan temiz, salih olanını ister, sahip olduktan sonra da Allah’a kullukta yetişmesi, o yönde hayatını devam ettirmesi hususunda gerekli gayreti gösterir. Bu husus hadiste; “*Bir anne-baba evladına güzel ahlaktan daha güzel bir şey bırakamaz*” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁹⁶ Anne-baba çocuklarının dünyasına, maddiyatına gösterdiği özeni, onların, dinî, manevi hayatları içinde göstermelidir.

Kur’ân, çocuklar hususunda bizlere gerekli uyarıyı, ikazı, yönlendirmeleri yapmaktadır. Kur’ân’ın verdiklerine karşı algılarımız daima açık olmalıdır. Bu konuyla

¹⁹³ Bkz., Bakara, 2/124, 132; Âl-i İmrân, 3/38; İbrahim, 14/40; Sâffât, 37/100; Ahkâf, 46/15; Furkân, 25/74.

¹⁹⁴ Bkz., Âl-i İmrân, 3/14, 116; Enfâl, 8/28; Tevbe, 9/55, 69, 85; Sebe’, 34/35, 37; Hadid, 57/20; Mücadele, 58/17; Münâfikûn, 63/9; Kehf, 18/34, 39, 46; Mü’minûn, 23/55; Teğâbun, 64/14-15; Nüh, 71/12, 21; Müddessir, 74/12-13; İsrâ, 17/6; Şu’arâ, 26/133; Kalem, 68/14; Müddessir, 74/12-16; Anne-baba kendi haksız, batıl talebinin yerine getirilmesi yönünde ısrarları olmuştur, Lokmân, 31/15; (Sad b. Ebî Vakkas’ın annesi).

¹⁹⁵ Bkz., Nahl, 16/72; İsrâ, 17/64; Tahrîm, 66/6.

¹⁹⁶ Timizî, *Birr*, 33.

ilgili olarak da Kur'ân'dan aldıklarımızı, imânî duyarlılığın gereği, çocuk sahibi olmak isterken de, çocuk sahibi olduktan sonrada kendimizde göstermeliyiz.

1.1.3.3.11. Kişinin Komşularına Karşı Duyarlılığı

İnsanın, toplumsal olarak birlikte yaşadığı insanlarla ilgili gerek insânî gerekse dinî bir takım görevleri vardır. Bunların ayırımından daha çok ayrınlığı söz konusudur.

Durumuna, konumuna göre farklılık arz etse de Müslüman kişinin, insanlara karşı sorumluluğu vardır. Zaten Müslüman demek; imanı gereği insanlığa karşı bu sorumluluğunu hisseden kişi demektir. Ayetlerde bu sorumluluklar derecelerine göre sıralama yapılarak Müslümanlara telkin, emir ve hatırlatmalar yapıldığı görülmektedir.¹⁹⁷ Tüm insanlığı kapsayacak şekilde iyiliğin, güzel yaklaşımın telkin ve teşvik edildiği bu yerlerde yakınlarla karşı sorumlulukta ayrıca zikredilmektedir.

Fertler, aileyi; aile toplumu meydana getirir; böylece fert ve aile büyük topluluklarla birlikte yaşarlar. Ailenin topluma açılan ilk kapısı en yakın komşusudur. Müslümanın komşusuna karşı artı sorumlulukları vardır. Bu sorumluluk birlikte yaşadığı insanların yakınlığı nispetinde artar. İnsan için komşu, sosyal ilişkiler yönünden de toplumun oluşmasında aileden sonra önemli bir yere sahiptir.¹⁹⁸

Her ne kadar aile içinde birlikte olunmasa da evimizin hemen yanında pek çok şeyi birlikte yaşadığımız, paylaştığımız komşularımız için dinî açıdan önemli hak, hukuk söz konusudur. Evimizin kapısını açtığımızda ilk karşılaştığımız kişiler komşularımızdır. Bu yakınlık, insanlara karşılıklı ilave sorumluluklar yüklemektedir.

Dinimiz açısından önemli bir yere sahip olan komşunun sorumluluğunu belirten hadislerdeki vurgular dikkat çekmektedir. Hadiste, Peygamberimiz; *“Cebrail komşu hakkından o kadar bahsetti ki; komşuyu komşuya varis kılacak zannettim”* buyurmaktadır.¹⁹⁹ Başka bir hadiste Peygamberimiz; *“Vallahi iman etmiş olmaz”* şeklinde üç defa tekrarlar *“Onlar kimdir?”* diye sorulduğunda; *“Yapacağı fenalıktan komşusu emin olmayan kimselerdir”* dediği rivayet edilmektedir.²⁰⁰ Yine başka bir hadisinde Peygamberimiz; *“Komşusu açken, tok yatan kimse, bizden değildir”* buyurmaktadır. Müslüman'a dinin emri olan bedenî ibadetlerin toplumda faydalı bir

¹⁹⁷ Bkz., Bakara, 2/83; Âl-i İmrân, 3/134; Nisâ, 4/58,105, 114; Hûd, 11/85.

¹⁹⁸ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâü 'Ulûmi'd-Dîn*, terc., Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1974, II, 473.

¹⁹⁹ Buhârî, *Edep*, 6014; Müslim, *Birr, Sıla*, 2624; Ebu Davud, *Edep*, 5151; Tirmizî, *Edep, Sıla*, 1942.

²⁰⁰ Buhârî, *İman*, 46.

takım yansımaları olmalıdır. Mâ'ûn suresinde; çevre, komşu ve ihtiyaç sahibi olmak üzere toplum kesimlerine faydalı yansımaları olmayan bir kişinin namazının reddedilmesi bu hususta önemli bir vurgudur. "... Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin..."²⁰¹ ayetinde Müslümandan yükümlülük olarak istenen sorumluluklarının içinde uzak-yakın komşuları ve akrabalar da sayılmaktadır.

Komşuluk, toplumsal hayatta insanların birbirleriyle ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. İnsanlar, ailelerinden sonra en çok birlikteliği, paylaşımı komşularla yaşar. Komşuların birbirleriyle iyi veya kötü olması, aile fertlerinin tamamını etkilediği gibi yaygınlığına göre toplumun diğer kesimlerine de sirayet eder. Dinî yönden sağlam olan ailelerden sağlam komşuluklar ve güvenilir toplum oluşur. Toplum ve insanlık açısından böyle güzel ve hayırlı bir sonuca ancak kuvvetli bir imânî duyarlılıkla ulaşılması mümkündür.

1.1.3.3.12. Kişinin Arkadaşlarına Karşı Duyarlılığı

Müslüman bir kişinin kendine karşı duyarlılık göstermesi gereken toplumsal sınıflardan biri de, önemli birlikteliği, paylaşımı beraber yaşadığı arkadaşlarıdır. Arkadaşlık, zamanına, süresine, seviyesine göre farklılık arz eder. İnsan hayatının belli bir döneminde yaşanmış tekrarı mümkün olmayan hatırasıyla yaşanan arkadaşlıklar; bir de birlikteliği, hayat boyu yaşanmaya devam edilen arkadaşlıklar vardır.

Arkadaşlık, güvene, samimiyete dayanan özelliği, niteliği olan birlikteliklerdir. Şu bir gerçek ki; birlikteliğin, hem insanın kişiliğinin oluşmasında, hem de hayatını yönlendirmede etkisi görülür. Dolayısıyla böyle bir birlikteliğin iyi, doğru olması durumunda faydası çok olduğu kadar yanlış olmasında da o nispette zararı, felaketi büyüktür. Olumsuz yönde kurulan arkadaşlığın ahirette nasıl düşmanlığa ve pişmanlığa dönüşeceği hususuna Kur'ân'da temas edilmektedir. Böyle bir arkadaştan o günde çok uzaklaşmak istenecektir. Takva yolunda yapılan dostluklar bunun dışındadır. Dünyada yanlış yolda dostluk yapanlar ahirette yalnız kalacaklardır. Sonu hüsrân ve ebedî pişmanlık olan böyle bir yakınlık ve birliktelik, insanın kendi isteği iledir.²⁰² Şeytan

²⁰¹ Buhârî, *Edep*, 28, 29; Müslim, *Birr*, 140, *İman*, 73; Nisâ, 4/36.

²⁰² Bkz., İbrahim, 14/22; Furkân, 25/28; Şu'arâ, 26/101; Ahzâb, 33/66-68; Sebe', 34/31-32; Sâffât, 37/30, 51-57; Fussilet, 41/29; Zuhuf, 43/36-38, 67; Kâf, 51/23-27; Nisâ, 4/38; En'âm, 6/128; Enfâl, 8/48; Fâtır, 35/6; Yâsîn, 36/60.

“Onların bana uymalarında benim onlara bir icbarım yoktu ve olmadı da” diyecektir. Yine ayetlerde; bu tür yakınlık ve arkadaşlıklardan pişmanlık ve şikayetlerde benzeri cevaplar verildiği, verileceği görülmektedir. Dolayısıyla insanın kendi kabulüyle gerçekleşen arkadaşlığın, birlikteliğin, belirleyicisi insanın kendi iradesidir. Bu iradeyi de belirleyen imânî duyarlılıktır. Şirk, küfür ve kötü yolda yapılan arkadaşlıklar, imanla ilgili bir sorundur. Müslümanın imanı; sonu zarar, felaket getirecek beraberliğe karşı duyarlıdır. Müslüman kişi, imânî duyarlılığı gereği olarak tarafların zararına olan, olabilecek bir arkadaşlığı onaylamaz. Küfür ve şirk içinde olanların Müslümanlardan memnuniyeti ancak; kendilerine benzemeleriyledir.²⁰³

İslam'da arkadaşlık, insana faydalı, güvenilir, samimi, vefalı, fedakâr olması yönüyle ifade edilir. Dolayısıyla dinde, vefaya, fedakârlığa dayanan arkadaşlık, birlikte var olmak, gerektiğinde arkadaşını kendi nefesine tercih etmek demektir. Yani Müslüman “*îsâr*” ehlidir.²⁰⁴

Kur’ân’da anne-babaya ihsan emrinden sonra beraberliğindeki arkadaşlarına karşı sorumluluk ve yükümlülükler getirilmektedir. Ayette, kendine güvenilir bir arkadaşı, mahremiyette aileyi efrattan saymıştır. İnsanlar arasındaki arkadaşlıkta kardeşlikten daha fazlası vardır.²⁰⁵ Faydalı veya zararlı arkadaşlıkları, Müslüman kişinin imânî duyarlılığının gereği, Kur’ân’ın özellikle ahirette yaşanacak pişmanlık sonuçlarına yönelik ikazlarını dikkate alarak yapmak zorundadır. Kur’ân, sonu ebedî hüsrân olan şeytan ile beraberliği ve yakınlığını imanın yokluğuna bağlamaktadır.²⁰⁶ Kur’an’da Hz. Peygamberin, Hz. Ebû Bekir ile hicret yolculuğunda zor anların yaşandığı mağara arkadaşlığı; Hz. Yusuf’un birlikte kaldıkları kişilerin zindan arkadaşlığı mekanlarının isimleriyle birlikte zikredilmektedir. Yusuf (a.s.)’ın zindanda beraber kaldığı arkadaşlarıyla ilgili olarak Kur’ân’da arkadaşlığın nerede geçtiği hususunda arkadaşlığın geçtiği mekanın, zamanın önemine, özelliğine vurgu yapılmıştır. Yusuf (a.s.) tarafından onlara “*Ey zindan arkadaşlarım*” diye hitabı sevgi, samimiyet celbetmektedir. Zindan arkadaşlarının ise Yusuf (a.s.)’a ‘*mühsinlerden*’ ve

²⁰³ Bkz., Bakara, 2/120; A’raf, 7/27; Nahl, 16/99; İsrâ, 17/65, 73; Bkz., Gazzâlî, *a.g.e.*, II, 404, vd.

²⁰⁴ Bkz., Haşr, 59/9.

²⁰⁵ Bkz., Nisâ, 4/36; Nûr, 24/61; Şaranî Abdu’l-Vehhab, *İslam’da Kardeşlik Hukukunun Esasları*, trc., Hamit Eker, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1975, 198.

²⁰⁶ A’raf, 7/27.

‘sıddıklardan’ ifadelerini kullanmaları önemlidir. Bir takım haksızlıklara uğramasına rağmen, O, arkadaşları tarafından ihsan ve sıddık gibi iki önemli sıfatla anılmaktadır.²⁰⁷

İmânî duyarlılık açısından arkadaşlığın, daha ileri seviyesi olan dostluğun en önemlisi, değerlisi İlâhî, Rabbanî olanıdır. Kur’ân’da Allah-kul arasındaki dostluğu, İbrahim (a.s.)’ın şahsında; “*Allah, İbrahim’i dost edindi*” manasıyla en güzel şekilde ifade edilmektedir. Cenâb-ı Allah’ın İbrahim (a.s.)’ı dost edinmesinde de Müslümanlara önemli mesajlar vardır. Allah’tan kuluna; kuldan Allah’a doğru uzanan ve iman temelinde dostluklar kurulur. Kur’ân’da, Allah ve Resulü ile müminler arasında iman temelinde kurulan dostluğun önemi vurgulanmasının yanında bunun zıttı yönde kurulan dostluk ve yakınlıkların sebep ve saiklerin iman dışı olduğu kesin, net olarak beyan edilmektedir. Olumlu veya olumsuz yönleriyle arkadaşlığın, dostluğun birinci derecede belirleyicisi iman ve ona dayalı olarak imânî duyarlılıktır. Kur’ân’ın bu husustaki vurguları da bunu göstermektedir.²⁰⁸

İmânî duyarlılığın belirlemediği arkadaşlıklar sonuç itibariyle insanın ebedî hayatı olan ahiretini kaybetmesine sebep olur. Kur’ân bizlere sonu hüsrana olacak arkadaşlıkları haber vermektedir. İmânî duyarlılığa sahip bir Müslüman’ın arkadaşlıkla ilgili sorularının cevabını Kur’ân’ın verileri ışığında cevaplaması gerekmektedir.

1.1.3.3.13. Kişinin Çevresine Karşı Duyarlılığı

İnsan, doğal, sosyal bir çevre içinde dünyaya gelerek hayata gözlerini açar ve bu çevre ile çok yönlü ve farklı iletişim, etkileşim içine girer. Bundan dolayı Kur’ân, doğru bir algının oluşmasında önemli bir yeri olan, varlık üzerinde, araştırmayı, düşünmeyi daima teşvik etmiştir.²⁰⁹ Doğal varlık, aynı zamanda, Cenâb-ı Allah’ın kul ile maddî temasıdır; bu karşılaşmayı aklın doğru okuması; varlıkta varlığın ötesindeki Var’ı, Var edenin kudretini, hikmetini algılayarak insandan beklenen bu algıyı imânî tasdiğe taşımasıdır.²¹⁰

²⁰⁷ Tevbe, 9/40; Yûsuf, 12/36, 39-41, 46.

²⁰⁸ Bkz., Nisâ, 4/125; Mâide, 5/54; A’raf, 7/196; Yûsuf, 12/101; Bakara, 2/257; Âl-i İmrân, 3/68; Enfâl, 8/40; Hac, 22/78; Muhammed, 26/11; Mâide, 5/55; A’raf, 7/27; Nahl, 16/100.

²⁰⁹ Bkz., Câsiye, 45/12-13; Rahman, 55/33; Nahl, 16/5-22; İsrâ, 17/44; Nûr, 24/41; Haşr, 59/1-24; Saff, 61/1; Cum’a, 62/1; Teğâbun, 64/1; İbrahim, 14/32-33; Nahl, 16/12, 14; Hac, 22/36, 65; Ankebût, 29/61; Lokmân, 31/20; En’am, 6/95; Yûnus, 10/31, 34, 66, 67; Fâtır, 35/3; Mü’min, 40/62; Zuhuruf, 43/87.

²¹⁰ Huriye Martı, *Hadisler Ekseninde Çevre Ahlakı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2018, 61 vd.; Şaban Ali Düzgün, *Allah, Tabiat ve Tarih*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2012, 165, vd.

Kâinatta Allah'ın varlığının, birliğinin delillerinin sergilendiği Kur'ân'da beyan edilmektedir. İnsan zihni, düz bir ayna gibi kendine gelen etkileri ve verileri aynen yansıtmaz; onları kendi benliğinde olan aklî, imânî seviyeye göre yoğurur, yorumlar.²¹¹ İmânî duyarlılık, Müslümanı çevreye karşı daima pozitif olana doğru yönlendirir.²¹²

İnsanın konumu ve önemi gereği kendine, çevresine karşı görevleri vardır. Ayette yeryüzünde doğal ve toplumsal bozulmanın, fesadın sebebinin insanın kesbinin, sonucu olduğu ifade edilmektedir. Bugün dünyanın gelip dayandığı çevre krizi, insanların manevî değerlerden uzak yaşantıları sonucu, dünyevî hırslarındandır. Bu krizle ilgili soruların cevabı ancak çevreye karşı imânî duyarlılıkla verilebilir.²¹³

Etkilenme, etkileme özelliğine sahip olarak yaratılan insan; eğer doğru etkilenme olursa ondan doğru gelişmeler, doğru sonuçlar meydana gelir. İnsanın etkilemesi, etkilenmesinden sonra gelir; insan nasıl etkilenirse çevreye de öyle etkileri zuhur eder.²¹⁴ Bu aynı zamanda Kur'ân'ın, varlığı, imânî algılarımıza arzının da olumlu bir sonucudur. Etkilenmenin de evvelinde algı olduğundan Kur'ân'da, ısrarla üzerinde durularak, varlık, imânî algımıza arz edilmektedir. Bu etkilenme, imânî duyarlılık ve hassasiyet çerçevesinde oluşup gelişmesi durumunda çevreye de olumlu yönde yansımaları olacaktır. Yaratılan varlık, Yaratanın varlığını kabule bizleri mecbur etmektedir. Kur'ân'da Hz. İbrahim'in yıldızı, ayı ve güneşi temaşa ettikten sonra Allah'a yönelmiş olduğunun aktarılması, varlığın varlığı, kendini var edeni işaret ediyor olmasının en güzel şekilde ifadesidir.²¹⁵

Çevrenin, imanın oluşmasında ve sonrasında Müslümanın çevreyle etkileşimi bir anda olup biten bir süreç değil; başlayan ve imanın tekâmülü yönünde devam eden bu

²¹¹ Bkz., Bakara, 2/164; A'raf, 7/54; Ra'd, 13/2; Nahl, 16/18; Hac, 22/65; Kırcı, *Kur'ân ve İnsan*, 44-45, 143; Gölcük, *a.g.e.*, 268; Arvasî, *a.g.e.*, 51-52.

²¹² Martı, *a.g.e.*, 26, vd.; Toplumsal faydaya yönelik infakta eli sıkılık, haset, inkar ve küfürde aşırılık; toplum arasında kavga çıkarmak; yeryüzünün fasadına çalışmak... Mâide, 5/64; A'raf, 7/56, 85-86; yeryüzünün ve toplumun düzenini şirk, zulüm ve tefrika ile bozmak, alış-verişte insanların hakkına tecavüz etmek; insanların geçiş güzargahlarına oturarak, onlara karşı her türlü taciz faaliyetinde olmak.

²¹³ Martı, *a.g.e.*, VII-X; "O, sizi yerden var etti ve size orayı mamur etme görevi verdi", Hüd, 11/61; Meleklerin, insanların yeryüzünde fesat ve bozgunculuk çıkaracağına dair endişeleri... Bakara, 2/30; A'raf, 7/56; Çevrede; denizde, karada bozulmanın sebebi insanların yaptıkları, kisbettikleridir, Rûm, 30/41.

²¹⁴ Beck, Jan Mansvelt, *Çevre ve Üçüncü Dünya*, çev., Kadir Canatan, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1990, 9. (İnsan diğer organizmalara kıyasla kendi maddî çevresi üzerinde etkide bulunabilen bir varlıktır.)

²¹⁵ Bkz., Rahman, 55/26-27; Mâide, 5/120; En'âm, 6/76-79.

sürecin, her aşamasında, çevreye karşı, imânî duyarlılığın elbette bir yansıması olacaktır. İmânî duyarlılığı, çevreyi koruma hassasiyetini kapsayacak şekilde değerlendirmeliyiz. En ufak bir otun-çöpün, yaprağın dahi koparılması, en ufak bir canlının dahi öldürülmesi yasaklanarak farz bir ibadetin rüknüne dahil edilmesi, Müslümanın çevreye, doğaya, canlıya zarar vermeme konusunda ciddî bir disiplinden geçirilmesi demektir.²¹⁶

Varlığı tefekkür ve gerçeğini idrak, kişiyi; (...*Sen bunları boşa yaratmadın...*) diyerek varlığın sahibine imânî tasdik ve ikrara sevk eder.²¹⁷ İlk önce, insanın doğayla teması ve insanın idrakinde meydana gelen algı ile ilgili yorumun imânî bir temele ve çizgiye oturtulması gerekir. Doğa, bütün canlılar âlemiyle Yaratıcısının varlığını gösteren pek çok hikmet, mana yüklü mesajını da beraberinde taşıyan bir teşhir salonu, Yaratıcısına götüren yol işaretleri gibidir.²¹⁸

Kur'ân'da, varlığı bize tanıtmaya imânî bir duyarlıkla bakıldığında varlığın bizim maddî, bedenî varlığımızın devamına olan katkısının yanında onun bizim manevî, iman hayatımıza olan, olması gereken, olabilecek katkısına mutlaka vurgu yapılmaktadır. Kâinat, yeryüzü, bütün çeşitleriyle Allah'ın varlığını, birliğini ispat eden laboratuvar hükmündedir.²¹⁹ İnsanın hizmetine, menfaatine musahhar kılınan yeryüzü, gökyüzü ve içindekilerin usulüne, hukukuna uygun olarak kullanımı da, onları koruma sorumluluğu da insana verilmiştir.²²⁰

1.1.3.3.14. Hayvanlara Karşı Duyarlılığı

Kur'ân, Allah'ın kudretini izhar ettiği, bütün tür ve çeşitleriyle canlıların, insanların faydaları ve ibret almaları için yaratıldığı hususlarına dikkatlerimizi çekmektedir.²²¹

²¹⁶ Mehmet Bayraktar, *İslam ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, 46, vd.; Martı, *a.g.e.*, 25.

²¹⁷ Bkz., Âl-i İmrân, 3/191; Neseфі, *a.g.e.*, I, 321.

²¹⁸ Bkz., Bakara, 2/164; Âl-i İmrân, 3/190; En'âm, 6/97-99; A'raf, 7/58; Yûnus, 10/6, 24, 67; Yûsuf, 12/105; Nahl, 16/11-13, 65, 67, 69, 79; Ra'd, 13/4; İsrâ, 17/12; Tâhâ, 20/54; Neml, 27/86; Ankebût, 29/44; Rûm, 30/22-25, 37, 46; Yâsîn, 36/33, 37, 41; Zümer, 39/52; Mü'min, 40/13; Fussilet, 41/37, 39; Şûrâ, 42/29, 32-33; Câsiye, 45/3-5; Hadîd, 57/17; En'âm, 6/65; En'âm, 6/98; Enbiyâ, 21/37; Rûm, 30/20-21; Fussilet, 41/53; Zâriyât, 51/20-21; İzutsu Toshihiko, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2012, 207; Bayraktar, *a.g.e.*, 29-38.

²¹⁹ Bkz., Bakara, 2/164; İbrahim, 14/19; Hac, 22/18, 63, 65; Nûr, 24/41, 43, 45; Furkân, 25/45; Lokmân, 31/20, 29, 31; Fâtır, 35/27; Yâsîn, 36/33, 72; Zümer, 39/21; Zuhruf, 43/12-14; Nûh, 71/15.

²²⁰ Bkz., Bakara, 2/164; İbrahim, 14/33; Nahl, 16/12-14.

²²¹ Bkz., En'âm, 6/38; Hûd, 11/6, 56; Nahl, 16/49; Ankebût, 29/60; Lokmân, 31/10; Mü'min, 40/79; Şûrâ, 42/29; Câsiye, 45/4.

Kur'ân'da hayvanlar âleminin farklı yönlerine işaret edilmektedir; bunlardan biri, bizlerin onlardan maddî olarak; onları binek olarak kendimizi, yükümüzü taşıtmada kullanmamız; onların etinden, sütünden, yününden, derisinden vb. kendilerinden faydalanmamız; bir diğer yönüyle de hikmetlerini anlamamız ve onlardan ibret almamızdır.²²² Böylece insanlar, kendi dışındaki canlılar ile olan ilişkisi türüne, durumuna göre çeşitlilik arz eder. Bunlardan bir kısmının etinden, sütünden, gücünden, yününden, derisinden hayata dair yaşamın maddî yönüyle insanları ilgilendirirken; bir kısmının da yaşamın maddî, görünür herhangi bir etkisini görmesek, göremesek de insana ve hayatına bir değer katmaktadır. İnsanların emrine müsahhar kılınarak hizmetine verilen hayvanlara karşı onları korumada; onların hakkını, hukukunu gözetmede, insanların hayvanlara merhametli davranma vb. bir takım sorumlulukları vardır.

Bundan dolayıdır ki; Müslümanların imânî duyarlılığını yaşamının her alanında görmek mümkündür; bunlardan biri de hayvanlarla kurduğu merhamete dayalı yakınlıktır. Sahabeden Ebû Hureyre (r.a.)'ın asıl adı Abdurrahman b. Sahr iken kedilere düşkünlüğü, şefkati nedeniyle '*kedicik babası*', anlamında kendine "*Ebu Hureyre*" lakabı verilmiştir.²²³ Ashâb-ı Kehf'in köpeği; Salih (a.s.)'ın devesi; Süleyman (a.s.)'ın Hudhud kuşu ve karıncası vb. insan hayvan ilişkisinde Kur'ân'da geçen konular olup ibret alınması için bizlere sunulmaktadır. Devenin yaradılışına; örümcek ağının hafifliğine, zayıflığına; bal arısının ve sineğin yaradılışına dikkatlerimiz çekilmektedir.²²⁴

Kur'ân'ın 114 suresinden altısı hayvan ismini almaktadır.²²⁵ Canlı-cansız bütün varlık, farklı şekilde insanların istifadesine sunulmuş olması yönüyle, Kur'ân'da bizlerin idrakine, tasdikine takdim edilmektedir.

1.1.3.3.15. Tabiata Karşı Duyarlılığı

Havasıyla suyuyla bitirdikleriyle bütün canlıları yaşatan, onlara ev sahipliği yapan yeryüzü, in'âmıyla ikramıyla insanı ağırlamakta, ona çok yönlü hizmet sunmaktadır.

²²² Bayraktar, *a.g.e.*, 29-38; Martı, *a.g.e.*, 129, vd.

²²³ M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hureyre", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 160.

²²⁴ Kehf, 18/19; A'raf, 7/73; Hûd, 11/64; Neml, 27/16-22; Nahl, 16/5-8, 68-69; Ğâşiye, 88/17; Ankebût, 29/41; Bakara, 2/26; Hac, 22/73.

²²⁵ 1- Bakara, 2- En'âm, 3- Nahl, 4- Neml, 5- Ankebût, 6- Fil.

Yeri, göğü yaratıp; suyu indirip yeryüzünü yeşertip bizi ve hayvanlarımızın faydalanması için bunların yapıldığı hususuna dikkat çekilmektedir.²²⁶

Yeryüzü yaradılışıyla, kendinde meydana gelen tabii, doğal olaylarıyla, tekrarlarıyla ve devamıyla bizlere Allah'ın varlığını, kudretini, öldükten sonra dirileceği hususuna delil gösterilerek, bizlerin aklî olarak imânî hassasiyetine arz edilmektedir.²²⁷ Tabiat, yeryüzü; taşıyla, toprağıyla, deniziyle, suyuyla, ırmağıyla vb. her şeyiyle bütün canlılar dâhil insanlara hizmet sunmakta, faydalı olmaktadır. Başka bir tarafıyla yeryüzü gerek benzerlikleriyle gerekse farklılıklarıyla bizim aklî idrakimize sunularak varlığın sahibine imânî tasdik ve kabulümüze teklif edilmektedir.²²⁸

Konumu gereği diğer canlılardan farklı olan insan, varlığı, tabiatı Yaraticısının Kudretiyle birlikte düşünüp değerlendirme durumundadır. İçinde yaşadığı, gözün gördüğü her şeyin taşıdığı mesajı anlaması, onun değerlendirmesini yaparak ona göre davranış sergilemesi gerekir. İnsanın davranışlarını, hayat ve varlık hakkındaki düşünceleri, değerlendirmeleri şekillendirir. Tefekkürden kopuk davranış boşluktur, anlamsızdır.²²⁹ İnsanların çevreye karşı davranışları, doğru bir düşünce, değerlendirmeye dayanmalıdır. Öncelikle imanla doğru değerlendirmeyi Kur'an tekrarlarla vurgulamaktadır.

Çevreyle, Tabiatla karşılıklı etkileşim ve iletişim içinde olan insanın çevreye karşı imânî bir duyarlılığı vardır. Teknolojinin gelişimi ileri seviyede olması, tüketimin hızla artması, israfın alabildiğine hızlandığı günümüzde insanların tasallutundan doğayı kurtarmak, hırslarını frenlemek imanla mümkündür. Kur'an'da gökten indirilen suyla yerden bitirilen bahçeler, meyveler, ağaçlar gibi insanın yediği beslendiği şeyleri konu edinilmektedir. Kur'an çerçevesinde çevrenin imana ve imânî duyarlılığa katkısı, etkisi tamamlandığında, Müslümanlar tarafından çevrenin korunup gözetilmesi de imânî duyarlılıkla sonuç alınması kolaylaşır. İnsanın hizmetine, menfaatine musahhar kılınan yeryüzü, gökyüzü ve içindekiler istifadeye sunulurken usulüne, hukukuna uygun olarak, koruma sorumluluğu insana verilmiştir. Kur'an, yeryüzünde gerek doğal

²²⁶ Bkz., Yûnus, 10/24; Secde, 32/27; Zâriyât, 51/48; Vâkı'a, 56/63-73; Nebe', 78/6-16; Nâzi'ât, 79/27-32; Abese, 80/24-32; Nâzi'ât, 79/30-33; Abese, 80/24-32.

²²⁷ Bkz., Bakara, 2/73; Mü'minûn, 23/80; Şu'arâ, 26/28; Sâffât, 37/138; Hadîd, 57/17.

²²⁸ Bkz., Yûnus, 10/101; Neml, 27/59-64; Ankebût, 29/19-20; Rûm, 30/27; Neseî, *a.g.e.*, II, 43;

²²⁹ Bkz., Yûnus, 10/34-35.

çevrenin gerek sosyal, toplumsal çevrenin fesat ve bozulmasını insanların eylem ve amellerine bağlamıştır.²³⁰

Kur'ân, varlığı, çevreyi, içindeki canlıları bizlere nasıl, hangi yönüyle tanıtıyor; bu tanıtımadaki amacı ne olabilir diye incelendiğinde, Kur'ân'ın bu tanıtımda muhataplarını varlığın sahibine götüren; Allah'ın kudretini, hikmetini; dünyanın faniliğini; ahiretin, ba'sın varlığını iş'ar, ihtar eden, Allah'a iman etmeye sevk eden yönünü öne çıkardığını görmekteyiz. Varlığa karşı imanî algı tamamlandıktan sonra; varlığı korumada onun hukukuna riayet etmede varlığa ve çevreye karşı imanı sorumluluk ve duyarlılık kendiliğinden teşekkül edecektir.

Çevre, bizim idrakimize yansısıyla bizi önce imana davet ediyor, bu durum Cenâb-ı Allah'ın kelâmî davetinin yanında tekvinî ayetlerin telkinleriyle de bizleri imana çağırırken bu iş'arî, sukutî telkinleri, Kur'ân ayetleriyle de ayrıca teyit etmekte bizlerin gözleri önüne sermekte, sergilemektedir. Bunların farkında olmak, algıların açık olması iledir.²³¹

1.1.3.3.16. Helal ve Harama Karşı Duyarlılık

Varlığı başıboş, manasız, hikmetsiz yaratmayan Allah, bütün varlığı bir mana, maksat ile Kur'ân'daki ifadesiyle de belli bir düzen, kader, mizan ile yaratmıştır.²³² Yaradılıştta Allah'ın, yarattığı varlığa kendi için kendi fitratına koyduğu kanun ve kurallara uyması ızdırarî, icbarî olanlar var bir de ihtiyarî, iradî olanlar var. İnsanlar bu tasnifte, Allah'ın kendilerine koyduğu ve uymakla mükellef olduğu hususlarda uyması ihtiyarî, iradî olan gruba girmektedir. İnsanların uyması gereken kanun ve kurallar, kendi hür iradesine arz edilir. Emir ve yasaklardan oluşan bu kanun ve kurallar, dinde haram ve helal kavramıyla ifade edilir. Cenâb-ı Allah, göndermiş olduğu din ile de haram ve helal alanlarını belirler.²³³

Helal ve haramlar, Cenâb-ı Allah'ın bizler için koyduğu sınırlar, insanlığın faydasıdır. Bu sınırları belirleme yetkisi yalnız Allah'a ait olduğundan sıfat ve mevkileri ne olursa olsun hiçbir kulun hiç bir varlığın haram ve helal kılma salahiyeti

²³⁰ Bkz., Mü'minûn, 23/18-20; Bakara, 2/205; Mâide, 5/33, 64; Rûm, 30/41; Bayraktar, *a.g.e.*, 142-150; Elmalı, *a.g.e.*, VI, 3833.

²³¹ Bayraktar, *a.g.e.*, 84-86.

²³² Bkz., Hicr, 15/21; Hac, 22/74; Furkân, 25/2; Ahzâb, 33/38; Kamer, 54/49; Şûrâ, 42/17; Rahman, 55/7-8; Hadîd, 57/25.

²³³ Bkz., Bakara, 2/253; Nahl, 16/106; Neml, 27/40; Kehf, 18/29; Müddessir, 74/3; En'âm, 6/119; Gazzâlî, *a.g.e.*, II, 233, vd.

yoktur; bu salahiyet yalnızca Allah'a mahsustur. Haramı da helâlî da koyma, kaldırma, hafifletme, değiştirme yetkisi tamamen Allah'a aittir. Peygamberlerin bu mevzudaki ifadeleri Allah'ın iradesini ve hükmünü kullarına, sözlü ve fiilî olarak bildirerek açıklamaktan ibarettir.²³⁴

Haramlar, helaller ferdin ve toplumun itikadî, amelî, beşerî; bedenî hayatın; varlığını, devamını, sağlığını sağlayan; yeme, giyinme, içme, evlenme-boşanma gibi kadın-erkek ilişkilerine, zamana, mekâna vb. hayatın bütün alanını, insanın bütün davranışlarını kapsayacak şekilde; ona düzen getiren emir ve yasaklar bütünüdür. Haram ve helal mefhumu dinin özü ve şekliyle birlikte dindarın Allah'a kulluk nizamnamesi ile yakından ilgilidir. Nizam fikri ile mutlak serbestlik fikri bir arada düşünülemez. Bir yerde nizam varsa mutlak hürriyeti kayıt altına alan, sınırlayan kaideler, emir ve yasaklar da var demektir.²³⁵

İnsanın ruh ve beden sağlığı üzerindeki çalışmalar, insanlık tarihi kadar eskidir. Açık veya gizli insanların ruhuna, bedenine tasallut olacak, onları çürütecek şeyleri Allah haram ve yasak kılmıştır.²³⁶ İslam'da fert ve cemiyet halinde insanlığın hayrına olmak üzere getirdiği mükellefiyetler manzumesi içinde emir ve yasalara yer verilmiştir. Haram ve helal, insanlığı ferdî, toplumsal felaketten koruyan sınırlardır. Bu konuda imânî duyarlılık gösterilmezse; insanlık nefis ve şeytanın arzularına boyun eğer, o arzuların çekici, cazibeli zehrini gıda zannederse özünü zayi eder, taş, toprak ve gübre arasında çürüyüp gider. İşte insanoğlunun ferd ve toplumsal hayatında haramlara riayetin de dâhil bulunduğu mükellefiyetlerin böylesine önemli bir rolü vardır. Bu mükellefiyetlerin, helal ve haram telakkisinin faydası yalnızca ferdî de değildir. Bütün katlarıyla cemiyet bütün zaman ve mekânlarıyla insanlık için iyi, hayırlı ve faydalı olan helal; kötü, şer ve faydasız olan -derecesine göre- mekruh ve haram kılındığına göre, bunun iyi neticeleri cemiyeti ve insanlığı da yakında ilgilendirmektedir. Kim ki Allah'ın koyduğu haram sınırlarına gerekli tazimi, saygıyı fazlasıyla gösterirse onun için çok hayırlı olacağı Kur'ân'da ifade edilmektedir.²³⁷ Bu tazim, saygı tamamen imânî duyarlılıkla ilgilidir.

²³⁴ Bkz., En'am, 6/140; Tevbe, 9/37; Yûnus, 10/59; Nahl, 16/116; Hac, 22/30; Bakara, 2/106, 187; Âl-i İmrân, 3/50; Hayrettin Karaman, *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, 22; Tan, *a.g.e.*, 256-259.

²³⁵ Bkz., Mâide, 5/4-5; Karaman, *a.g.e.*, 11.

²³⁶ Bkz., A'raf, 7/33; Karaman, *a.g.e.*, 32-33.

²³⁷ Bkz., Hac, 22/30; Karaman, *a.g.e.*, 13.

İslam uleması, haramların genel durumuna bakarak, biri “*haram li-aynihî*”; diğeri “*haram li-gayrihî*” olmak üzere haramları ikiye ayırmıştır. “*Haram li-aynihî*” haramlılığının sebebi temel, esas, kendinde olandır. “*Haram li-gayrihî*” haramlılığının sebebi kendinde değil; harici, arızı, olandır.²³⁸ Kur’ân çerçevesinde konuyu özetleyerek ifadeye çalışacağız.

Adam öldürme, yeme-içme gibi bedenî rızık ve beslenme, eti helal olan canlılar, giyinme, kadın-erkek ilişkilerindeki kurallar, para-mal-ticaret, zaman, mekân vb. konulardaki yasakları ‘h-r-m’ kökünden gelen haram kelimesiyle; serbest olanı da ‘h-l-l’ kökünden gelen helal kelimesiyle ifade edilmektedir. Bunların da bir kısmı insanın ferdî olarak bedenî hayatı; bir kısmı kadın-erkek ilişkileri gibi ailevî hayatı; bir kısmı da, adam öldürme, hırsızlık gibi sosyal, toplumsal hayatı ilgilendiren hususlar olarak hayatın tüm alanını kapsamış olduğu dikkati çekmektedir. Zaman olarak aylardan dört ayın “*eşhur’u-hurum*” ayı olması; mekânlardan Ka’be merkez olmak üzere çevresinin haremi şerif olması ve böylece bazı zaman ve mekânlara getirilen ilave kurallar, yasaklar, daha başkaca bir takım hikmetlerinin yanında insanların yasaklara, haramlara karşı duyarlılığını geliştirmede, kararını pekiştirmede önemli etkisi olan bir husustur. Kesilmeden ölmüş hayvanlar, kan, domuz, Allah adıyla kesilmeyen hayvanların etinin yenilmesinin haram olduğu; kesilecek hayvanların hangi yaşlarda olması gerektiği gibi hususları belirleme yetkisi tamamen Allah’ındır.²³⁹ Kara, deniz hayvanlarının helallığı, avlanmaları ve ihramlı iken getirilen yasak gibi şekli ve zamanı kurallara bağlanmıştır. Adam öldürmenin, kan dökmenin haramlığını bildirir. Evlenilmesi haram olan kadınlar, kadın-erkek ilişkilerinde uyulması, uygulanması gereken kuralların açıklanması. Nikâh dışı ilişkilerin haramlığı hükmü verilmiştir. Ticarete, alış-verişe getirdiği haram-helal kuralları; faizin haram kılınışı, itikâdî olarak şirkin haramlığının, ahlâkî kuralların beyanı; Allah Teâlâ’nın terbiye vasıtası olan helal ve haramın muhtevası, insanlığın tekâmül seyrine göre değişik olmuştur. Bu durum, son ümmette son şeklini alarak rahmet, kolaylık ve itidali temsil etmiştir.²⁴⁰

Allah’ın çizdiği haram-helal sınırı insanın maddî-manevi varlığını tehdiye karşı insanlığın koruyucu zırhıdır, dünya-ahiret kurtuluşa ermede, erebilmede yol

²³⁸ Zekiyyüddin Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, terc., İbrahim Kafi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, 248.

²³⁹ Bkz., Bakara, 2/168, 193-194, 217; Mâide, 5/13, 87-88, 90, 95-97; En’âm, 6/138-146; Hac, 22/30.

²⁴⁰ Bkz., Mâide, 5/96; İsrâ, 17/33; Furkân, 25/68; Nûr, 24/3; Nisâ, 4/23; Karaman, *a.g.e.*, 14; En’âm, 6/151.

güvenliğidir. Çaresi bulunamayan, binlerce insanı telef eden hastalıkların şüphesiz maddî sebepleri ve amilleri vardır. Allah'ın varlığına iman edenlere göre ise hem rahmetin hem de cezanın, maddî, tabii amilleri olmasının yanında bunun daha üstünde manevî sebepleri de vardır.²⁴¹

İnsan, maddî, manevî hayatın bütünlüğünden oluşur. Vahiy ile de bu iki hayat düzenlenir. Dinde de haram, helal denildiğinde daha çok Müslüman'ın bedenî, beşerî hayatı ilgilendiren hükümler olduğu dikkat çekilmektedir. İnsanların maddî-manevî hayatlarını etkilemede, şekillendirmede birinci derecede bir etkiye sahip olan imânî duyarlılığın Kur'ân'ın belirlediği haram-helal sınırlarına uyulmasında, uygulanmasında önemli bir yeri vardır.

1.1.3.3.17. Kul Hakkına Karşı Duyarlılık

İnsanı diğer varlıklardan ayıran, onlardan üstün kılan mümtaz vasıflardan biride insanın sosyal bir varlık olmasıdır. Bir arada yaşamının gereği olarak uyulması zorunlu kurallar vardır. Bu durum çok yönlü ilişkiler içermektedir. Bir insan, diğer insanlarla konumu, durumu ile ilgili olarak; sulbî, sihrî veya bu ikisinin dışında birlikte yaşadığı hatta birlikte yaşamadığı bütün insanlara, insanlığa karşı derecesine göre sorumluluk içindedir.

İnsanlar maddî-manevî; doğrudan veya dolaylı olarak birbirleriyle ilgilidir. Bu ilginin şekli, manası, maksadı tasnife göre farklılık gösterse de imânî duyarlılığın derecesine göre insanların ferdî ve toplumsal hayata yansımaları farklılık arz eder.

Kul hakkı kavramı başkalarına ait olup dokunulmaz kabul edilen maddî veya manevî imkan ve menfaatler ile Müslümanların başkaları lehine yerine getirmeleri gerekli olan görevleri ifade eder. İnsanların toplum halinde yaşamaları, birbirleri karşısında duruma göre pek çok haklar ve sorumluluklar doğurur.²⁴²

Hukukla yaşama, insana ait olup onun mümeyyiz bir vasfıdır. Dolayısıyla insan, gerek kendi, gerek muhatapları açısından hayatı, bir takım düzenlenmiş hak-hukukla yaşar. Bu düzenleme yetkisinin kim ve kimler olduğu; kim ve kimler tarafından yapıldığı, yapılması gerektiği hususunun çok iyi tasnif ve tefriki gerekir. Bu hususta birinci derece yetki Allah'a ait olduğundan hak-hukuk düzenlemenin de doğrudan veya dolaylı olarak kaynağının İlâhî olana dayanır.

²⁴¹ Karaman, *a.g.e.*, 163.

²⁴² Mustafa Çağrı, "İslâm Ahlâkı", *İlmihal, II*, TDV. Yayınları, Ankara, 2006, 536.

Din, toplumun her katmanına, her kesimine, her ferdine karşı getirdiği uyulması gereken ve zorunlu; bunun kimi yapılması, kimi yapılmaması gereken, hak- hukuk ve kuralları belirleyen çizgiler koymuştur. Dinin koymuş olduğu bu çizgilerin hepsi, kul hak ve hukukuna yönelik olup bütün bunlara kul hakkı denilmektedir. Bu, insanın birlikte yaşadığı hane halkından, en yakını komşusundan başlayarak en uzak olana kadar konumuna göre toplumun her kesimini kapsar. Bu bazen maddî; malî, bedenî bir şeydir; bazen bir selam, dua, nasihat gibi sözlü bir şeydir; bazen de uzak-yakın mesafesi ne olursa olsun onun acısını, sevincini, sevgisini²⁴³ paylaşmak gibi kalbî bir şeydir. İnsanlar, en yakından ve yakınından başlayarak tüm toplumla bir takım hak-hukuk ilişkisi içinde yaşar. İnsanların birbirlerine karşı olan sorumlulukların yerine getirilmemesi kul hakkına dönüşür. İnsanın kendi yapısı, muhatabı, meselenin alanı düşünüldüğünde, insanın vermesi zorunlu; fakat zor olan bir imtihandır. Kur’ân, bunların bir kısmında ayrıntıya girer, miras, nikâh, boşanma gibi bir kısmında ise ayrıntıya girmeden, ‘ihsan’, ‘maruf’, ‘infak’ gibi belli bir ölçüt getirir.²⁴⁴ İnsanların kendileri arasında ticaret, miras yoluyla intikal eden mal-mülk intikalleri; yetimlerin mallarının, haklarının gözetilmesinde; ölçü tartılarda²⁴⁵ insanların birbirlerine karşı davranışlarına getirilen ahlakî kurallar gibi kul hakkının gözetilmesi hususunda Kur’ân’ın getirdiği prensipler vardır.

Müslüman, toplumsal yaşantısında; kardeşleriyle alay etme, onu küçük düşürme, hoş olmayan, incitici lakaplar kullanma yasaklandığı gibi kardeşinin gıyabında onun gıybetini yapmayı ölü kardeşinin etini yemeye benzeterek yasaklamıştır. Bu tür hata ve günahlar kul hakkına taalluk ettiğinden hak sahibiyle helalleşmedikçe tövbe tamam olmaz.²⁴⁶ Müslümanlara hitaben kendi aralarında kul hakkına tealluk eden bir takım kurallar, yasaklar beyanında gelen ayette tövbe ve takvaya vurgu yapılması, insanlar arasında kul hakkına taalluk edecek hususlarda imânî duyarlılığı gösterir.

Kul hakkında tasarruf yetkisi hak sahibindedir. Kur’an, affetmesi, vazgeçmesi hususunda hak sahibi olan kulu teşvik etmektedir.²⁴⁷ İster, sonu paraya, maddeye dayanan mal, can gibi maddî bir şey olsun, ister herhangi bir söz, davranış gibi bir kulun

²⁴³ Bkz., Haşr, 59/19.

²⁴⁴ Mehmet Akif Aydın, “Aile Hayatı”, *İlmihal II*, Ankara, 2006, 196.

²⁴⁵ Bkz., Bakara, 2/188; Nisâ, 4/10-12, 29; Şu’arâ, 26/181, 183; Mutaffifin, 83/1-6.

²⁴⁶ Bkz., Hucûrât, 49/9-12; Yazır, *a.g.e.*, VI, 4475;

²⁴⁷ Bkz., Bakara, 2/109, 237; Âl-i İmrân, 3/134, 159; Nisâ, 4/149; Mâide, 5/13, 45; A’raf, 7/199; Hicr, 15/85; Nûr, 24/22; Zuhuf, 43/89; Teğâbun, 64/14.

kalbini, gönlünü incitmeye, kırmaya yönelik bir şey olsun, Müslüman kişi için imânî duyarlılığının gereği kul hakkı, dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur.

1.1.3.3.18. İnanan İnsanların Birbirlerine Karşı Duyarlılığı

Aynı inancı paylaşsın veya paylaşmasın toplumun her kesimiyle ilgili ilişkileri düzenleyen Kur'ân, kendi inananlarının birbirleriyle olan ilişkilerine daha ciddî, son derece sıkı düzenlemeler yapmıştır. Kur'ân, Müslümanları birbirine karşı ileri derecede duyarlı hale getirerek inananların birbirleriyle inanç kardeşliğini bildirir. Birbirlerinin daha önce düşmanları olan fert, toplum ve kabileler, imanları sayesinde birbirlerine kardeş olmada daha duyarlı hale gelmişlerdir.²⁴⁸

Mescidler; Allah'a ibadet ve kulluğun yapıldığı, Müslümanların ferdiyetten kurtularak cemaatleştiği ve birbirleriyle kaynaştığı yerlerdir. Renkleri, dilleri ve sosyal mevkileri ne olursa olsun, inananları aynı yönde birleştiren ve onları tek hedef, kibleye yönelten mescid, aynı zamanda İslam'ın ulaştığı yerlerdeki varlığının da işareti ve tapusudur. Bunun için Peygamberimiz Medine yolu üzerinde bulunan Kuba'ya gelir gelmez ilk iş olarak bir mescid yaptırmış²⁴⁹ ve bu mescidin inşasında da bir işçi gibi çalışmıştı. Mescid yapmayı İlâhî vahyinde teşvikiyle de inananlar kendi aralarında bir araya gelerek cemaatle ibadet yapmalarının da gereği olarak yapmışlardır. Peygamberlerden Hz. İbrahim (a.s.), Hz. Süleyman (a.s.), Hz. Muhammed (a.s.)²⁵⁰ Kur'ân'ın temasından da anlayacağımız gibi bu konuda inananların hem örneği hem de önderidir. Bu mekânlar cemaatle birlikte ibadet yapmalarının yanında inanan toplumun kaynaşması, dayanışması hususunda birbirlerine karşı duyarlılığını artırmada önemli fonksiyonu yerine getirmiştir. Aynı belde halkını birbirine kardeş yaptığı gibi birbirine yabancı, uzak-yakın o beldeye gelmiş farklı ırk, renk ve toplulukları da bir araya getirerek, kaynaştırarak onları kardeş ilan etmiştir. Bu kardeşliği, inananlar, birbirlerine karşı dayanışma, kaynaşma, sevgi şeklinde ileri dereceye taşımışlardır. Dünya tarihinde eşine, emsaline az rastlanır şekilde, kendi de ihtiyaç sahibiyken Müslüman kardeşini kendi nefesine tercih edildiği örnekler yaşanmıştır. “*isar*” da denilen bu örnekler,

²⁴⁸ Bkz., Hucûrât, 49/10; Âl-i İmrân, 3/103.

²⁴⁹ Osman Keskiöğlü, *Hatemi'l-Enbiya Hz. Muhammed ve Hayatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988, 196, vd.

²⁵⁰ Bkz., Bakara, 2/125, 127; Âl-i İmrân, 3/96-97; İsrâ, 17/1; Tevbe, 9/107-109; Kırca, *Kur'ân ve İnsan*, 96-97;

insanlık tekâmülünün ulaşabileceği en ileri seviyededir.²⁵¹ Bu durum inanan insanların birbirlerine karşı duyduğu imânî duyarlılık sayesinde gelebileceği bir zirvedir. Hicretin beşinci ayında onları birbirine daha da kaynaştırmak için din kardeşliğinden ayrı olarak hakiki ve öz kardeş yapmıştır. Her bir muhacir, Ensar'dan birine ölünce, mirasçı oluyordu. İlahi vahye de dayanan bu uygulama, Bedir savaşından sonra Muhacirlerin Ensar'a artık maddî pek ihtiyacı kalmadığından bu hüküm neshedilmiştir.²⁵² Hac, İslam kardeşliğini ve sevgisini geliştirir. Dünyanın her yerinden gelen Müslümanların birbirlerini daha iyi tanımalarına ve kaynaşmalarına vesile olur.²⁵³

Bir Müslümanın, İslam kardeşliği anlayışıyla başka bir Müslümana yardımı, desteği hayat kurtarmak için kan vermeye benzer. Verilen kan, bir hayat kurtarır ama aynı zamanda kan verenin sağlığını da korur veya koruyucu hekimlik görevini yapar. Birisi, almakla sağlığa kavuşurken, diğeri de vermekle sağlığını korur. Psikolojik bir yaklaşımla, birisi alma duygusunu doyuma ulaştırırken, diğeri de verme ve fedakârlık da bulunma duygusunu tatmin eder. Bir diğer ifade ile veren kişi vererek mutlu olurken, diğeri ihtiyacı giderildiği için mutludur. Bir Müslümanın en büyük mutluluğu, kendisinden ve malından bir şeyler vererek Allah rızasını kazanmaktır. İslam'a göre bir Müslüman, ancak vermek ve yapmak suretiyle Allah rızasını kazanabilir.²⁵⁴

Müslümanın sevgide, dayanışmada, yardımlaşmada din kardeşi herkesten önde gelir. Müslümanın bu tercihi, din kardeşine karşı imânî duyarlılığından kaynaklanır. Bu durum ayette; kalbine iman yazılmış Müslüman bir kişinin, aynı inancı paylaştığı Müslüman kardeşiyle imânî birlikteliği olabilecek bütün yakınlıktan daima daha önceliklidir, şeklinde beyan edilir.²⁵⁵

1.1.3.3.19. Farklı İnanç Guruplarına Karşı Duyarlılık

Toplumun tamamı aynı inancı paylaşan fertler tarafından meydana gelmez. Toplum, içinde farklı inanca sahip fert ve topluluklardan oluşur. Müslümanın, fert olarak, toplum olarak, devlet olarak kendi inancından olmayan farklı inanç guruplarına karşı da sorumluluğu vardır; bu hususta farklı inanç guruplarına karşı imânî duyarlılığın gereği olarak Müslüman kişi sorumluluklarının farkında olması gerekir.

²⁵¹ Bkz., Tevbe, 9/11; Hucûrât, 43/10; Haşr, 59/8-9.

²⁵² Keskiöglü, *a.g.e.*, 202, vd.; Enfâl, 8/72, 75; Kırca, *Kur'ân ve İnsan*, 98-99.

²⁵³ Kırca, *Kur'ân ve İnsan*, 150, 154.

²⁵⁴ Kırca, *Kur'ân ve İnsan*, 210-212.

²⁵⁵ Bkz., Mücâdele, 58/22.

Müslümanlarla beraber yaşayıp da başka dinlere mensup olan insanların, İslamda kendilerine de hayatlarına da, kural olarak, dokunulmazlık ilkesi vardır. Savaş halinde bile fiilen savaşa katılmayanlara, fiili olarak savaşa katılanlarla aynı hüküm uygulanmaz. “Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara adil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah, adil davrananları sever”²⁵⁶ ayetinden de anlaşılacağı üzere insanların ve toplumun huzurunu kaçırmadıkça, açık açık dinin aleyhinde bulunup insanları kargaşaya sürüklemedikçe, insanları düşman fertler olarak takdim etmek, hem Kur’ân’ın ruhuna, hem de ortak şartlarda yaşamının getirdiği birbirine tahammül etme zorunluluğuna aykırıdır. Başka topraklarda zulüm gören insanların, Müslümanların idare ettikleri toprakları, eskiden olduğu gibi yeniden güvenilip sığınılacak ortam olarak görmeleri sağlanmalıdır.²⁵⁷

İslam, insanları imana davet eder; fakat vicdanlar üzerine baskı yapılmasına şiddetle karşı çıkar. İnsanlar üzerinde terör estirerek onların dinlerini özgürce seçmelerine engel olanlara karşı ayetlerde çok sert bir üslup kullanıldığı görülür.²⁵⁸ Kur’ân, Müslüman olmayan kesimlerin, dinî ve vicdanî kanaatler üzerinde baskı kurmalarını eleştirirken Müslümanlara da aynı konuda yükümlülükler getirmiştir. “...Eğer Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzere toplardı. O halde, sakın cahillerden olma...” bu ayetten, yanlış-doğru, hak-batıl her inanç sahibi ve gurubunun yaşama hakkı olduğu, bize düşenin tebliğ etmek olduğu, icbara dayalı bir harekette bulunmak ise haddi aşmak olduğu anlaşılmaktadır “...Sizi Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin”, “Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun” ayet, Müslüman olmayan kişi veya toplumların, Müslümanlara karşı olan veya olabilecek haksız söz, davranış ve eylemlerine karşı sınırı aşmamayı, adaletten sapmamayı ikaz etmektedir. “Eğer Allah’a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah’ın kelamını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı...”²⁵⁹ ayette Müslüman olmayan birinin korunma, sığınma talebinin geri çevrilmemesi istenmektedir.

²⁵⁶ Çağrıcı, “İslâm Ahlakı”, *İlmihal II*, 537.

²⁵⁷ Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, 144; Uyanık, *a.g.e.*, 47-48.

²⁵⁸ Bkz., Âl-i İmrân, 3/99; A’raf, 7/86; Yûnus, 10/99; Nahl, 16/88; Şu’arâ, 26/49; Ğâşiye, 88/22.

²⁵⁹ Bkz., Bakara, 2/256; Mâide, 5/2, 8, 99; En’am, 6/35; Tevbe, 9/6; Nahl, 16/35.

İslam dini, temel insan hakları olarak bilinen vatandaşlık, güvenlik, ifade hürriyeti, kanunun karşısında eşitlik, sosyal, ekonomik haklar gibi hayatın her alanına, farklı inanç guruplarının lehine olacak şekilde düzenlemeler getirmiştir.²⁶⁰ Medine'ye hicret edildiğinde Peygamber (a.s.) ile Medine ve yakın çevresinde bulunan değişik kabile ve farklı inanç mensupları arasında “*Medine Vesikası*” olarak bilinen bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma başta Yahudiler olmak üzere Müslümanların bir arada yaşamaya dayalı, kendi dışındaki, toplulukla yaptıkları bir antlaşmadır. Bu antlaşma ile farklı inanç guruplarıyla ilişkilere dair bir takım düzenlemeler getirilmiştir. Yapılan düzenlemelerde temel hak ve hürriyetin yanında inanç hürriyeti hususuna da gerekli düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. İslam toplumunda her inanç mensubu kendini rahatlıkla ifade etme, dinî ibadetlerini yerine getirme hürriyetine sahip olmuştur. İslam'ın ilk dönemlerinde fethedilen topraklarda, günümüze kadar farklı inanç mensuplarına ait ibadet hanelerinin hala açık olup faaliyette olması İslam tarihi bunun canlı şahididir. Evrensel bir din olan İslam, tarih boyunca farklı inanç topluluklarıyla ilişkiler yaşayarak gelmiştir; bütün bu ilişkilerde, dinde zorlama yoktur, yani inanç, insanlara yalnız tebliğ edilir, dayatılmaz anlayışıyla hareket eder.²⁶¹

İslam'da, diğer dinlere mensup insanların inanç ve ibadet özgürlüğü, Kur'ân tarafından güvence altına alındığından İslam'ın fetihlerinde, hiçbir zaman insanlara zorla İslam empoze edilmemiştir. Bu noktada fetih hareketlerine girişenler, Kur'ân'ın öğretilerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır, taşkınlık yapmamışlardır. İnsanlara önce Müslüman olmaları telkin edilmiş, kabul etmemeleri durumunda İslam ülkesine bağlı (zimmî) olarak yaşamaları şeklinde kendilerine seçenekler önerilmiştir. Tarih içinde zimmîler Müslümanların idaresinde daha iyi ekonomik şartlara kavuşmuşlar çoğu zaman idarede, mahkemelerde ve ekonomik faaliyetlerde rol almışlardır.²⁶²

Yukarıda bahsedilen konular, Müslümanların beraber yaşadıkları farklı inanç guruplarına karşı imânî hassasiyet ve duyarlılığını göstermektedir.

1.1.3.4. Duyarlılığın Salaha Katkısı

Güçlü bir imânî duyarlılık, kişinin davranışlarının temelini oluşturur ve böylece kişinin dinî hayatı, inancına göre düzene girer ve kişi irade dışı dindarlıktan iradeli

²⁶⁰ Çağrıcı, “İslâm Ahlâkı”, *İlmihal II*, 538.

²⁶¹ M. Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, Konya, 1999, 261-270.

²⁶² Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, 141-144.

dindarlığa erişir. İnsandaki dini gelişimi zamana bağlı olarak değil de yapısal açıdan ele alan araştırmacılar, dinî yaşayışın tabiatı itibariyle “*dinamik*” bir özelliğe sahip olduğunu da kabul ederler. Yani, dinî yaşayış ve davranışlar bir defada olup bitmiş, kökü geçmişte kalan ve artık gelişme, canlanma ve değişme göstermeyen kültürel tortular, bugünkü durumu itibariyle gerçek güdülerden ve hedeflerden yoksun ruhî olaylar olarak düşünülemez. İmânî duyarlılıktan kaynaklanan ıslahın, insandaki tezahürü, ahlak şeklinde kendi varlığını gösterir. İnsanın, aklının, kalbinin kabul ve tasdikinin bedenî eyleme yansıması olan ahlak, bir insanın içe ait olan imânî aksiyonun, iman sahibinin kişiliğinde sergilendiği, teşhir edildiği bir vitrinidir. Ahlâkî yaşayışın bir güdüleme sebebi olan dinî inanç, uygulamada da önemli bir faktördür. Din, sebep, sonuç, amaç itibariyle ahlâkî hayatı ihtiva eder.²⁶³

İnsandaki iman, ahlâkî yaşayışın bir güdüleme sebebidir; ahlâkî arayış ve uygulama da sonuç elde etme hususunda insanları dinî inanca yönlendirmektedir. Dinî ıslahın bir sonucu olan ahlak, insânî ilgi ve bağlar, taşımaktadır; durum böyle olunca insanlar, dinden ahlakın bekçiliği görevini yerine getirmesi hususunda daima bir beklenti içinde olmuşlardır.²⁶⁴ Ahlak, Müslümanın hayatının her alanına yansıyan, imanın ıslah projesidir.

Fert, toplum ve dinî esaslar arasında birbirleriyle ilgili daima birleşik, yerleşik bağları olmuştur. Gerçeklik alanındaki din; dindar kişi, bu kişinin mensubu bulunduğu toplumun dini, ferdin ve toplumun kabullendikleri dinî inançlar ve bunlara dayalı uygulamalar çerçevesinde kurulan çok yönlü ilişkilerin mevcudiyeti gözlemlenir. Yaşamakta olan bir dini taklitle toplumun dinî hayatına katılan kişi, ilk evrelerinde açık, eleştirel bir şuura sahip olmadıklarından şahsın dinî yapısı incelemeyen duygusal etkilerle şekillenir. İman, insanın bedenî, ruhî eğilimlerini etkileyen ve belirleyen şuurlu ve şuur dışı davranışlarını ortaya çıkaran faktördür. O, kendi çevresinin ve eğitimin saf ürünü olmadığından din ve insan arasındaki karşılaşma ve etkileşimde dinî unsurların, kişinin ruhî hal ve eğilimlerine sonuç olarak kendi mührünü bastığı görülür. Ancak bu etki tek taraflı değildir; karşılıklıdır. Bütün yorumlarda, dinî inanç ve değerlerle ruhî haller arasındaki bu karşılıklı etkileşimi hesaba katmak gerekir. İnsanların davranışlarının güdeleri, niyetleri, kişinin çevresiyle birlikte dinî referansları da dikkate alınarak incelendiğinde imânî duyarlılığın insanın ıslahındaki etkisi daha iyi anlaşılır

²⁶³ Çalışkan, *a.g.e.*, 17; Tan, *a.g.e.*, 27-28.

²⁶⁴ Çalışkan, *a.g.e.*, 103.

hale gelir. Dinin kendi objektifleri ile onu kendi içinde yaşayan kişinin sübjektif değerlendirmesini bir bütün olarak ele almak bir takım önemli konuları açıklamanın yolunu açar. Şurası da bir gerçektir ki, her dinde mutlaka fonksiyonellik vardır. Hiçbir etki ve faydası olmayan, fonksiyonunu yitirmiş bir din varlığını devam ettiremez. İman, kişinin içlerine iyice yerleştirilip içte canlanmaya başladığında bunun kişide etkisi oluşur. Fonksiyonel din; fertteki ya da toplumdaki eksiklikleri tamamlamaya, korkuları yatıştırmaya, arzuları yerine getirmeye, grup üyeleri arasındaki bağları ve gruba aidiyeti pekiştirme şeklinde kendini gösterir.²⁶⁵

İnsan, zaafı, tatminsizlikleri içinde bir takım sorular sormak, sorgulamalar yapmaktadır. Din ise insanın bu sorularının, sorgulamalarının cevabını vermek, hayat ile dünya arasındaki uyumsuzluğu çözmek istemektedir. Her din, ferdin ve toplumun davranışını, kendisinin açıkladığı hakikatlerle uyumlu hale koymayı hedef alan ahlâkî kaideler dile getirir. Dine inanan ve bağlanan kişi, düşünce ve davranışlarında iman ve ahlakî bir bütün olarak yaşar. Kur'ân'da iman ile amel-i salih daima birlikte tekrarlar zikredilmektedir.²⁶⁶ İnsanın ayırıcı bir özelliği ve ona ait olan ahlakî vasfı, dinden bağımsız olarak onun varlığından bahsedilmesi de mümkün olan insânî bir vakıa olduğu da bir gerçektir. O, dinden bağımsız olarak da bir mevcudiyete sahiptir. Din ise insanın kendinde var olan bu fitrat ile kendi getirdiği ahlâkî kaideleri birleştirerek bütünleştirmeyi hedef alır. Din, inancıyla ibadetiyle insanın ıslahındaki hedefe ulaşmada çok önemli itici, sürükleyici psikolojik bir faktördür; Allah'ın varlığına inanma, ahlâkî hayatta iyinin yapılması için teşvik edici bir unsur olmaktadır. Ahlâkî hayata bir inanç boyutunun eklenmesi, insanın tutumunda önemli bir değişiklik meydana getirir. Kaynağı imânî duyarlılığa dayanan ıslah hareketinde; fert ve toplum birbirini tamamlayan iki taraftır. Asıl olması istenen ideal hedef; salapta her iki tarafın bütünlüğüne ulaşmak ve devam ettirmektir. Kur'ân'da yeryüzü, bu salah grubu kullara ve topluluğa vaad edilmektedir.²⁶⁷

²⁶⁵ Çalışkan, *a.g.e.*, 67-77; Tan, *a.g.e.*, 438, vd..

²⁶⁶ Kur'ân'da iman ile amel-salih birlikte yaklaşık yüz yerde tekrarlanmaktadır.

²⁶⁷ Bkz., Enbiyâ, 21/105; Ahzâb, 33/27; Çalışkan, *a.g.e.*, 86, 96, 103.

1.1.3.4.1. Ferdi Salaha Katkısı

İnsan yeryüzünün imar ve ıslahı için (halife) yaratılmıştır. Ancak bu ıslahı gerçekleştirebilmesi için öncelik insanın ferdi ıslahıdır.²⁶⁸ Bu durum, İlâhî iradenin insana yüklediği zorunluluktur. İnsanın kendiyle birlikte yeryüzünü imar ve ıslah misyonu vardır. İnsan, bu görevi yerine getirme kabiliyet ve donanımda yaratılmıştır.²⁶⁹ Kişinin kendi nefesine, topluma karşı yerine getirmekle mükellef olduğu ıslah faaliyeti, insanın yapısındaki tezatlar düşünüldüğünde aşılması zor engellerin varlığı bir gerçektir. Şuda bir gerçek ki; ailenin de toplumun da ıslahı, tek tek ferdi ıslahı ile başlar. Ferdin ıslahında da en etkin amil imandır.

Müslümanlardan yapılması istenilen ibadetlerin temelinde, ferdi kemalat ve ıslahına yönelik işlevsel bir etkiye sahip olması vardır. Dolayısıyla ibadetler, ferdi ıslahında işlevsel bir fonksiyonu nispette anlamlı ve önemlidir.²⁷⁰ Farklı karışımlar ile yaratılan insan, iyiliğinde, kötülüğünde; hidayetinde, dalaletinde köklerini kendi nefsinde barındırmaktadır. Ferdin ıslahı bu karışımın negatif olanlarını pozitif olana çevirmektir. İnsanın felahı kendi nefsindeki olumsuzlukları temizleyerek ıslah etmesiyledir. Bunun da iman ve onu takip eden ameli salih ile olması mümkündür.

İnsanın zaafalarının güdümüne girmesi, insanlığın felaketine sebep olurken; insanın tarih içerisinde olumlu rol oynayabilmesi fitratına kulak vermesi, yabancılaştırıcı etki ve unsurlardan arındırılması ve zaafalarını dizginlemesi iledir. İnsanın zaafalarının güdümüne girmesinde bir zorlukla karşılaşmazken, zaafalarını dizginlemesi çok çabayı gerektirmektedir. Kur'ân bu çabayı gösterene Allah'ın yardım edeceğini söyler.²⁷¹

Bir Müslüman'ın hayatı, İslam'ın inanç, ilke ve değerler sistemi çerçevesinde yaşanır bir anlam kazanır. Bu inanç insanın kişiliğini yoğurur, şekillendirir; hayatının manası ve gayesini belirler. Nihâî olarak İslam'da insana yaratılış amacına uygun bir yaşam tarzını teklif ve telkin etmektedir. İslâmî ibadetlerin temel fonksiyonlarından biri de irade terbiyesi yoluyla kişinin sağlam bir karaktere sahip olmasını sağlamasıdır. Ferdin ıslahında önemli bir yeri olan ibadet, aynı zamanda bireyde iradenin varlığının

²⁶⁸ Bkz., Bakara, 2/30; Çalışkan, *a.g.e.*, 219-220;

²⁶⁹ Bkz., Bakara, 2/286; Âl-i İmrân, 3/104, 110, 114; Enbiyâ, 21/105; Hac, 22/41; Nûr, 24/55.

²⁷⁰ Bkz., Ankebût, 29/45; Özsoy, *a.g.e.*, 115.

²⁷¹ Bkz., Ankebût, 29/69; Mü'min, 40/51; Muhammed, 47/7; Özsoy, *a.g.e.*, 117.

da göstergesidir. İbadet, bireyi ıslah yönünde önemli bir değişime tabi tutar.²⁷² İrade olmadan ıslahtan söz edilemez; irade, insanın kemalat yönündeki değişim ve gelişimin öncü kuvvetidir.

Daima değişime müsait bir yapıyla yaratılmış olan insanın ıslahı söz konusu olduğunda önemli olanın bu değişimin insanın tekâmülü istikametinde olmasıdır. İnsanı, ıslah yönünde motive eden güç ise Allah'a imandır. İnsanın ıslahı, kişinin kendi içinde ve dışarıdaki kuşatmaya karşı iç dinamizmini harekete geçirecek imanın emredici kudretiyle mümkündür. İslah yönünde gelişim, bizim kendi nefsimizde olan olumsuzlukları değiştirmektedir.²⁷³

İman, amel birbirini destekleyen, tamamlayan dinin temel unsurudur. İman ve amel, ferdin ıslahı yönünde değişimin yolunu açan iki önemli güçtür. İnsanın iman ile olan ilişki ve iletişimde olması gereken, Müslümanın imânî kabulüne daha derinlik kazandırarak, onu yaşamında genel bir tutum ve tavra dönüştürmesi ve aktif olarak hayatını düzenlemesidir. Bunun için kişinin kendini, içkin alanını aşkın alana açarak iletişimin başlatıcısı olmak ve böylece iki âlem arasında sürekli olgusal bir ilişki kurmaktadır. Bu ilişkinin (İnsan-Allah ilişkisi) en kuvvetli yönü iman, en somut yönü ise ibadettir.²⁷⁴

İnsanların ıslahının temeli olan tezkiye; nefsi olumsuzluklarından, kötülüklerinden temizlenme, ayette, peygamberlerin insanlara karşı risalet görevleri içinde sayılmaktadır. İnsanların önemli bir sorunu olan tezkiye ve ıslah aynı zamanda kendi yaratılışında aslı bir sorundur. İnsanda, daha, her hangi bir eylem meydana gelmemişken; melekler, insanın yaratılışından duydukları endişelerini kan dökme, fesat çıkarma olarak ortaya koymuşlardır. Ayette de insanın yaratılışında “fücur” ve “takva”; iyilik ve kötülük kabiliyetinin kendine verildiği, önemli teyitlerden sonra, bildirilmektedir.²⁷⁵ Birinci durumda meleklerin insanın sadece olumsuz tarafını gördüğünü; ikinci durumda ise olumlu-olumsuz tarafa dikkat çekilmekte; nefsanî arzulara uymanın insanın helakine; kendinde olan fücur, kötü tarafını ıslahın da, tezkiyesinde ise kurtuluşa ereceği beyan edilmektedir. Bununda imanın gereği olan

²⁷² Şentürk, *a.g.e.*, 48-72, 105-106; Altıkardes, *a.g.e.*, 13.

²⁷³ Bkz., Mâide, 5/69, 105; Nisâ, 4/79; En'âm, 6/48, 123; Tevbe, 9/70; Yûnus, 10/44; Nahl, 16/33; Ankebût, 29/40; Kehf, 18/88; Kasas, 28/8; Çalışkan, *a.g.e.*, 187-188; Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, 13.

²⁷⁴ Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, 14-15; Yazır, *a.g.e.*, I, 90; Çalışkan, *a.g.e.*, 180.

²⁷⁵ Bkz., Bakara, 2/30, 151; Âl-i İmrân, 3/164; Cum'a, 62/2; Şems, 91/2; Tan, *a.g.e.*, 405-407, vd.,

zikir, namaz gibi amel ve eylemlerle olacağı beyan edilmektedir. Dinin hedefinde ferdin ıslahı önceliklidir. Bundan dolayıdır ki; imanın gereği olan bütün fiil, eylem ve amellerin ferdin ıslahı ile ilgili daima bir tarafı olduğundan başkasına faydalı görünen eylem ve amellerinde ferdin ıslahına yönelik tarafını bulmak mümkündür.

1.1.3.4.2. Toplumsal Salaha Katkısı

İnsan, sosyal varlık olmasının gereği olarak toplumsal bir hayat yaşamak zorundadır. Bundan dolayıdır ki; fert, toplum hayatında ortağı olmadığı sebeplerin sonuçlarına mahkûm olur, olabilir.²⁷⁶ Bir topluma mensubiyetle yaşamak durumunda olan fert, o toplumun kaderine mahkûmdur. Tek tek birçok ferdi kapsadığından ve etkilediğinden ferdin hayırlı sonuçlar elde etmesi için toplum önemlidir. Müslüman kişi, toplumun ıslahına çalışmanın gereğini imanından kaynaklanan bir zorunluluk olarak kendinde hisseder. Bundan dolayı Müslümana, hayırlı akıbet istemede, tüm inananları kapsayacak şekilde dua etmesi kendine talim, telkin edilmiştir. Hz. İbrahim'in duası, inananlara bu konuda örnek olarak sunulmuştur. İlâhî iradenin, toplumun ıslahı maksadıyla peygamberler göndermesi de toplumun ıslahtaki önemini göstermektedir. Bir toplum hakkında, ilâhî takdirin mahiyetini belirleyen şey o toplumun ıslahındaki durumudur.²⁷⁷

İnsanların ıslahında en etkili güç iman olduğu için toplumu ıslah göreviyle gönderilen peygamberler de tebliğlerine imana davet ile başlarlar. “*Bir kavim, kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah onlarda bulunanı değiştirmez*” ayeti, “*toplumun kendi nefsinde olanı değiştirmedikçe*” şartı toplumun ıslahı yönündeki önem ve zorunluluğun ifadesidir. Bu demektir ki, beşerî bir pay olmaksızın herhangi bir tarih yasanın işlemesi mümkün değildir. Durum ne olursa olsun insanlık şu ya da bu yasanın şart kısmını işlemekte ve kaçınılmaz sonucu çağırılmaktadır.²⁷⁸ Kur’ân’ın öncelikli hedefinin, imana davet ederek; bütün insanlığı özüne döndürmek; daha sonra buna bağlı olarak, bir takım emir ve yasaklarla insanlığın ıslahını tamamlamaktır. Bu ıslahı tamamlama da Kur’ân, farklı ifade tarzları kullanarak muhataplarını ıslah doğrultusunda harekete geçirmektedir. Kur’ân, tüm inananları kardeş ilan etmektedir;

²⁷⁶ Bkz., Enfâl, 8/25; Hûd, 11/113.

²⁷⁷ Bkz., İbrahim, 14/41; Hûd, 11/3; Ra’d, 13/25; Tan, *a.g.e.*, 398-402.

²⁷⁸ Özsoy, *a.g.e.*, 169, 175; Ra’d, 13/11; Said, *a.g.e.*, 47; Sebe’, 34/34-35; Tan, *a.g.e.*, 288, vd..

onları aralarında olabilecek kavgayı, kargaşayı düzeltmeye, küskünlükleri dargınlıkları gidermeye davet etmektedir.²⁷⁹

Toplumun imanla başlayan ıslah yönünde değişim ve gelişiminin devamında ibadetin desteği vardır. İslam'ın ibadetlerinin sağlıklı bir toplumun oluşması ve ıslahını amaçlandığı görülmektedir. İbadetlerin her birini toplumun ıslahına katkısı yönüyle değerlendirmek mümkündür. Cemaatle kılınan namazın teşvik edilmesi, hatta bir kısım namazlarda ise cemaatin şart olması, bir yönüyle de müminleri bir araya getirerek aralarındaki ilişkilerin gelişmesi ve sosyal bütünlüğün sağlanması amaçlanmaktadır.²⁸⁰

Dinin emri olan ibadetler, beşeriyeti ıslah ile onu selamete ulaştırmak gayesiyle yapılması istenen görevlerdir. İman, ibadet ve dini emirler, öyle büyük bir güçtür ki, birey, toplum onun sağladığı dinamizm sayesinde ıslah yolunda karşılaştığı her türlü zorlukların üstesinden gelme iradesini ortaya koyarak medeniyetler kurmuştur.²⁸¹ Aynı inanca sahip insanlar, aynı kibleye yönelerek namazlarını kılmaları, onlar için manevî bir birlik ifadesi olduğu gibi aynı zamanda birleştirici, bütünleştirici bir fonksiyon icra etmektedir. Bu durum hac ibadetinde daha somut ve belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple bayramlar; uzak-yakın, eş, dost, akraba bütün çevreyle birlik, beraberlik içerisinde toplumla sevincin paylaşılmasıdır. Fakir ve zengin arasında yardımlaşma, kaynaşma ve sosyal bütünleşme bir takım dinî ritüeller ile yaşanmaktadır. Bu sıcak ve samimi ilişkiler, İslam toplumunun sağlıklı bir yapıya kavuşmasında olumlu bir etkidir.²⁸²

Fert ve toplumun tekâmülü birbirine bağlıdır; biri diğerini etkiler, tetikler. Her ikisinde de istenilen seviyeye ulaşıldığında manevî değerler ve sosyal kurumlar süratle ferdinde toplumunda lehine tekâmül ve terakki ederek yenilenir. Fert ve toplum birbirinin alternatifi değil birbirinin tamamlayıcısıdır. Ayette “*Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin...*” toplumda yaşanan, yaşanabilecek olumsuz bir durumun meydana gelmesinde Müslümanların imânî duyarlılığının gereği olarak tarafları sulha, salaha davet etmek görevleri vardır.²⁸³

‘*Toplum kendi özünde olanı değiştirmedikçe*’ şeklindeki ayetin ifadesi fert fert toplumun kendini manevi kirlerden temizlemesi, nefsinin ıslahı gereğini göstermektedir.

²⁷⁹ Bkz., Hucûrât, 49/9-10; Özsoy, *a.g.e.*, 183-184.

²⁸⁰ Şentürk, *a.g.e.*, 108-109; Pazarlı, *a.g.e.*, 191; Tan, *a.g.e.*, 34, vd..

²⁸¹ Altıkardeş, *a.g.e.*, 21.

²⁸² Şentürk, *a.g.e.*, 64, 81.

²⁸³ Bkz., Nisâ, 4/146; Enfâl, 8/1; Arvasî, *a.g.e.*, 146.

Kur'ân, kendi nefsinde ıslahıyla birlikte her müminin kendi bulunduğu durum ve konumda doğrudan veya dolaylı olarak toplumun ıslahında da göreve çağırarak, teşvik etmektedir. Din, insanın kendi hayat düzenini, geleceğe dönük tasarılarını, başkalarıyla olan ilişkilerini, kısaca her yönüyle davranışlarını etkileme gücüne sahiptir.²⁸⁴ İman, Müslüman kişinin bizzat kendini ıslah edip düzelttiği gibi Müslüman kişiyi toplumun ıslahında da harekete geçirir.²⁸⁵

İmânî duyarlılığının gereği olarak Müslüman kişi toplumun ıslahı yönünde daima bir gayret içindedir.²⁸⁶

1.1.3.4.3. Nimete Karşı Duyarlılık

İnsan, yaratılmışlığını, hayatını, içinde yaşadığı çevreyi ve varlığı düşündüğünde kendi yetersizliğine, çaresizliğine rağmen kendini sayılamayacak kadar nimetlerin içinde görecektir. Kâinat, her birbirim ve bölümüyle insanın varlığına, hayatının devamına hizmet etmektedir.²⁸⁷

Bu durum, hayatımızın varlığı ve devamına olan katkısıyla *maddî nimeti* oluştururken, diğer taraftan maddî olmayan; ancak aklî, kalbî olarak varlığı idrak edilen dinî, manevî dünyamızı oluşturan nimetler de, nimetin '*manevî nimetler*' tarafını oluşturmaktadır. Müslüman nimeti, bu her iki yönüyle de idrak etmesi imanının gereğidir. Kur'ân'da da bu her iki tarafı kapsayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir. İbrahim (a.s.)'ın Mekke'yi kastederek bu beldeyi güvenli kıl, halkını da çeşitli ürünlerle rızıklandır, diye maddî nimet istemesinin yanında, Ya Rabbi! Onlara ayetini okuyacak; kitabı, hikmeti talim edecek, onları tezkiye edecek kendilerinden resul gönder, diye dinî, manevî meseleleri kapsayacak şeyler de istemektedir.²⁸⁸

Müslüman, bedenî varlığına hitap eden maddî nimeti istemenin yanında asıl iştihak duyduğu, elde etmek istediği, kişinin değerini artıran, insanı yücelten manevî nimetlerdir. Akıl, kalp, şuur, idrakin verilmesi, Kur'ân'da bizden şükürü istenen nimetler olarak zikredilmektedir. Şuur, insana verilmiş nimetlerin en büyüklerindedir.²⁸⁹

²⁸⁴ Said, *a.g.e.*, 36; Çalışkan, *a.g.e.*, 73-75.

²⁸⁵ Bkz., Bakara, 2/224; Şu'arâ, 26/152; Hucûrât, 49/9-10; Mâide, 5/39; En'âm, 6/48, 54; Muhammed, 47/2, 5.

²⁸⁶ Bkz., Âl-i İmrân, 3/104.

²⁸⁷ Bkz., Bakara, 2/164; İbrahim, 14/32-34; Nahl, 16/5-18; Câsiye, 45/12-13.

²⁸⁸ Bkz., Bakara, 2/126, 172; Mâide, 5/51, 88; Fâtiha, 1/7; Lokmân, 31/20; Sebe', 34/24; İbrahim, 14/37.

²⁸⁹ Bkz., Kehf, 18/13; Tâhâ, 20/114; Şûrâ, 42/23; Fetih, 48/4; Nahl, 16/78; Mü'minûn, 23/78; Secde, 32/9; Ahkâf, 46/26; Mülk, 67/23; Arvasî, *a.g.e.*, 200.

Kur'ân'ın nimet konusunda Benî İsrâil üzerinden verdiği mesajlarda bazı hususlara dikkat çekmektedir. Benî İsrâil'e kendi içlerinden kendilerine peygamberler gönderilmesi, Firavun'un esaretinden kurtarılımları, ayrıca yaşadıkları dönemde Benî İsrâil'in âlemlere üstün kılınmaları,²⁹⁰ bütün bunlar Cenâb-ı Allah'ın bir lütfu, nimeti olduğu onlara hatırlatılmaktadır.

Dosdoğru yola hidayeti istemek ve bu yolunda nimete erenlerin yolu olduğu Fâtiha'da zikredilmektedir. Hidayete erdirilmeyi nimeti tamamlamayla birlikte getirilmektedir. Toplumu düşmanlık ve tefrikadan kurtararak, birbirlerine kalbî ünsiyetleri Allah'ın nimeti olarak hatırlatılmaktadır. Din olarak İslam'ın seçilip razı olunmasını nimetin tamamlanması olarak beyan edilmektedir. Ayette geçen nimetle, kastedilenin ümmetini koruyup gözeten Resûl, kalbin imanla tezyini, küfür, fık, isyana karşı nefret oluşması, rüşte ulaşmak gibi nimetlerden bahsedilmektedir. Ayetlerde bahsi geçen nimet kavramlarıyla nimetin dinî, manevî yönünün kastedildiği görülmektedir.²⁹¹

İnsanların kendi cinsinden kendilerine eşler kılınması, eşlerden çocuklar ve torunlar verilmesi, temiz şeylerle rızıklandırılması nimetini, inkâr mı ediyorlar?, buyrulmaktadır. Bütün insanlara, Allah'ın nimetini hatırlayın, sizleri yerden, gökten Allah'tan başka rızıklandırılan mı var?, diye uyarıcı ikazda bulunmaktadır. Süleyman (as)'ın *“Ey Rabbim! Ben, bana, anne ve babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat”*²⁹² nimetin şükürle birlikte zikredildiği duasında, konunun alan, içerik ve mahiyet bakımından önemli hususlarına temasta bulunmaktadır.

Nimet, şükür arasındaki ilişkiden hareketle, nimeti Kur'ân'da geçen şükür kelimesi üzerinden de değerlendirmek yerinde olacaktır. Kur'ân'da küfrün karşıtı olarak iman kullanılması gerekirken şükür kullanılmış; yani imanın yerine, onun eş değeri olarak şükür getirilmiştir. Şükür, küfrün karşıtı olarak zikredilmektedir.²⁹³ Nimetin olduğu yerde şükür; şükürün olduğu yerde de nimet vardır. Şükür, Müslüman kişinin imânî duyarlılığı sayesinde, nimet ve sahibini görmesidir. Rızıklandırıldığımızdan dolayı Allah'a şükredin, denilmektedir. Sizi hidayete erdirmesine karşılık şükredin, buyrulmaktadır. Kur'ân, insandan nimetlerine karşı inkâr tavrını takınmaması; belli

²⁹⁰ Bkz., Bakara, 2/122; Mâide, 5/7, 20; İbrahim, 14/6.

²⁹¹ Bkz., Fâtiha, 1/6-7; Bakara, 2/150; Âl-i İmrân, 3/103; Mâide, 5/3, 6; Hucûrât, 49/7-8.

²⁹² Bkz., Nahl, 16/72; Fâtır, 35/3; Neml, 27/19.

²⁹³ Bkz., Bakara, 2/152; İnsan, 76/3.

ölçüler içinde onlardan faydalanarak insanın kendisiyle, toplumla ve tabiatla zıtlaşmasının da önünü almayı hedeflemektedir. Allah'ın nimetiyle kuşatılan insan, Müslümanlara hatırlatıcı, diğerlerine ise ihtar mahiyetinde çok yönlü sorgulamalar yapılmaktadır. Otuz biri tek bir surede olmak üzere toplam otuz dört yerde “*Rabbimizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz*” sorgulaması yapılmaktadır.²⁹⁴

İnsanların dünyada yaşadığı, sahip olduğu nimetlerin; Müslümanlara ziyadesiyle ahirette de devam edeceği haber verilmektedir. Müslümanlar için dünyada da ahirette de istediği nimetler vardır. Müminler, dünyadayken Allah'ın nimetlerinden faydalanır; ahirette ise o nimetler yalnız müminlere mahsustur. Bazı ayetlerde cennetler, nimet sıfatlarıyla getirilmektedir. Müslümanların Allah'ın nimetine mazhariyetleri dünya ile sınırlı olamadığı, olmayacağı, ahirette de daha fazlasıyla daha hayırlısıyla devam edeceği bildirilmektedir.²⁹⁵ Allah'ın, nimet olarak verdikleri, verdiklerinin devamı, verecekleri vardır. Nimet, dünya ve ahiret bütün zaman ve mekânları kuşatmaktadır. Bizler maddî, manevî; dünya, ahiret verdikleriyle verecekleriyle her yönüyle Allah'ın nimetiyle kuşatılmışızdır; hatta öyle ki; bu nimetleri sayıya dökmemizin mümkün olmadığını, olamayacağını ayet bizlere ifade etmektedir.²⁹⁶

Konunun tanımını, taksimini yaparak, konunun işlendiği hususlar ile ilgili ayetlerine işaret ederek; dünya, ahiret Müslümanın varlığının da hayatının da her an ve alanının nimetin kapsadığına temas ederek; Müslüman için nimet söz konusu olduğunda imânî duyarlılığının gereği ve zorunlu bir sonucu olan ve olması gereken şükürü de konumuza dâhil ederek; verileniyle, kazanılanıyla; tüketileniyle üretileniyle nimetin farklı bir boyutuna da dikkat çekerek, nimet karşısında imânî duyarlılık çerçevesinde konu özetlenmiştir. Konu nimet ve imânî duyarlılık ilişkisi esas alınarak değerlendirildi.

Sayılamayacak kadar maddî-manevî nimetlerle kuşatılan insanların bu nimetleri görmesi, bu nimetlerin sahibini tanınması, bunlarla ilgili sorgulamalarını yaparak şükürle karşılık vermesi, ancak nimete karşı imânî duyarlılıkla mümkündür.

²⁹⁴ Bkz., Bakara, 2/172, 182; Nahl, 16/71-72, 82-83, 114; Neml, 27/19; Kasas, 28/17; Ankebût, 29/67; Ahzâb, 33/37; A'raf, 7/69, 74; Necm, 53/55; Rahman, 55/ 31; Özsoy, *a.g.e.*, 113-115.

²⁹⁵ Bkz., A'raf, 7/32; Mâide, 5/65; Tevbe, 9/21; Yûnus, 10/9; Hac, 22/56; Şu'arâ, 26/85; Lokmân, 31/8; Sâffât, 37/43; Tûr, 52/17; Vâkı'a, 56/12; Bakara, 2/25, 110; Âl-i İmrân, 3/15; Yûsuf, 12/57; Ra'd, 13/35; Nahl, 16/30; Kasas, 28/60; Zümer, 39/74.

²⁹⁶ Bkz., İbrahim, 14/34; Nahl, 16/18.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİREY VE TOPLUMSAL DUYARLILIĞIN GEREKLİLİĞİ, ENGELLERİ VE DUYULARIN DUYARLILIĞI

2.1. TOPLUMSAL DUYARLILIĞIN KAZANILMASININ GEREKLİLİĞİ

Sosyal bir varlık olarak yaratılan insan, fitratı gereği toplumsal bir hayat yaşamak zorundadır. Bu zorunluluk insanı topluma bağlamaktadır ki; toplum, kendi mensubu olan fertlerin geleceğinin iyiyede kötüye de gitmesinin belirleyicisidir. Bu durum topluma, imânî duyarlılığın kazandırılmasını zarurî kılmıştır. Bu öneme binaen İslam dininde bütün emir, yasak, eylem ve ibadetlerin, ferdî faydalarının yanında bir yönüyle de mutlaka toplumsal bir maslahatında olduğunu görmek mümkündür. Bundan dolayıdır ki; ferdî dahi olsa sonuçta toplumsal yansıması olmayan dinî bir eylem ve ibadet merdüddür.²⁹⁷

Ferde topluma karşı dini duyarlılık kazandırılmasının yanında; topluma da dinî duyarlılık kazandırılmasının gereği ve zarureti vardır. Ferde şekil veren toplum olduğundan fert, yaşadığı dini, içinde doğduğu toplumun kültüründe hazır olarak bulur ve onu, davranışlarında ortaya koyar. Toplum tarafından fertlere gönüllü veya zorunlu birçok hazır kimlikler giydirilir. İslam ise bu noktada ideal bir kimlik sunar ve peygamberlerin şahsında da bu kimliğin modellerini ve yaşama şeklini örneklendirmek suretiyle katkıda bulunur.²⁹⁸

Kendi mensubu olsun veya olmasın insanların bir arada, bütünlük içinde, yaşamasını sağlayan kurallar koyan din, Müslümanları inanç ve ibadetiyle özellikle ve öncelikle Müslüman toplum arasındaki ilişkileri duyarlı hale getiren, onu kuvvetlendiren düzenlemeler getirmektedir.²⁹⁹ İbadetlerimiz ve ibadet mekânlarımız olan mabetlerimiz, toplumsal duyarlılığın etkinlik kazandığı yerler olduğundan bu konularla ilgili değerlendirmemiz, ancak; toplumsal duyarlılık açısından da değerlendirmekle tamamlanır.

²⁹⁷ Bkz., Mâ'ûn, 107/4-7; Tan, *a.g.e.*, 398, vd.

²⁹⁸ Çalışkan, *a.g.e.*, 64-66, 110-111; Pazarlı, *a.g.e.*, 54.

²⁹⁹ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 1997, 7; Şentürk, *a.g.e.*, 15.

Camilerde kılınan namaz, önemli sosyal faaliyetler içermektedir. Camiler, Müslüman kişinin, aynı inanç topluluğu ile günlük olduğu gibi haftalık olarak cumalarda; senelik olarak da bayramlarda yakın-uzak birbirleriyle bulunduğu, tanıştığı kendini o büyük kalabalıkla birlikte ve dayanışma içinde olduğunu hissettiği mekanlardır. Camiler, Müslümanlar için bireysel ve ailevî olmaktan toplumsal olmaya açılan bir kapıdır. Medine'ye hicrette daha Medine'ye varmadan başlayarak Medine'ye varıldığında da ilk iş mescid inşası olmuştur. Camiler, bir ibadet yeri olduğu kadar Müslümanlarda cemaat ruhunun tebarüz ettirildiği toplu halde birlikte, yaşamanın güzel örnekliğinin sergilendiği yerlerdir. Müslümanlarda birbirlerine ve topluma karşı imânî hassasiyetin kazandırılmasında önemli etkisi olmaktadır. Bu nedenle insanı, gerçek insan olmaya, inananları birbirlerine duyarlı kardeş olmaya götüren en sağlam yol, iman kardeşliğidir. Din, Müslümanların birbirleri arasındaki sosyal dayanışmanın en büyük teminatıdır. Farz olan orucun tutulmasının yanında Ramazan ayı, toplumun birbirleriyle kaynaştığı, yardımlaşmanın canlandığı, zengin ile fakir arasındaki uçurumu ortadan kaldırıldığı, maddî yardımların çokça yapıldığı bir aydır. Dinin mâlî ibadetlerinden olan zekât emri de toplumsal duyarlılığın somut olarak ortaya konduğu en önemli göstergelerindendir. Bütün bunlar Müslümanlara kendi şahsında ruhî, manevî bir derinlik, huzur ve sükûn vermesinin yanında imânî duyarlılığın bir sonucu olarak topluma yansımalarıdır. Hac, hem bireysel, hem sosyal; hem de maddî, manevî yönleri olan bir ibadettir. Hac, Müslümanların, senenin büyük buluşmasında kendi aralarında iletişim ve etkileşim kurduğu; kısa sürede ortak duygu, düşünce, amaç motivasyonu ile aynı inanç topluluğunun bireyleri olduklarının bilincine vardığı; Müslümanların kendi aralarında evrensel barışın, birlikteliğin ve dayanışmanın fırsatının yakalandığı bir ibadettir. Din kardeşliği inancı hac ibadetiyle, pek çok meşakkatli sınavlardan geçerek, kardeşlik bilincini eyleme dönüştürerek fert ve toplum olarak büyük bir arınma yaşanmaktadır. Hac dönüşü kişi kendisine, ailesine, topluma ve tüm insanlığa karşı sorumluluklarının bilinciyle yeni bir hayata başlamaktadır.³⁰⁰

Tarihin akışına yön veren, toplumların yükselmesinde de çöküşünde de rol oynayan yasaların değişmediği/değişmeyeceği Kur'ân'da ifade edilir. Bu yasaların

---

³⁰⁰ Kırcı, *Kur'ân ve İnsan*, 24, 27, 114; Şentürk, *a.g.e.*, 72, 74; Mehmet Bayyigit, *Din Sosyolojisi*, Palet Yayınları, Konya, 2013, 18-19.

topluma uygulanışının en önemli kriteri, iman ve onun gereklerini yerine getirmedeki olumlu veya olumsuz yöndeki durum ve tavırlarıdır.³⁰¹

İslam, ferdin psikolojik dünyasıyla toplumsal yapı arasında bir bağlantı kurmuş, fert ve toplumu birbirine yaklaştırmıştır. Topluma ve insanlara hizmet etmede kişinin olgunlaşması ve mükemmelliği yakalamasında duyarlılık bir basamaktır. İslam'ın gayesi, Allah'a karşı saygılı kendi içinde tutarlı ve toplumla barışık bir kişilik meydana getirmektir. Allah, sevdiği kulların sıfatını, iman davasının mücadelesini vermede “sağlam örülmüş bir duvar gibi birbirine kenetlenmiş” olarak tavsif etmektedir. Bu İlâhî beyan, Müslümanda imanın gereği olan toplumsal duyarlılığın zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Ayette, “hayırlı ümmet” olmayı, topluma iyiliği emredip kötülüğü engelleme de duyarlı olmaya bağlanması topluma karşı hassasiyetin önemini göstermektedir.³⁰²

“Artık, o, sizin din kardeşinizdir”³⁰³ beyanında bir kişiyi din kardeşliğine kabulde namazla birlikte; toplumsal duyarlılığın en önemli göstergesi olan zekât sayılmaktadır. Böylece Müslümanın kavli, fiilî, malî ve bedenî olarak toplum yararına eylemde bulunmak zorunluluğuna vurgu yapılmaktadır.

2.2. DUYARLILIĞIN YERİNE GETİRİLMESİNDEKİ ZORLUKLAR

Yeryüzü tarihinde, hakla batılın; imanla küfrün mücadeleleri daima var olmuştur. Bu konuda dün, bu günün; bu gün de yarının yaşanmış örneklidir. Kur'ân'da, bugün de hala geçerliliği devam eden, kendi indiği dönemdeki muhataplarına öncekilerin sonuçlarıyla birlikte örnekliliğini sunarak ikaz, ihtar mahiyetinde hatırlatmalar yapılmaktadır.³⁰⁴ Bu mücadelede insandan beklenen, gerek nefsinden gerekse çevresinden kaynaklanan, zorluklara rağmen doğrudan, haktan yana tavır almasıdır. Bu hususta da imânî duyarlılığın gereklerini yerine getirilmesindeki zorlukların iyi bilinip anlaşılması gerekmektedir. Bu zorlukların bir kısmı dahili bir kısmı da haricidir. Bunlardan dahili olanın önceliği ve önemi vardır. Nefsin şiddetle kötülüğü emredeceği

³⁰¹ Bkz., Ahzâb, 33/62; Fâtır, 35/43; Fetih, 48/23; Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, 69-70; Tan, *a.g.e.*, 438, vd.

³⁰² Bkz., Saff, 61/4; Âl-i İmrân, 3/110; Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, 44; Pazarlı, *a.g.e.*, 23; Tan, *a.g.e.*, 405, vd.

³⁰³ Bkz., Tevbe, 9/11.

³⁰⁴ Bkz., Âl-i İmrân, 3/137; A'raf, 7/206; Tevbe, 9/69-70; Yûnus, 10/13, 102; İbrahim, 14/9, 45; Nahl, 16/63; Rûm, 30/9, 42, 47; Secde, 32/26; Muhammed, 47/10; Kâf, 50/36.

gerçeği en kuvvetli şekilde ifade edilmektedir. Şeytanın da insanları devamlı kötülüğe teşvik ve tahrik ettiği vurgulanmaktadır. İmânî duyarlılığın gereği olarak insanların kendilerine yapılan tebliğlere olumlu cevap vermemelerinin gerekçesini atalarının yolunda devam etmeleri/ edecekleri olarak göstermeleridir. Başka bir hususta insanlar kendilerine tebliğ yapan peygamberlerden olağan üstü haller istemişler, daha çok dünyevî imkan, varlık içinde olmaları şeklinde beklentileri olmuştur.³⁰⁵

Müslümanın imânî duyarlılıkla yaşamasında, o yönde eylemini yürütmesinde engellerin varlığı bir gerçektir. Bunlar içe yönelik şahsî olduğu gibi bir kısımda çevresel, toplumsal, ekonomik şeklinde harici zorluklardır.

2.2.1. Şahsî Zorluklar

İnsan, kendisinin ve sorumlu olduğu aile efradının yaşamını sürdürmesi hususunda yerine getirmekle yükümlü olduğu zorluklarla mücadele etmek durumundadır.

Bir insanın beslenme, giyinme, barınma, sağlığını koruma, bedenî hayatını idame ettirme gibi bizzat kendi ve aile efradının hayatıyla ilgili yerine getirmekle sorumlu olduğu mecburî görevleri vardır. Bu görevlerin aksaması, zarar görmesi, yerine getirilmesinin imkansız hale gelmesi veya bu hususlarda olumsuz bir şeyin olma ihtimali dahi kişi için endişe vericidir. Bunlar dinî hayatın yaşanmasında karşılaşılan zorluklardır. Dinde de kişinin hayatının korunması önemlidir. Bundan dolayıdır ki; her ne olursa olsun dinin emir, yasak, hüküm ve ibadetlerin yerine getirilmesinde, insanın bedenî hayatının sağlığını korumasının önemi ve önceliği vardır. Bedenî ibadetlerin yerine getirilmesinin bedenen zorlaştığında, imkansız hale geldiğinde onun tecil edilmesine veya kefarete dönüştürülmesine cevaz verilmiştir. Ayette, “*kendinizi tehlikeye atmayın*” emri; yine hayatî tehlike ile inkara icbar edilmesi durumunda o hayatı tehdit eden tehlike geçinceye kadar dil ile inkara ruhsat verildiğinin beyanı, insan hayatında bedenî varlığının, sağlığının önem ve önceliğini göstermektedir.³⁰⁶ Kişi, kendi bedeninin hayatîyetinin devamını sağlamak, onu, olabilecek tehlikelerden korumada gerekli tedbirleri alma hususunda zorluklara katlanmak durumundadır.

³⁰⁵ Bkz., Mâide, 5/30; En’âm, 6/43; A’raf, 7/200; Enfâl, 8/48; Yûsuf, 12/53; Kâf, 50/16; Haşr, 59/16, 18; Nâzi’ât, 79/40; Bakara, 2/170; Mâide, 5/104; A’raf, 7/28; Enbiyâ, 21/53; Zuhruf, 43/23-24; Hûd, 11/27; Furkân, 25/7-8.

³⁰⁶ Bkz., Bakara, 2/83-84, 184-185, 195, 286; Mâide, 5/3; Nahl, 16/106.

Müslüman için bu durum, imânî duyarlılığın gereğini yerine getirmede zorlayıcı, engelleyici olmaktadır.

İnsanın hayatta yer aldığı konuma göre daima bir takım sorumluluğu vardır. Müslümanın kendi varlığı ve yaşamına dair yerine getirmekle yükümlü olduğu sorumlulukları olduğu gibi aile efradının hayatıyla ilgili de yerine getirmek zorunda olduğu yükümlülükleri vardır; bunlar insanın şahsî sorumluluklarına dahildir.³⁰⁷ Bu yükümlülükler Müslümanın ümmete ve topluma karşı imânî duyarlılığının gereği olarak yürütülmesi gereken faaliyetleri duruma göre imkansız hale getirmektedir. Müslümanın, anne-babasının yaşamıyla ilgili yükümlülüklerini yerine getirirken onları rahatsız edecek “öf” demek bile yasaklanmıştır. Eşinin, çocuklarının geçim, barınma ve nafakasını temin etme; boşanması durumunda çocuğunun bakımı, emzirtme yükümlülüğü; “iddet” bekleme süresi içinde eşinin nafakasını vermekle görevlidir.³⁰⁸

Müslümanın kendine ve aile efradına karşı yerine getirmek zorunda olduğu görevleri, ümmete ve topluma karşı, imânî duyarlılığın gereği olan faaliyetleri yavaşlatmakta, zorlaştırmakta yerine göre durdurmaktadır. Kişinin kendisinin, aile efradının geçim ile alakalı zorluklarının yanında kendi nefsinden ve şeytandan kaynaklanan şahsî zorlukları da vardır.

2.2.1.1. Nefsin Durumu

İnsan bedenî, ruhî ve nefsanî olarak farklı, karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu durum, insanın anlaşılmasını da zorlaştırmaktadır. Kendi hakkında söz söyleyebilen, hüküm verebilen bir varlık olan insan, bütün zorluklarına rağmen kendi varlığının mahiyetini anlamaya çalışması durmamıştır. Ayette, insan, her ne kadar bir takım mazeretler ileri sürse de, yaptıkları hususunda “*kendi aleyhine şahittir*” manası, insanın kendinin ve yaptıklarının idrakinde, bilincinde olduklarının beyanıdır.³⁰⁹

Nefsi anlamanın, insanı anlamada önemli bir yeri olduğundan nefsi anlamadan insanı anlamayı tamamlamak mümkün değildir. Kur’ân’da nefis ile insanın bedenî varlığı, zatı kastedildiği gibi bazen hayat veren can; bazen de arzu, istek, kötü hevaların kaynağı, insanı zelil eden tutkular kastedilmektedir. Bizim burada konumuz, nefsin

³⁰⁷ Bkz., Talâk, 65/7.

³⁰⁸ Bkz., İsrâ, 17/23; Talâk, 65/6.

³⁰⁹ Bkz., Kıyâme, 75/14-15; Yazır, *a.g.e.*, VIII, 5479.

insanları olumsuz yönde emredici, baskın, insanı kötülüğe zorlayıcı tarafıdır.³¹⁰ Bu durum, Müslümanın kendi şahsının da muhatabının da imânî duyarlılıkta aşmadığı, aşmada zorlandığı bir husustur. İmânî duyarlılığın yerine getirilmesinde zorluklar hususunda Müslüman kişinin gerek şahsıyla gerek muhatabıyla ilgili olsun her iki taraf içinde önemlidir. Ancak bizim burada asıl konumuz, nefsin zorluklarını, iman davetine muhatap olanların engelleyici tavır, tutumları yönüyledir.

Nefsin de, şeytanın da insanların imanını kabulden öncesinde de sonrada da onlara çıkardığı zorluklar herkes için hayatın her alanında hayat boyu söz konusudur. İmanı kabul etme teklifine muhatap olanları, böyle bir teklifi reddetmeleri hususunda nefis harekete geçer. Nefis, imana ve ona bağlı ıslaha daveti reddetmekle kalmaz, onlara karşı mücadele eder; onları engellemeye, durdurmaya ve yok etmeye çalışır. Şu bir gerçek ki; iman davetine muhatap olanların itirazlarının nedenleri, her ne kadar farklı gibi görülsün/gösterilsün de temele inildiğinde bu itirazların asıl kaynağının nefis olduğu anlaşılacaktır. İmana davet aynı zamanda ıslaha davettir. Böylece imanı kabul, ıslahında kabul ve başlangıcıdır. İslah ise hayat boyu devam eden bir süreçtir. Müslüman bu süreçte de devamlı nefsin zorluklarıyla mücadele halindedir. İnsanın kendi şahsında gerekse muhatabında imanını, ıslahın kabulünü ve onların faaliyetinin ilerlemesini, yayılmasını zorlaştıran, engelleyen, imkânsız hale getiren güçte aynıdır.³¹¹ İnsanlık bunun şerrinden ancak onun kötü tabiatını temizlemekte başarılı olduğu nispette emin olabilir.³¹² Müslüman bu hususta karşılaştıkları zorlukları aşmada, sorunları çözmeye en sağlıklı yöntemi Kur'ân, bizlere vermektedir. Bu yöntem dil ile zikrederek, beden namaz kılarak, maldan da vererek nefsi kirlerinden temizlemesi; daha sonra da kişinin asıl yönünün ahirete çevirmesi, çevirebilmesidir.³¹³

Şu da bir gerçek ki nefsin insana galebesi, akıl ve kalplerin doğruyu algılamalarına engel teşkil ettiğinden nefis insanların idraklerinin hakikatlere karşı kilitlenerek kapatılmasının en büyük saiklerindedir. Bütün bunların üstesinden gelerek

---

³¹⁰ Bkz., Bakara, 2/85, 87, 155, 233, 284; Âl-i İmrân, 3/61, 185; Nisâ, 4/1, 64, 97, 107, 110, 113, 135; Mâide, 5/25, 32, 45, 105; En'âm, 6/12, 24, 54, 93, 98, 158; A'raf, 7/23, 188-189; Enfâl, 8/53; Tevbe, 9/55, 85; Yûnus, 10/49; Nahl, 16/28; İsrâ, 17/33; Kehf, 18/75; Enbiyâ, 21/35; Ankebût, 29/57; Rûm, 30/21; Zümer, 39/6, 42; Mâide, 5/30, 70; Enfâl, 8/53; Yûsuf, 12/53; Ra'd, 13/11; Fâtır, 35/18; Zümer, 39/53; Necm, 53/23; Fecr, 89/27; Şems, 91/7-10.

³¹¹ Bkz., Bakara, 2/87; Mâide, 5/70; A'raf, 7/88; Yûsuf, 12/53, 83; İbrahim, 14/13; Necm, 53/23; Nâzi'ât, 79/40-41.

³¹² Bkz., Bakara, 2/129, 151; Âl-i İmrân, 3/164; Nisâ, 4/49; Fâtır, 35/18; Cum'a, 62/2; A'lâ, 87/14; Şems, 91/9.

³¹³ Bkz., A'lâ, 87/14-17; Leyl, 92/18.

bertaraf etmek, şiddetli zorlukları göğüslemeyi, mücadeleyi gerektirmektedir. Budurum, Müslümanın şahsında da toplumda da imânî duyarlılığın ilerlemesinin, yayılmasının en önemli zorluklarından. Ayette de beyan edildiği gibi iman tebliği ve ıslah faaliyetinin yürütülmesini engelleyen, onu imkânsız hale getiren nefistir.³¹⁴

2.2.1.2. Şeytan

Şeytan, Allah'ın Adem'e secde emrine karşı gelip huzurdan kovulduktan sonra Hz. Adem'i bu kovulmanın sebebi olarak gördüğünden ona karşı şiddetli bir kin ve intikam hırsıyla düşmanlık yapacağına yeminler etmiştir. Şeytanın, insana, insanlığa karşı başlayan bu ezeli düşmanlığı ebediyete kadar devam edecektir.³¹⁵ Nefis, şeytan birbirlerinin en büyük yardımcı gücüdür. Bunlar insanın hayatının her anında, her aşamasında daima vardır, var olmaktadır.

Adem babamızın cennetten çıkarılmasına sebep olan kendisine yasak edilen ağaçtan yemesine teşvik eden şeytan sonunda da ona, o yasağı işletmiştir. Şeytanın da kışkırtan vesvesesiyle meydana gelen zelle sonucu cennetten çıkarılmadan önce *'bu sizin düşmanınız'*, çıkarıldıktan sonra da *'bu, sizin düşmanınız demedik mi?'* buyrulmuştur. Daha sonra inananlar ve tüm insanlara da İlâhî vahiylerle şeytanın amansız düşmanlığı ısrarla, teyitle telkin edilmektedir. Temiz ve helal olanından yememiz emredilirken, bu hususta şeytanın şaşkıncı adımlarına uymamamız hususunda uyarılmaktayız.³¹⁶ İsrâf, döküp saçmak şeytandandır. Şeytan, döküp saçanların yakını, arkadaşı, kardeşidir. Şeytan, gerek fert, gerek toplum olarak, insanlar açısından önemli olan, insanların kendi aralarındaki sulhu, selameti, güveni, güvenliği bozmaya çalışır. Şeytan, Müslümanların birbirlerinin arasına düşmanlık, kin, nefret sokmak ister. İçki, kumar, dikili taş, fal okları gibi şeylerde şeytanın pisliklerindedir.³¹⁷

Şeytan, inanmayanları, aslı olmayan boş ümitlerin peşinde sürükleyerek aldatır. Şeytan, peşinden gidenlere kötü işlerini onlara süslü, güzel gösterir. İnanmayanların amellerini kendilerine güzel göstererek Müslümanlarla savaşa onları cesaretlendirir. Müslümanların aleyhine iman etmeyenlerin düşmanlıklarını; dedi-kodu, fısıltılar, yaldızlı sözlerle kışkırtır. Ayet, Müslümanları fitneye düşürmemeleri konusunda tembih

³¹⁴ Bkz., Bakara, 2/87; Mâide, 5/70; Necm, 53/23; Said, *a.g.e.*, 28;

³¹⁵ Bkz., A'raf, 7/14-17; Hicr, 15/36, 39-40; Sâd, 38/79-80, 82.

³¹⁶ Bkz., Bakara, 2/36; A'raf, 7/18-22; Tâhâ, 20/120-121; A'raf, 7/22, 27; İsrâ, 17/53; Fâtır, 35/6; Yâsîn, 36/60; Zuhruf, 43/62; Tâhâ, 20/117; Bakara, 2/168; En'âm, 6/142.

³¹⁷ Bkz., Mâide, 5/90-91, 208; İsrâ, 17/27, 53.

etmektedir. Şeytan, dürtüleriyle insanı sürekli kışkırtır. Bir şeyi ilimsiz, delilsiz savunmak, ısrar etmek insan için şeytana tabi olmaktır. Zikirten saptırmak; zikri unutturmak şeytanın en önemli işlerindedir. Şeytan Müslümanın hidayetinden sonra tekrar dalalete, küfre döndürmeye, sürüklemeye çalışır. Yalancıları, iftiracıları şeytanlar kuşatır, onlarla işbirliği yaparlar. Müslümanları, fakirlikle korkutarak onlara çirkinliği emreder. Şeytan, Müslümanları kendi dostlarıyla korkutur.³¹⁸ Şeytanın, insana olan düşmanlık faaliyetleri bununla sınırlı değildir; o, her zaman her yeredir. Dolayısıyla imânî duyarlılığın faaliyetinin zorlandığı, engellendiği; insanın, felaketinin ve onun aleyhine olan her yerde, her alanda daima o, vardır.

İnsan çok yönlü motive edilmeye müsait duygularla yaratılmıştır. Bu duygular iman-küfür gibi zıt yönlerde motive edilebildiği gibi aynı yönde de olsa farklılık arz eder. Bu duyguların şer yönde ilerlemesinin en büyük teşvik ve tahrikçisi şeytandır. Müslüman kendi şahsında şeytanla mücadele etmek zorunda olduğu gibi imânî duyarlılığa karşı cephede yer alan şer güçlerin en büyük teşvik ve tahrikçisi olan şeytanın çıkardığı zorluklardaki mücadele etmek zorundadır.³¹⁹

2.2.2. Toplumsal Zorluklar

İnsan fert olarak bir toplum içinde dünyaya gelir. Fert, özellikle, başlangıçta toplumun kendine verdiği her türlü değerleri yanlış-doğru ayırt etmeden/ edemeden bütün aktarımını almada topluma karşı her yönüyle müdafaasızdır. Fert, aile, toplum sıralamasında biri olmadan diğeri olmaz/olamaz; toplum bu sıralamanın üst çatısını oluşturur.

Toplumunu yöneten, ona tahakküm ederek yön veren, kendini imtiyazlı, kabul eden güçler vardır. İnsan hayatında önemli bir yeri olan toplum, aynı zamanda yeryüzü tarihinde ferdin kaderinde sahibidir. Böylece toplumun insanın hayatının geleceğinin belirlenmesinde önemli bir yeri vardır. Toplumun iyi olması, iyiye, iyiliğe sahip çıkması durumunda ferdin de ailenin de lehine arzu edilen sonuçlar elde edilir. Cenâb-ı Allah'ta yeryüzünün geleceğini bu toplumlara vaat etmektedir. Ferdin kendi başına fazla bir gücü söz konusu değildir; fakat bir araya geldiklerinde her bir fert, gücüne güç

³¹⁸ Bkz., Bakara, 2/268; A'raf, 7/27, 200; Hac, 22/3, 53; Âl-i İmrân, 3/175; Meryem, 19/83; Mü'minûn, 23/97; Şu'arâ, 26/221-222; Fussilet, 41/36; Furkân, 25/29; Zuhuruf, 43/36; Mücâdele, 58/19; Muhammed, 47/25; En'âm, 6/71.

³¹⁹ Kırca, *Kur'ân ve İnsan*, 202.

katmaktadır. Kur'ân'da, böyle bir birlikteliğin imanda ve onun gereği olan hayırda olması istenmektedir. Ancak bu her zaman böyle olmamıştır.³²⁰

Kur'ân, toplumun, İlâhî tebliğe karşı takındığı olumsuz tavır ve tutumu pek çok yönleriyle gözler önüne sermektedir. İmânî duyarlılığın en ileri derecesinde yer alan peygamberlerin topluma tebliğde karşılaştıkları zorluklar, bizzat toplum tarafından yapılmıştır. Bu durumu, Kur'ân'ın bizlere aktardığı, peygamberlerin sözlerinde, dualarında görmemiz mümkündür. Hz. Nuh: *“Ey Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, yardım et”* diye dua edişi, yine; *“... Yalanlamalarına karşı bana yardım et”*³²¹ iltica ve yalvarışı imana davette bir peygamberin ne kadar zorda kaldığını, çaresizliğini gösterir. Hz. Şuayb'a İmana davet ettiği topluluğu; *“Ey Şuayb! Seni ve sana inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya da mutlaka dinimize döneceksiniz”*³²² tehdit ederek imana daveti kesinlikle engelledikleri gibi onların yerlerinde yaşama haklarını da ellerinden almışlardır. Hz. Musa: *“Ya Rabbim! Ben ancak kendime ve kardeşime söz geçirebilirim. Artık bizimle o fasıklar kavminin arasını ayır”*³²³ ilticası da aynı şeyi göstermektedir.

Güçlüler, güçlerini şer cephede birleştirirken, maalesef zayıflar da o gücün yanında yer aldıkları görülmektedir. Bu durumu Kur'ân, ahirette güçlü zayıf hesaplaşmasında haber vermektedir. Topluluğun gücü, genellikle, küfür cephesinde yer alarak imânî faaliyeti zorlaştırmakta hatta imkânsız hale getirmektedir.³²⁴ Böylece imanı kabul ve duyarlılığının gereği olan eylemlerin icrasının en büyük engel ve zorluklarından biri toplum olmuştur.

Kur'ân, toplumların İlâhî tebliğlere karşı gelmeleri ve bunun sonucu helak olmalarının da en önemli sebeplerinden birinin günaha olan aşırı meyillerinin olduğunu ifade etmektedir. Hz. Lut (a.s.)'un helak olan kavmi, kendileri gibi olmayıp onların yaptıklarına karşı çıktığından Hz. Lut (a.s.) ve ona inananlardan şiddetli şekilde rahatsız oldular; *“... Ya sizlerde bizim gibi olursunuz ya da sizi buralardan sürer çıkarırız”* dediler. Hz. Şuayb (a.s.)'e de kavmi aynı şeyi söylediler.³²⁵ İmana davetin

³²⁰ Bkz., Âl-i İmrân, 3/104, 110; Mâide, 5/32, 49, 63; A'raf, 7/123, 127-128, 179; Enfâl, 8/25; Enbiyâ, 21/105.

³²¹ Bkz., Mü'minûn, 23/26; Kamer, 54/10.

³²² Bkz., A'raf, 7/88.

³²³ Bkz., Mâide, 5/25

³²⁴ Bkz., İbrahim, 14/13, 21; Şu'arâ, 26/116; Fâtır, 35/42; Mü'min, 40/82.

³²⁵ Bkz., Âl-i İmrân, 3/11; En'âm, 6/6; A'raf, 7/82, 88; Enfâl, 8/52, 54; Ankebût, 29/40; Mü'min, 40/21; Şems, 91/14.

reddedilmesinde onun yayılmasına engel olunmasında toplumu kışkırtarak harekete geçirilmesinde en etkin şer güç nefis ve şeytandır. Şeytan, kendi azgın taraftarlarının gücünü iman taraftarlarına musallat ederek imânî faaliyetleri zorlaştırır.³²⁶

İnsan kendi faniliğini kabul etmek istemediğinden ölümsüzlüğü yakalamak arzusuyla dünyaya yönelmektedir. Ebedi kalma arzu ve ümidiyle büyük binalar yapmaktadır. İnsanlar, gökleri yırtan, bu haliyle de bir başkaldırı ve sonsuzluk arzusunun ifadesi olan, kentlere hâkim gökdelen yaptılar.³²⁷ İnsanlar dünyaya olan aşırı arzularından ve sahip oldukları dünya varlığından dolayı imana davetten nefret etmişlerdir, onu engellemekte susturmakta var güçlerini kullanmışlardır.

Toplumun *ilâhî tebliğ* karşısında çıkardığı zorlukların gerekçesi, kendilerinden önceki atalarının yolunu takip etmeleri, ondan ayrılamayacaklarını söylemeleridir. Yanlışını, doğrusunu tefrik edip ayırmadan inatla, ısrarla böyle bir takibin yanlışına, yanlışlığına Kur'ân, dikkat çekici cevaplar vermiştir. İnsan, doğumundan başlayarak çocukluğunu, gençliğini ve daha sonraki hayatını, geçmişin mirasını, hiçbir tahlile tabi tutmadan, özümseyerek yetişir, gelişir. Nasıl ki ağaç ve aşısı ne ise meyvesi de odur; nesilde toplumun meyvesidir.³²⁸ Toplum da ancak, iman aşısıyla ıslah ederek kurtarmak mümkündür.

İmânî duyarlılığın yürütülmesinde karşılaşılan büyük zorluklardan biri de manevi hastalıklara yakalanmış toplumun çıkardığı engellerdir. İnsanlık bu durumda çaresiz değildir; bunu, ancak şifa kaynağı olan Kur'ân ile tedavi ederek aşmak mümkündür. İnsanlar varlığında barındırdığı fitnenin, fücurun³²⁹ olumsuz bütün yönlerinin alabildiğine kışkırtılan fertlerin oluşturduğu toplum, imana davette aşılması zor, hatta bazen aşılması imkânsız zorluklardandır.

Bir kısmıyla değinmeye çalışılan bütün bu konular, sebep ve sonuçlarıyla birlikte toplum tarafından imânî duyarlılık faaliyetine karşı meydana çıkan, çıkartılan zorluklardır.

³²⁶ Bkz., Enfâl, 8/48; Hicr, 15/42; Mücâdele, 58/19.

³²⁷ Bkz., A'raf, 7/176; Şu'arâ, 26/128-129.

³²⁸ Bkz., Bakara, 2/170; Mâide, 5/104; Enbiyâ, 21/53; Lokmân, 31/21; Zuhuf, 43/22-24; Said, *a.g.e.*, 66.

³²⁹ Bkz., Tevbe, 9/14; Yûnus, 10/57; İsrâ, 17/82; Enbiyâ, 21/35; Hac, 23/53; Şems, 91/8.

2.2.3. Ekonomik Zorluklar

Ekonomi ile insanların yanında parasal ve maddî karşılığı olan varlığı kastediyoruz. İnsanlarda maddî durum ve imkânların çokluğu da yokluğu da insanlarda sapmalara sebep olmuştur. İnsanın maddiyat ile olan ilişkisi köklü bir ilişki olduğundan insanı ondan koparmakta, onsuz düşünmekte mümkün değildir. Ekonomi, insan hayatının varlığı, varlığının devamı için zarurîdir. Bu durum insanı çok derinden etkilediğinden kendiyile Rabbi'nin de konumunu buna göre değerlendirir ve dünyada maddî varlığın da iyi olmasında '*Rabbim bana ikram etti*'; yokluğunda ise '*Rabbim bana ihanet etti*' der.³³⁰

İnsan; dünyayı, parayı, ekonomiyi sadece ihtiyacı ve zarureti olan kadarını değil; maddî varlığın daima daha fazlasını ister; insan bu hususta dünya varlığının tutkunudur. Hayatının devamı için ihtiyacı, zarureti olanı bulamama korkusu Müslümanı zorda bırakır. İnsanı fazla mal, dünya sevgisi, her yönüyle çok etkilemiş; hayatının gayesi olmuş, onun için yaşar, herşey için değer ölçüsü haline gelmiştir. Böylece maddiyat, insan hayatını yönlendirmede önemli bir etkiye sahiptir. Bu durum Müslümanın kendi şahsında da çevresinde de imânî duyarlılık faaliyetinin yayılma ve icrasında büyük zorluk ve engeli oluşturmuştur. Müslümanın kendi hayatının ekonomik zorluklarının üstesinden gelmek dinî hayatını etkilemektedir. Dinî davete muhatap olan toplumun yapılan daveti reddetmelerinden biri de kendileri için çok önemli olan maddî güç, dünyevî varlık ve onun beklentileri olduğu görülmektedir. Kur'ân'da insan için bu hususta dünyanın çekici ve aldatici tarafları ile ilgili önemli vurguları vardır.³³¹

İnsanların dünya ile ilgili ilişkisinde Cenâb-ı Allah'ın bizleri yönelttiği yüce amaç, Kur'ân'ın Karun'la ilgili ayetlerinde sarıh bir biçimde; "*Allah'ın sana verdiği gibi, büyük bir arzuyla ahiret yurdunu ara. Dünyadan nasibini unutma. Allah sana güzel davrandığı gibi, sen de ihsan et!*" ifadesini bulur.³³² Aynı zamanda bu ayet-i kerimedeki tertip de dikkat çekicidir: Önce en yüce amaç zikredilmiş; sonra insan için dünyadan kopamayacağı gerçeğine dikkat çekilmiş, en nihayet de, insanların birliği sebebiyle, başka insanların da gözetilmesine işaret edilmiştir. Burada insanın metâ ile olan ilişkilerini, yüce gayeye bağlamak gibi bir düzenleme görmekteyiz.

³³⁰ Bkz., Hûd, 11/9-10; İsrâ, 17/83; Rûm, 30/36; Şûrâ, 42/48; Fecr, 89/15-16.

³³¹ Bkz., Bakara, 2/96, 212; Hümeze, 104/2-3; En'am, 6/29, 32, 70, 130; A'raf, 7/51; Hûd, 11/12; Yûnus, 10/24; Nahl, 16/107; Kehf, 18/45; Furkân, 24/7- 8; Kasas, 28/79; Hadîd, 57/20.

³³² Bkz., Kasas, 28/77.

Kur'ân, Müslümanın bilincini, dünya hayatının maddiyatını, nefsanîyetini aşan ahlâkî ve uhrevî prensiplere bağlı üstün amaçlara yönelterek inananlarına yön vermektedir. Hayatın her alanını “*isar*” eylemine dönüştüren bir model sunmaktadır.³³³ Bu aynı zamanda Müslümanın benliğinde ve toplumun hayatında imânî duyarlılığın görünür hale gelmesidir. Bu durum insanlığın, tarih içinde gelebileceği çok ileri bir seviyedir.

Ömür boyu, farklılık içinde değişerek, gelişerek farklı zorluklarla karşılaşan insanın imtihanlarından biri de ekonomik hayatın verdiği zorluklardır. Bu zorluklara karşı din bilinç ve imânî duyarlılıkla verilen mücadele ile başarılı olunur.³³⁴

2.3. DUYULARIN DUYARLILIĞI

İnsan, duyu ile maddeyi, madde düzenini tecrübe eder, öğrenir. Duyularımız, çevreden topladığı verileri değerlendirmek üzere idrakimize bilgi akışının sağlandığı ilk eşiktir. Madde ve madde düzeni bize kendisini zorla kabul ettirmektedir. Duyularımız, varlığın bilgilerini beynimize ulaştırır; idrakimiz varlığın bu bilgi ve verilerini farklı konseptlerle ilişkiler kurarak değerlendirir ve istidadına göre yorum ve değerlendirmeler yaparak varlığı manaya sürükler.³³⁵

İnsanın varlığının akıl, ruh gibi cismanî olmayan tarafı olduğu gibi; bir de göz, kulak, kalp gibi cismanî duyu organları vardır. Bunlardan göz, kulak, kalp gibi duyu organlarının hem maddî, bedensel, biyolojik değerleri vardır ki; insan bedensel hayatını bunlarla idame eder; hem de bu organların dini, manevî değerleri vardır; insanlar dini algılarını, anlamlandırmalarını bu organları vasıtasıyla yapar. Kur'ân'da bu duyuların daha çok ikinci yönü ve anlamı üzerine vurgu yapılmaktadır. Kur'ân, kalp, göz, kulak bu üç organın bazen ikisini, bazen de üçünü bir arada birlikte, zikretmektedir. Bedenî, manevî hayatımızda önemli yeri olan bu duyu organlarının Kur'ân'da en çok manevî işlevine vurgu yapılmaktadır.³³⁶

Şu bir gerçek ki, Müslümanlar kendilerine verilen kalp, göz, kulak gibi organlarını, dinî ve manevî yönde gereğince kullanmadığı sürece hakikatlere ulaşmanın yolu onlara kapalı kalacaktır. Ayetle; üzerine mühür basılmış kalpler, perde çekilmiş

³³³ Haşr, 59/9.

³³⁴ Kılıç, *a.g.e.*, 174-178.

³³⁵ Arvasî, *a.g.e.*, 31, 181.

³³⁶ Bkz., En'âm, 6/25, 46; A'raf, 7/179; Nahl, 16/78, 108; Hac, 22/46; Secde, 32/9; Ahkâf, 46/26; Mülk, 67/23.

gözler ve ağırlık vurulmuş kulaklar hakikate ulaşamaz manaları yer almaktadır.³³⁷ Bundan dolayı bu duyu organlarının imânî duyarlılığa açık olması, Müslümanın dinî hayatı açısından büyük önem arz etmektedir.

2.3.1. Kalbin Duyarlılığı

Müslüman'da sorumluluk duygusunun yaşandığı, İslamî değerlerin işlerlik kazandığı yer mümin kişinin kalbidir. Dinî yönden önemli olan kalp ile iç kontrol sağlanarak manevî hayat ne kadar işlerlik kazanırsa, o nispette kişi, dinî hayatını anlamlı ve davranışlarını da tutarlı hale getirir. Burada kastedilen kalp, vicdan ve gönül de denilen, kişinin ruhsal ve manevî dünyasında da merkezî bir fonksiyona sahiptir. Yani kalbin bedenimiz için olan biyolojik fonksiyonunun ötesinde dinî, manevî hayatımıza yönelik fonksiyonu vardır ki; müminin niyet, samimiyet, dürüstlük ve ahlâkî faziletlerinin esas kaynağıdır. Bu sebeple kalp, dinî hayatın özünü teşkil eder. Kalp konusu Kur'ân'da farklı yönleriyle vurgulanmaktadır.³³⁸

Kalp, iman konusunda merkezî bir konumdadır, dolayısıyla iman, ancak kalbin tasdiki ile tamamlanır. Allah'a yaklaşan, O'na yönelen, O'nun için amel eden kalptir. Kur'ân'a göre, insanın düşünen, anlayan, kavrayan, inanan ve şüphe eden yanı da yine kalptir. Kur'ân'da; *"Kalpleri kapanmıştır, bu yüzden anlamazlar"* denilmek suretiyle, vahyin idrak ve anlaşılması kalbe bağlanmaktadır.³³⁹

Kalb, bireysel ve toplumsal değişimlerin başlangıç noktası olduğundan, her türlü sapma ve yabancılaşma da kalbde başlar. Bu durum, Hz. Peygamber'in sözlerinde; *"İyi dinleyin! Bedende bir et parçası vardır; o iyi olduğunda bütün beden de iyi olur; kötü olduğunda, bütün beden de kötü olur.. Bilin ki o, kalbdir!"* şeklinde çok özlü bir şekilde dile getirilmiştir. Ayetteki, *'Onların kalplerini, kazandıkları şey istila etmiştir'* ifadesi, harici bir istiladan söz etmektedir. Dolayısıyla insanın esenliği kalbin harici saldırılara karşı vereceği tepkiye bağlıdır.³⁴⁰ İslam bir taraftan bu tepkiyi güçlendirirken diğer taraftan insanın kalbini, zihnini temizleyerek ıslahı hedefler. İslam, bu insânî özellikleri güçlendirir, mükemmelleştirir, daha önemlisi de kalp ve zihinleri ıslah eder. İnsanın ve

³³⁷ Bkz., Bakara, 2/7; En'âm, 8/25, 46; İsrâ, 17/46; Kehf, 18/56; Lokmân, 31/7; Câsiye, 45/23.

³³⁸ Şentürk, *a.g.e.*, 31, 175-178, 99-100; Gazzâlî, *a.g.e.*, III, 7.

³³⁹ Bkz., Bakara, 2/6; Hucûrât, 49/14; Kâf, 50/37; A'raf, 7/101, 179; Tevbe, 9/64, 87, 97; Celal Kırca, *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1984, 194-195.

³⁴⁰ Kılıç, *a.g.e.*, 52-53, 56; Buhârî, *İman*, 39; Müslim, *Musakat*, 107-108.

toplumun ıslahında müessir olunabilmesinde kalbi ve onu istila etmiş olan olumsuz duygulardan ve üstüne vurulmuş kilitlerden kurtarmak, gerekir.³⁴¹

Modern idrak biçimlerinin önündeysen, vahye dayalı bilgi kavramı gözden kayıp olmaktadır. İnsanın engin yetenekleri, sadece maddi idraklerle sınırlanırken, herşey özünü yitirmektedir. İnsan artık, duyular dünyasının dışına çıkamaz durumdadır. İnsanın kendini sadece maddî olan duyular dünyasına mahkûm etmesi, duyular üstü gerçeğe kendini kapatması ve duyular üstü gerçekle temas kabiliyetini yitirmesi demektir. Böylece, maddi olmayan, ruhi ve fikri bilgi düzeninden uzaklaşarak daha çok kendini katılaştıran evrenin sınırlarına mahkûm etmektedir. Kendisini kuşatan çevreyi mekanikleştirdikten sonra insanın kendisinde mekanikleşme sürecine girmektedir. Bu nedenle, mekanikleşme sürecindeki profan dünyanın aydını, becerilerini sınırlamak ya da köreltmekle kalmamış, makineyi yaparken makineleşmiş bir muhitte kendisi de makineye dönüşmektedir.³⁴² Bütün bunlar kalbin manevî duyarlılığı kaybetmesi ile gelinen sonuçlardır.

Kur'ân'da '*kalp hastalığı*'ndan söz edildiğinde kastedilen kalp romatizması, çarpıntı, damar tıkanıklığı, kısaca ani bir kalp durmasıyla füc'eten ölüme neden olabilecek bir hastalık değildir. Kur'ân'ın kalp hastalığıyla kastettiği şey insana, fikirlerle münasebetinin ardından oluşan '*fikrî*' hastalıktır. Bu hastalık kişiyi ümmet içinde toplumsal görevini yapamaz duruma getirir. Nasıl kalp yetmezliği bedeni güç sarfi isteyen herhangi bir işe koyulmaktan alıkoyarsa, toplumun fikri odaklarına çöreklenen manevî illette imana yönelik mesajları algılamada zafiyet göstermeye sebebiyet vermektedir. İmânî duyarlılığa ve hakikate yönelik algı yetersizliği Kur'ân'da; "*Onların kalbinde hastalık vardır*" ifadesiyle farklı şekillerde defaatle vurgulanmaktadır.³⁴³

Kur'ân'da zaman ve toplumları farklı olsa dahi insanların kalbî benzerlikten doğan anlayış, söz ve eylem benzerliğine işaret edilmektedir. İmana davette Yahudi ve Hıristiyanlar ile Mekke müşriklerinin inkârları içinde buldukları psikolojik durum birbirleri ile benzerlik göstermektedir. Kur'ân, insanların söz, davranış ve tavırlarının benzerliği, kalplerinin benzerliğine bağlanmakta ve "*Onların kalpleri birbirine*

³⁴¹ Bkz., Şu'ara, 26/89; Muhammed, 47/2, 5, 24; Mutaffifin, 83/14; Çalışkan, *a.g.e.*, 216; Kılıç, *a.g.e.*, 152; Gazzâlî, *a.g.e.*, III, 105, vd.

³⁴² Kılıç, *a.g.e.*, 45-46; Pazarlı, *a.g.e.*, 109.

³⁴³ Bkz., Bakara, 2/10; Mâide, 5/52; Enfâl, 8/49; Tevbe, 9/125; Hac, 22/53; Nûr, 24/50; Ahzâb, 33/12, 32, 60; Said, *a.g.e.*, 17; Gazzâlî, *a.g.e.*, I, 103, 335; III, 143, vd..

benzedi.” şeklinde ifade etmektedir. Onlar da kendinden öncekilerin söylediklerinin tıpkısını söylemişlerdir.³⁴⁴

Dinî hayat açısından önem arz eden kalbin imânî duyarlılığına en büyük zarar ve tehlike hadiste de ifade edildiği gibi günahlardan kaynaklanmaktadır. İbn Cerîr şöyle der: “*Allah Resulü (s.a.) haber verdi ki, günahlar kalplerin üzerine peş peşe gelirse, kilitler. Kilitleyince, o zaman Allah onları mühürler ve bağlar. Artık bu kalplere iman için bir yol bulunamaz; küfürden bir çıkış yolu da. Bu, Allah’ın “Allah onların kalplerini mühürledi”* ayetinde geçen mühür ve bağdır.³⁴⁵ Hani şu dünya gözüyle görülen kaplar ve zarfların üstüne düğüm atılıp mühürlenirler de, içindekini ancak mührü silip (ya da kazıyıp) düğümü çözmekle ulaşılır ya, aynı şekilde Allah’ın söz konusu ayette mühürlendiğini belirttiği kalplere de O’nun vurduğu mührü silip bağı çözmesinden sonra ancak, iman ulaşır.

Kur’ân’ın iman ve ıslaha yönelik gerçekleri anlamakla kalbin durumunun yakından ilgisi vardır. Kalbin üzerinde ki perdelerin kaldırılması, gerçekleri algılamaya engel olan kilitlerin çözülmesi, bu hususta göğüslenmesi gereken zorlukları aşmakla mümkündür.³⁴⁶

2.3.2. Gözlerin Duyarlılığı

İnsanın maddî, manevî hayatını sürdürmesinde çevreyi algılayıp anlamlandırmasında duyu organlarına ihtiyacı vardır. Bu organlar kendi alanlarıyla ilgili bilgilendirmeyi, değerlendirmek üzere beyne gönderir. Duyuların insana hizmeti, hayatın iptidâî zaruretlerinden onun ulaşabileceği kemâlatın zirvesine kadar devam eder. İnsanlar, bu konuda, dışarıdan aldığı verileri, soyut olarak iman çerçevesinde anlamlandırıp onların birbirleriyle arasında kurduğu irtibatlar sonucuyla kemâlata ulaşır. Bundandır ki; Kur’ân’da görme, işitme duyuları manevî manada kullanımı öne çıktığı Kur’ân’ın da devamlı müspet manada görmeyi, işitmeyi veya olumsuz manada körlüğü, sağırlığı dinî, manevî anlamda kullandığı görülmektedir. Aklın, kalbin alanına giren soyut düşünmenin konusu, gözün bir fonksiyonu olan görme kavramı ile ifade edilmektedir. Bu husus, bakarak düşünmeyi; düşünerek bakmayı gerekli kılarak sonuçta imana sevk etmeyi amaçlamaktadır. Gözün bu durumu aynı zamanda insanın imana

³⁴⁴ Bkz., Bakara, 2/80, 118; Said, *a.g.e.*, 101.

³⁴⁵ Muslim, *İman*, 231.

³⁴⁶ Said, *a.g.e.*, 28.

açılan bir penceresidir. Görmek düşünmeyi, düşünmekte görünen varlığı Yaratıcı Kudreti idrak ederek ona imanı gerektirir. Kur'ân'ın gözün fonksiyonuna yönelik vurgusu da bu yöndedir. Kur'ân'da “görmüyor musunuz?” **ارأيتم** sorusunun her bir tekrarı, “düşünmüyor musunuz?” yerinde ve manasında da kullanılmaktadır.³⁴⁷

Kur'ân'da gerçek manada görmenin de körlüğünde ölçüsü iman olarak belirlendiğinden basiret, kişinin gerçeği, Hakkı ve kendi faydasına olanı görmesi, buna karşılık körlüğün ise Hakka, hakikate karşı kör olması da kişinin kendi zararına olanı görmemesi şeklinde beyan edilir. Kur'ân'ın gözün görmesiyle ilgili değerlendirmesi; gözün varlıktaki imana yönelik işaretleri görmesi; körlüğü ise bu işaretleri görmemesi, basiretin, kalp gözünün kör olması şeklindedir. Kur'ân, bakmak ile görmenin farklı olduğuna ‘onlardan bir kısmının sana baktıklarında seni gördüklerini mi zannediyorsun? Onlar görmüyorlar, baktıklarını görmüyorlarsa da sen körleri mi hidayete erdireceksin? Bakmanın sonucu hidayet değilse körlüktür’ manalarıyla işaret eder.³⁴⁸ Çevrede cemaât, nebatât, hayvanâtta sabit olsun değişken olsun bütün olup bitenlerden gördüğünü kavrayan basiret sahipleri için alınacak ibretler vardır. İmânî duyarlılığın göze yansımalarının sonuçları varlığı doğru okumak olarak ayetlerde hulasa edilmektedir. Bundandır ki; körlük ile iman etmemek/edememek bir arada sebep-sonuç ilişkisi içinde verilmektedir. Perdeli gözleri kim hidayete erdirecektir sorusunun yanında, gözün perdelenmesinin gerekçesi olarak hevalarına tabi olmalarına ve gafletlerine işaret edilmektedir. Hakka inanmamanın sonucu Allah'ın lanetine müstahak olmanın gerekçesi de körlük, sağrılık olarak beyan edilir.³⁴⁹ Gözün gördüğü varlık, Hakka, hidayete, imana davet etmektedir. Varlığı iman gözüyle okumak imânî duyarlılığın göze yansımaları sonucuydur.

Sonuç olarak gözün bir fonksiyonu olan gerçek manada görmek, Hakka imanı gerektirir. İmandan sonra da Müslümanın eşyaya, çevreye, varlığa her bakışı imânî duyarlılıkla olacağından daima imanını artıracak sonuçlar çıkaracaktır.

³⁴⁷ Bkz., En'âm, 6/40, 46-47; Yûnus, 10/50; Hûd, 11/28; Kasas, 28/71-72; Ahkâf, 46/4, 10; Mülk, 67/28, 30; Tan, *a.g.e.*, 127.

³⁴⁸ Bkz., En'âm, 6/47, 104; Kasas, 28/43; Hûd, 11/24; Ra'd, 13/19; Hac, 22/46; A'raf, 7/198; Yûnus, 10/43.

³⁴⁹ Bkz., Nûr, 24/43-45; Secde, 32/27; Nahl, 16/108; Fussilet, 41/44; Câsiye, 45/23; Muhammed, 47/23.

2.3.3. Kulakların Duyarlılığı

İnsanlığın yeryüzü tarihinin başlangıcından günümüze ve sonuna kadar, her zamanın, dönemin insanların muhatap olduğu bir peygamberi, o peygamberin onların şahsına, yaşadığı çağa yönelik bir mesajı olmuştur. Halk yığınlarının kulaklarına o peygamberlerin getirmiş olduğu İlâhî mesajlarını yüksek sesle haykırarak dondurulmuş toplumu İlâhî mesaj yönünde harekete geçirmek, böylece başlar.³⁵⁰

Duyum, insanda idrakin ilk eşiğidir; bu idrak insanın kendindeki yetenekler sayesinde bazı mana ve yorumlarla da buluşup şuura dönüşerek ileri merhalelere doğru devam eder. Maddî, manevî tüm varlık, parça, bütün olarak birbirleriyle aynı veya zıt yönde sebep-sonuç ilişkisi içinde bir kargaşa, karmaşa halinde kaynaşarak bütünden parçaya; parçadan bütüne doğru kudret sahibinin iradesi ile ihtiyarî veya icbarî olarak büyük bir teslimiyetle mutlak birliğe, bütünlüğe doğru sesli, sessiz; gürültülü ve fısıltılı halde o büyük bütünlüğe doğru sürüklenmektedir. Varlığın insana verdiği mesajı iyi dinlemek gerekir. Bütün bu gerçeklerin hayata yansımaları, insanın kulağına anlamlar yüklü kelimelerin temasıdır. Sesi de, sessizliği de gürültüyü de; çılgılığı da fısıltıyı da duymak/duyabilmek için varlığı imanî duyarlılıkla dinlemek gerekir.³⁵¹

Ayetlerin duymak/duyabilmek ile ilgili ifadelerin üzerinde dikkatle düşünmek konunun daha iyi anlaşılmasına katkısı olacaktır. İnsanların anlam ve değeri onlarla kurulacak iletişim ve o iletişimin niteliği ile dir. İnsanın kendisiyle hiçbir şekilde iletişim kurulmaması/kurulmaması insanı eşyalaştırır;³⁵² yanlış yönde iletişimde onu esfele, aşağı derekelere düşürürken, kemâlat yönündeki iletişimde insanı derecelere yükseltir. Kulağın fonksiyonu olan duymak, bedenî hayatın zaruretinden daha fazlasıyla manevî hayat için önem arz etmektedir.

Hitapta karşılıklı ilişki ve iletişimin esasları, sesin kulağına ulaşması ve o sesle verilmek istenen mesajın doğru olarak algılanıp, yorumlanıp İlâhî davetin imana çağrısına olumlu cevap vererek amaca ulaşılmasıdır. İmana davette sonucun olumlu olmaması durumunda konuyla ilgili olarak ayetlerin verdiği cevap üzerinde durulması gereken hususlardandır. Vahyin imana daveti, ses ve kulak aracılığıyla alınmış olması tek başına yeterli olmadığı doğru algıyı engelleyen nedenlere Kur'ân'ın farklı vurguları vardır. Ayetlerde gözün perdesi, kulağın ise kalple birlikte mührü zikredilmektedir.

³⁵⁰ Kılıç, *a.g.e.*, 91-92.

³⁵¹ Arvasî, *a.g.e.*, 192-193.

³⁵² Kütük ve tomruklara benzetilmiştir, Münâfikûn, 63/4.

Kulağın duymaması, kalbin mühürlenmesine, damgalanmasına bağlanmıştır.³⁵³ İman davetine olumlu cevap vermemeleri, kalplerinin, kulaklarının mühürlenmiş, damgalanmış olmalarından kaynaklanmaktadır.

Allah'ın kelimini duyup anladıkları halde onu tahrif ederler. İnsanların duyduğu hakikatlere sarılmamaları, o yönde itaat etmemeleri/edememeleri, yanlışları emerek kalplerinin bozulması ve küfürleri nedeniyledir.³⁵⁴ Bu aynı zamanda sebep-sonuç açısından kalp ve kulak ilişkisinin de önemini göstermektedir. İlâhî kelimadan duyduklarını bilmelerine rağmen tahrif etmeleri duyduk dedikleri halde isyan etmeleri gösteriyor ki gerçeği taşıyan sesin kulağımıza gelmesi yetmiyor; kişinin de gerçeği almaya hazır olması gerekiyor. Bunun içinde, mühüre, işin sonuna gelmiş olmamalı, kalp ya sağlam ya da tedaviye müsait olmalıdır.

Duyduğunu manaya dönüştürmek, ayrıştırmak olması gereken insânî bir özelliktir; sadece kaba sesi duyup onu anlama dönüştürmemek insana yakışır bir hal değildir. İman davetine olumlu cevap vermek/verebilmek, yapılan hitabı duymak ve o seslenişi manaya dönüştürmekledir.³⁵⁵ İlâhî kelamın davetine olumlu cevap vermeyi ancak duymaya bağlaması, sonucun bu olmamasında da her ne kadar bedenen yaşıyor olsa da kişinin bu durumu (*manen ölmüş*) olmasına gönderme yapılmaktadır. Sesi duyup onu anlamaya ve yoruma kapalı olmak manevî yönden hiç duymamak hükmündedir. Duymamak, kabirdeki ölüler hükmünde değerlendirilmiştir. Ayetlerde de ifadesini bulan bu manalar üzerinde düşünmek gerekir. İlâhî kelamdaki seslenişi manaya o manayı da imana ulaştırmalıdır. Kulağı ile duyduğu İlâhî kelamdaki sestən bu sonuç alınmaması durumunda kişi her ne kadar bedenen yaşasa da manen ölü hükmündedir. '*Kabirdeki ölülere duyuramazsın*' ifadesi de bu hususta çarpıcıdır.³⁵⁶

Duymak, duyulan istikamette itaati gerektirirken, duyup hiç duymamış gibi davranmak veya eğip bükerek doğruyu maksadın dışına ve yanlışla zorlamak, insanda lanete mucip olup istenilmeyen bir durumdur. Olması gerektiği manada duymaması, insanı, hayvan derekesinden de daha aşağı düşürür.³⁵⁷ Kendinde hayır ümidi kalmayanların dine, imana yönelik kelâmî duymalarında bir fayda kalmamıştır, boşunadır, sonuçsuzdur. Hakkı anlamada aklî melekesi sağır ve kapalı olanın kulağının

³⁵³ Bkz., Bakara, 2/7; Zümer, 39/18, 55; Câsiye, 45/23; A'raf, 7/100; Enfâl, 8/20.

³⁵⁴ Bkz., Bakara, 2/75, 93.

³⁵⁵ Bkz., Bakara, 2/171; Âl-i İmrân, 2/193; A'raf, 7/198.

³⁵⁶ Bkz., En'âm, 6/36; Neml, 27/80; Rûm, 30/52; Fâtır, 35/14, 22.

³⁵⁷ Bkz., Nisâ, 4/46; A'raf, 7/179; Enfâl, 8/20-24; Hac, 22/46; Furkân, 25/44.

da duymayacağı beyan edilmektedir. Sadece kelâmî nidayı değil; kevnî sadâyı da duymak gerekir. Vahyin inzarını, uyarmasını sağırklar duymazlar. Manevî sağırlıkla duymamak ölü olmakla aynı yorumlanmaktadır. Bilinen manada sesi olmayan tarihin sesini de duymak imanı duyarlılık açısından önemlidir.³⁵⁸

Duyduğu gerçeklerin aksine eylemde bulunmaları, kelimelerin aslı manalarını tahrif etmeleriyle lanete müstahak olmaları, duyduklarına yan çizip ihanet etmeleri sebebiyledir.³⁵⁹ Dinî, manevî algıya kendilerini kapatmaları insanı hayvanlardan daha esfele düşürmektedir.³⁶⁰ Duymayla ilgili insana yönelik faydayı sonuçsuz bırakmaktadır. Hiçbir uyarıya, ihtara kulak asmazlar. Dinlemenin hepsi kelâmî değildir; birde tarihi, kevnî, geleceği dinlemek vardır. İman, insanın kulağını bu manaları da dinleyip anlamaya duyarlı hale getirir.

Kulağa gelen ses, manayı; manada imanı ve imânî duyarlılığı tetikler. Bu etkilenme ve tetiklenmede, kulağın imânî hassasiyet kıvamında olması önemlidir.

2.3.4. Eğitime Karşı Duyarlılık

İnsan, varlık içinde ilim ve eğitime en üst seviyede yetenekli olarak yaratılmıştır. Bu istidadı sayesinde ki; meleklerin dahi cevap veremediğine Hz. Âdem cevap vermiştir.³⁶¹ İnsanın böyle bir istidadını faydalı olan her alanda kullanma gerekliliği, önemi hatta zorunluluğu vardır. Hz. Peygamber'e gelen ilk vahyin "oku" emriyle gelmesi, dinde eğitim-öğretim ve ilmin önceliğinin ifadesidir. Bu eğitimin keyfiyeti konusunda "Rabbinin ismiyle oku" şeklinde O'nun ismine bağlı kalarak okunmasının beyanı da eğitimde imânî duyarlılığa bir vurgudur.³⁶²

Müslüman için dinî eğitim ve öğretime hassasiyet göstermesinin önemi vardır. Dinin anlaşılmasında, Müslümanın, üstün ahlaki meziyetler elde ederek İslâmî şahsiyet kazanmasında ilim ve eğitim zorunludur. Dinimizde hayatın her alan ve eylemin temeli bilgiye, hikmete, kurala dayanır. İslam dini, kişinin kendi nefsinin tanıması, eğitmesi, nefse karşı verilmesi gereken mücadeleleri, varlığın manasının bilinmesi ve anlaşılmasının ilim ve eğitimle mümkün olduğu üzerinde durur.³⁶³

³⁵⁸ Yûnus, 10/42; Nahl, 16/65; Enbiyâ, 21/45; Rûm, 30/52; Secde, 32/26.

³⁵⁹ Bkz., Bakara, 2/75; Nisâ, 4/46; Mâide, 5/13, 41.

³⁶⁰ Bkz., A'raf, 7/179; Furkân, 25/44; Enfâl, 8/22, 55.

³⁶¹ Bkz., Bakara, 2/31-33.

³⁶² Bkz., Alak, 96/1.

³⁶³ Bkz., Bakara, 2/190-194; Yazır, *a.g.e.*, IV, 347; Gölcük, *a.g.e.*, 230; Pazarlı, *a.g.e.*, 57, vd., 98.

İlk önce kişinin kendisini tanımaya öncelik veren İslam dini, bizden karşımızdaki ve çevremizdeki insanları, kendilerine karşı mücadele verdiğimiz insanları da bilmemizi, tanımamızı ister. Kişilerin tartıştıkları konularının ve ileri sürdükleri delillerinin cahili olmalarını Kur'ân tevbih etmektedir. İlimsiz tartışmayı şeytana tabi olarak bildirilmekte ve böyle bir tartışmadan sakındırılmıştır. Cenâb-ı Allah, ilim sahiplerini kendi varlığına şahit tutmakta; bilenlerin bilmeyenlerle asla eşit olmayacağını beyanlarıyla Kur'ân ilme-eğitime büyük önem vermiştir/vermektedir.³⁶⁴

Hayatı boyunca bir kısım şeyleri öğrenip uygulamasında insan yaşının bazı evreleri farklılık arz eder. İnsan yaşının ilk dönemleri olan çocukluk ve gençlik evrelerinin, eğitim ve öğretimin hem kolaylığı hem de kalıcılığı vardır. İnsan, çocukluk döneminde anne-baba başta olmak üzere dıştan gelen bütün telkine açıktır; inanca ait birçok kavram ve değerleri, hayatının ilk dönemlerinde yavaş yavaş özümseyerek alır ve bu aldıkları kişi de kökleşir, yerleşir. İyiyi kötüyü; hakkı batılı tefrik ve temyiz etme istidadına sahip olmadığından sorgulamaksızın etkilenmelere maruz kalır. Hadisin, anne-babanın bir çocuğa bırakacağı/bırakabileceği en güzel mirasın güzel ahlak olduğu beyanı da bu hususta çok anlamlıdır.³⁶⁵ Çocukluğundan başlayarak hayata katılma hazırlığı içinde olan bir genç inanç, amel, ibadet ve ahlâkî davranışlarını ve dinî şahsiyetinin oluşmasına yönelik eğitim, öğretim ve telkinlerini anne-baba ve büyüklerinden alır.

İyi, kötü bütün telkinlere açık olduğu bu dönemlerde İslam dini, iyinin, doğrunun taklitte olsa, telkin ve dine ait bazı fiil ve ibadetlerin uygulamalarından yanadır. Namaz ibadetinde olduğu gibi bazı ibadetlerin farzıyetinden evvel, çocuğun o ibadeti taklitte uygulanmasının tavsiye edilmesi de bunu göstermektedir. Allah Resulü (s.a.)'in: "*Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne-baba onu Yahudi, Hıristiyan, Mecûsî yapar*"³⁶⁶ hadisi de çocukluk döneminde verilen eğitimlerin insan hayatında ne kadar önemli olduğunu gösterir. Şunu bilmemiz gerekir ki, kişi bir davranışta bulunduğu, bu davranışının kaynağı yalnızca bilinçli düşünce değildir; bu davranışta derinlerde unutulmuş fikirlerin de girdisi vardır ve onlar yok edilemez.

Eğitim, öğretim birbirlerini tamamlar; biri olmadan diğeri kâmil bir manada gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu manada; gerek iman, gerek ibadet, amel, gerekse

³⁶⁴ Bkz., Âl-i İmrân, 3/19, 66; Hac, 22/3,8; Lokmân, 1/20; Zümer, 39/9.

³⁶⁵ Tirmizî, *Birr*, 1952.

³⁶⁶ Buhârî, *Kitabü'l-Cenâiz*, 1385; Ebu Davud, *Sünen*, Kitab'us-Salat, 239; Said, *a.g.e.*, 77.

ahlâkî davranışlar içeren konuları Kur'ân-ı Kerim, babadan oğula eğitim-öğretim amaçlı olarak nasihatın en güzel örneğini bizlere sunmaktadır. Bu hususta Hz. Lokman'ın oğluna nasihati, nasihatın başlıkları ve konuları eğitim-öğretim açısından üzerinde durulması gereken örnekliktir.³⁶⁷ İlâhî vahyin, zihinsel, pratik, ameli ve yaşam tarzını da kapsayacak şekilde eğitime dayalı olarak yapılan nasihatlerinde insana gerekli olan önemli hususlara temas edilmektedir. Dini hayatının başlangıcı olan inancını şirkten kurtarmasında insana, ciddi ikazlar yapılmaktadır. Başta anne-baba olmak üzere iyiliği, yaşamın temel hedefi haline getirmesini; ses, yürüyüş dahil insanın bütün yaşam ve davranış tarzını, ahlaki bir düzene koymayı tavsiye eğittiğini görmekteyiz. Böylece Kur'ân'ın Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı tavsiyelerle örneklendirdiği eğitim-öğretim üzerinden Kur'ân'da bizlere önemli mesaj verilmektedir. İnsan hayatının zihinsel, bedensel yansıması olan/alacak bir eğitimi, örneği de verilerek yapılmaktadır.

Kur'ân'da, geçmiş topluluklar, ibret almak hususunda farklı yönleriyle defaatle bizlerin gözleri önüne sergilenmektedir. Kur'ân bu örnekleme, eğitim-öğretim çerçevesinde insanları her yönüyle yetiştirmek amacıyla imânî duyarlılığı hedef alarak yapmaktadır.³⁶⁸ Kendi gününde ve tarihinde; gerek fert; gerekse toplum hayatından olsun sonuçlarıyla birlikte sergilenmesine bakarak onlarda alınması gereken ibreti almak önemli bir eğitimidir; bu da imânî duyarlılıkla elde edilecek bir sonuçtur. Nasihati yapanın nasihati da, ona muhatap olanın onu dinlemesi, kabul etmesi, her iki taraf içinde ancak imânî duyarlılık ile istenilen maksat elde edilir.

Genel eğitim, insanda mevcut duyguları, yetenekleri geliştirirken, din eğitimi insanda mevcut din duygusunu geliştirir. Kur'ân'a göre bunu geliştirmenin yolu ve usulü, insanın hem duygusuna hem de aklına hitap ederek insanı, eğitmektir. Din, inanmak demek; inanmak ise, kesin kanaat sahibi olmak demektir. Dinî tebliğin amacı, insanlara dini öğretmek ve onları dini açıdan eğitmektir. Bu yapılması gereken dini bir görevdir. Bu tebliğde, tebliğ edenle tebliğ edilenler arasında hiç şüphesiz güvene dayalı sağlıklı ilişki kurulmasıyla.³⁶⁹ Bunlardan beklenen sonuç insanın eğitimidir.

Eğitim-öğretim insan için hayat boyu devam eder ve insan hayatının her alanını ilgilendirir. İnsandaki mevcut istidad ancak ilim ve eğitimle gelişir, kemale erer. Her alanda eğitim-öğretime açık olan insanın hayatının her alanında yansıması olacağı gibi

³⁶⁷ Bkz., Lokmân, 31/13-19.

³⁶⁸ Bkz., Âl-i İmrân, 3/137; Yûnus, 10/101-104; Neml, 27/52; Ankebût, 29/35, 51; Fâtır, 35/44.

³⁶⁹ Kırcâ, *Kur'ân ve İnsan*, 294-305.

dinî hayatın eğitimi konusunda daha büyük önem arz etmektedir. İnsanın eğitimi, inançtan, ibadete, ahlaka, bütün yaşam ve davranış tarzına kadar hayatın pek çok alanını kapsar. Gerek eğitim veren tarafta; gerek eğitim alan tarafta yer alsın Müslüman kişide istenilen sonucu elde etme hususunda, kişinin azmini, kararını, eğitime karşı harekete geçiren en önemli güç, imânî duyarlılıktır.

2.4. DUYARLILIK VE FITRAT İLİŞKİSİ

Varlık içinde imtiyazlı bir yapıya sahip olan insan, kendinde önemli mana, hikmet barındırmaktadır. Her varlığın kendi cinslerinin genel karakterlerinin yanında fertlerin de birbirleri arasında ferdî özellik ve farklılıklarını oluşturan fitratları vardır. Bu durum, insanlarda daha belirgin kendini gösterir. İnsanların iman, inanç yönünü ilgilendiren kapsayıcı değerlendirmeler yapmak yerinde olacaktır.

İnsan, kendinden istenen İlâhî program çerçevesinde olumlu istikamette amel, eylem yapabileceği gibi tam zıt yönde de amel, eylem üretme/üretebilme potansiyelindedir. İmânî duyarlılık ile fitrat ilişkisinin önemi, insan kendi öz yapısındaki negatif taraflarını törpüleyerek insanın kendinden kaynaklanan olumsuzların olabilecek zararlarından korunarak İmânî duyarlılığın devamı ve gereği olan amel, eylem ve ahlak gibi fitratla da uyumlu olan dini esasları uygulayarak insanın olması gereken kemale ulaşmasıdır. “*Hanif olarak bütün varlığıyla dine yönel. O fitrat ki Allah insanları o fitrat üzerine yaratmıştır*” bu ayetteki ifade de, izaha çalıştığımız manayı göstermektedir.³⁷⁰

İnsan hayatını fitratıyla yaşadığından, iman-fitrat ilişkisi de belli bir sürede olup bitmez; farklı durumlarda, farklı seviyelerde hayat boyu devam eden dinamik bir süreçtir. İnsana özgü yaratılış ve değişmez özelliklerin taşıyıcısı olan fitrat, insanın özüne ait nizami düzenleyen, kişinin eylemlerinin kaynağı, insanı olması gereken çizgide olmaya zorlayan, insanın ve var oluşunun da kumanda merkezidir. İnsan her türlü fiil ve eylemini bu mekanizma ile düzenleyip icra eder. İnsanın hayatını yönlendirmede emredici bir güce sahip olan fitrat, insana verilir. ‘*Her çocuk fitrat üzerine doğar*’ hadisi de bu mananın ifadesidir.³⁷¹

³⁷⁰ Bkz., Rûm, 30/30; Tan, *a.g.e.*, 32, vd.

³⁷¹ Buhârî, Sahih, *Kitâbü'l-Cenâiz*, 1358-1359, *Kitabü Tefsiru'l-Kur'ân*, 4775, *Kitâbü'l-Kader*, 6599; Müslim, Sahih, *Kitâbü'l-Kader*, 2658; Ebu Davud, *Kitâbü's-Sünne*, 4714; Tirmizî, *Ebvâbü'l-Kader*, 2138.

İnsanların genelini kapsayan kök birliği bilincine varmak, insan kendi öz varlığının kodlamasının fitratını keşfetmesi ve aynı zamanda insanın var oluşunu kuşatan ezeli, ebedi bir gayenin ve kendi mevcudiyetinin de temelini idrak etmesidir. İnsanları imana yönelten, yönlendiren bir fitrat olduğu gibi varlığın yaradılışında da bu manayı doğrulayan işaretler var. Mebde'inden sonsuzluğa değin devam eden bir akış içinde olan insan, varlığı ve hayatı ile önemli anlam ve mesajlar yüklüdür. Müslüman kişinin Kur'ân rehberliğinde dinamik bir okuyuşla kendiyle varlıkla ilgili keşfedilmesi gereken mana ve hikmete yönelik derinlikleri anlaşılır hale getirmesi mümkündür.³⁷² İnsan kendindeki ve varlıktaki Allah inancını gösteren, insanı imana doğru sevk eden fitrattan uzaklaştığı, fitratın gösterdiği bu mecburî istikameti görmezden geldiğinde kendi dünyasını kararttığı gibi bütün evreni de tehdit eder hale gelmektedir. İnsandaki olumlu veya olumsuz sonuçları, insanın fitrata karşı durum ve tutumu belirler.

Varlık ve hayatta duyduklarının, gözle gördüklerinin arkasında ve ötesinde önemli mesajlar vardır. Bunlar insanların yoğunlaşarak elde edebileceği, varlığın hikmet ve insanın fitratıyla ilgili hakikatlerdir. İnsanın fitratında ve insanın sürüklendiği gerçeklerle imânî duyarlılığın Müslümanı sevk ettiği noktadaki ulaştığı gerçekler örtüşmektedir.³⁷³

Kur'ân, insanın insânî özelliğine mahsus yaradılışında fitratı kullandığı gibi semavatın, arzın yaradılışında da aynı ifadeyi kullanmaktadır.³⁷⁴ Şuurlu şuursuz; iradeli iradesiz yaratılmış olan bütün varlık İlâhî bir program dâhilinde gaye birliğini göstermektedir. Şuursuz varlık kendini, başkasını anlamak, anlamlandırmak mükellefiyetinde olmadan yaradılış amacını yerine getirmek mecburiyetindedir; fakat insan ise böyle değildir. Onun Yaratanı, yaratılanı anlamak-anlamlandırmak, tanımak-tanımlamak sorumluluğu var. Meleklerle karşı üstünlüğünde bu özeliğinden gelmektedir.³⁷⁵ İnsanın kendi varlığının dışındaki bütün varlığın imana; Allah'ın varlığına, birliğine bir ayet, alamet, işaret taşımasının yanında öncelikle insanı imana yönelten icbar eden insanın bizzat kendi fitratıdır.³⁷⁶

İman ile fitrat, insanın kendini, hayatını olumlu manada etkileyecek, yönlendirecek şekilde birbirleriyle iletişim ve etkileşim içinde olması önem arz

³⁷² Kılıç, *a.g.e.*, 15-28; Pazarlı, *a.g.e.*, 141-142.

³⁷³ Kılıç, *a.g.e.*, 181-183; Pazarlı, *a.g.e.*, 104, vd.; Tan, *a.g.e.*, 32, vd..

³⁷⁴ Bkz., Rûm, 30/30; Zuhruf, 43/27; En'âm, 6/79; Enbiyâ, 21/56.

³⁷⁵ Bkz., Bakara, 2/30-34.

³⁷⁶ Câsiye, 45/3-5; Pazarlı, *a.g.e.*, 31.

etmektedir. Temelinde fitrat olan imanın, varlığının göstergesi, onun amele, eyleme dönüşmesi de imânî duyarlılıklardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DUYARLI KİŞİDEKİ TEMEL VASIFLAR

3.1. DUYARLI KİMSEDE BULUNMASI GEREKEN TEMEL VASIFLAR

İmânî duyarlılık, hem konusu, hem de hedefi itibariyle insanın kendi ve tüm insanlık için aktiflik halidir. Bu durum, insan için olması gereken ve istenilen pozitif bir durumdur. İmânî duyarlılık, insan için bir gayenin varlığını, ona yönelik hareketliliği de zorunlu kılar. Buradaki duyarlılık, insanın kendi nefsinin ıslahını tamamlayarak toplumun ıslahını da görev alan aktif bir duyarlılıktır.

Gaye ne kadar doğru olursa olsun, vasıta yanlış ise olması gereken hedefe varılamayacağı gibi pek çok da yanlışlara sebep olur. Bunun için İslam, gayenin doğruluğu kadar, usulünde doğru olması gerektiğini vurgular. Doğru ve sağlam bir tebliğ metodu ise, Kur'ân'ın tebliğ metodudur. Kur'ân'ın gösterdiği hedefe yine Kur'ân'ın metodu ile ulaşılır. Kur'ân, bu durumu bizlere farklı şekillerde sergilemekte ve bu hususta, Hz. Musa ve kardeşi Harun için *“Firavuna gidin o sınırı çok aştı. Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin”* derken, Hz. Peygambere de *“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış”*³⁷⁷ derken de tebliğ görevinde uyulması gereken usul, esas ve üslubu talim etmektedir.

İmânî duyarlılığa sahip Müslümanın bu görevini yerine getirirken Müslümanın takınması gereken usul ve üslubun yanında kendinde bulunması gereken bir takım vasıflar vardır. Bunların bir kısmına Kur'ân'ın bizlere gösterdiği esaslar çerçevesinde temas etmek, konumuzun tamamlanması açısından yerinde olacaktır.

3.1.1. Sabır (Dayanıklılık)

Sabır, hayatın tamamında, her alanında daima tüm insanlara gerekli olduğu gibi özellikle Müslüman şahsiyette bulunması zarurî bir vasıftır. Kapsamı geniş olan sabra, burada imânî duyarlılık faaliyetinde meydana gelen zorluklar karşısında gösterilmesi gereken yönüyle değinilecektir.

³⁷⁷ Bkz., Nahl, 16/125; Tâhâ, 20/43-44.

Sabır, Müslümanın gerek kendisiyle gerek birlikte yaşadığı çevreye karşı verdiği mücadelede olduğu gibi imanı tebliğ davasında verdiği mücadelede de kuşanacağı en önemli silahtır.

İmânî duyarlılık faaliyetinin başta gelen şahsiyetleri olan peygamberler olmak üzere tebliğ görevlerini yerine getirenlerin karşılaştıkları çetin zorlukları olmuştur.³⁷⁸ Bu zorluk ve sıkıntılar çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır; iman davasının önder şahıslara, onlara inanarak tabi olup peşinden gidenlere yapılan baskılar, dayatmalar; onları itibarsızlaştırma; tebliğ yapanların şahısları veya yaptıkları hak vehakikate davetlerini yalanlamaları, yalancılıkla itham etmeleri, tahkir ve inkâr ederek reddetmeleri, onlardan ve anlattıklarından yüz çevirmeleri, onları yalnızlaştırma vb. sabır ve dayanma gücü gerektiren durumlardır. Bu ve benzeri zorluklar, tarih boyunca devam ede gelmektedir. Kur'ân, bizlere peygamberlerin tebliğ ve irşat görevinde karşılaştıkları pek çok zorluklar karşısında imanın da gereği olarak sabır gösterdiklerini anlatırken diğer taraftan bizzat kendi de yerine göre bazen emir, bazen tavsiye mahiyetinde daima sabrı telkin etmiştir/etmektedir.³⁷⁹

İnkâr, küfür cephesine karşı verilen mücadelenin başarıya ulaşmasında Müslümanın sabır, sebat ve karar göstermesinin önemini, zaruretini; Câlüt'un gösterişli, şaşalı ordusuyla karşılaşan, iman cephesinde yer alan, Talut ve ordusunun duaların da *"Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sağlam bastır..."* şeklinde görmek mümkündür. Burada sabır ve sebat istemeleride düşmana karşı direnme ve dayanıklı olmanın önemini ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ buyuruyor ki: *"İçimizden sabırlı yirmi kişi onlardan iki yüz kişiyi yener; sizin iki yüz kişiniz, inkar edenlerin bin kişisini yener, çünkü onlar anlayışsız bir gürühtür... Allah sabredenlerle beraberdir"*i duyarlılık sahibi Müslümanda bulunması gereken sabır, Müslümanın temel bir özelliği olup ona önemli nitelik kazandırır; sabırla nitelik kazanmış inanmış toplum azınlıkta olsa, sayıca pek çok kalabalıklara üstün geldiği gerçeğini ayet beyan etmektedir.³⁸⁰ Bu durum, savaşta düşmanla karşılaşmada Müslümanın imânî bir vasfı olan sabrın da önemini gösterir.

³⁷⁸ Bkz., Bakara, 2/214; Hûd, 11/49; Nahl, 16/127; Rûm, 30/60; Ahkâf, 46/35; Kalem, 68/48; Müzzemmil, 73/10.

³⁷⁹ Bkz., Âl-i İmrân, 3/184; En'âm, 6/10; Ahkâf, 46/35; Tan, *a.g.e.*, 311-316.

³⁸⁰ Bkz., Enfâl, 8/65-66; Bakara, 2/249-250; Said, *a.g.e.*, 30.

Müslüman için savaşın dışında imânî faaliyetlerin sürdürülmesinde de karşılaşılan zorluklar, sıkıntılar vardır/var olacaktır da; fakat bütün bunlar sabırla karşılanmalıdır. Müslüman kişi, yaşamın her alanında kendiyile ve çevresiyle olsun hayatı boyunca imânî duyarlılığının bir gereği olarak sürekli bir mücadele halindedir. Bu mücadelede “*Allah sabredenlerdir ve Allah, sabredenleri sever*” İlâhî mesajları Müslümanın en önemli güç kaynağı olmuştur.³⁸¹

İman davasının kabulünü, icrasını, ilerlemesini engelleme, imkânsız hale getirme hususunda, inkar, küfür taraftarlarınca pek çok yollara baş vurulmuştur. Bunlardan biri de; kendilerini imana davet edenleri, yalanla, yalancılıkla itham etmeleridir “...*birçok peygamberler yalanlanmıştı da onlar yalanlamalarına ve eziyet edilmelerine karşı sabretmişler ve nihayet kendilerine yardımımız yetişmiştir...*”³⁸² imânî duyarlılığa sahip olanlar, yaptıkları davet ve tebliğde, inanmayan kafirler tarafından istihza ve alay edilmiş, hafife alınmışlardır. Onlar ise imânî duyarlılığının gereği tebliğ etmenin zorunluluğu, bu tebliğden sonuç alma beklentisinin iştiyakı içinde olmuşlardır; fakat tebliği yürütmede muhataplarının olumsuz, aşağılayıcı tavrıyla karşılaşmalarından dolayı tebliğ ve davet faaliyetlerinden beklentilerine istediği ölçüde netice alamadıklarından sıkıntı ve üzüntü yaşamışlardır; yaşanan bu üzüntülere karşı sabır, tevekkül ve teennî içinde olmaları kendilerine telkin ve bunun, imanın bir gereği olduğu kendilerine ima edilmiştir.³⁸³ Sonucun elde edilmesinde acele edilmemesinde de sabır gösterilmelidir.

Cennetle müjdelenmek Müslüman için büyük bir kurtuluştur; bu durum, Kur’ân’ın da beyanıyla Müslümanın hayatın her alan ve eyleminde denendikten sonra ancak sabırla elde edebileceği bir karşılık ve sonuçtur.³⁸⁴ Kişinin iman ve imânî duyarlılığının gereği olan amel ve eylemleriyle varmak istediği hedefe ulaşmada sabır, Müminin vazgeçilmez bir halidir. İnsan sürekli bir imtihan ve deneme halindedir; imtihanda başarı ise sabırladır. Müslüman, imanında cihat, gayret, imânî duyarlılık olup

³⁸¹ Bkz., Bakara, 2/153, 249; Âl-i İmrân, 3/146; Enfâl, 8/46.

³⁸² Bkz., Âl-i İmrân, 3/186; A’raf, 7/82, 87-88; En’âm, 6/34; İbrahim, 14/13; Nahl, 16/127; Neml, 27/56; Lokmân, 31/17; Yâsîn, 36/18; Ahkâf, 46/35; Kâf, 50/39; Müzzemmil, 73/10.

³⁸³ Bkz., En’âm, 6/34; Hûd, 11/88; Ra’d, 13/32; İbrahim, 14/12; Nahl, 16/42; Enbiyâ, 21/41; Ahzâb, 33/48; Zühurf, 43/47.

³⁸⁴ Bkz., Hûd, 11/11; Ra’d, 13/22, 24; Nahl, 16/41-42, 96; Mü’minûn, 23/111; Furkân, 25/75; Fussilet, 41/35; İnsan, 76/12.

olmamasına; hal, hareket ve eylemlerinde sabır gösterip göstermemesine göre elenip ayıklanacaktır.³⁸⁵

İmânî duyarlılığın gereği olarak iman davası yolunda verilen mücadelede karşılaşılan sıkıntı ve zorlukların ortaya çıkış şekli her ne kadar farklılık arz etse de imânî duyarlılık sahibi şahsa, onun sebatını, dayanıklılığını takviye etmek amacıyla doğrudan, dolaylı olarak emir, tavsiye vb. şekilde Kur'ân, Müslümâna daima sabırdan söz edip sabra vurgu yapmıştır.

3.1.2. Vefa

İnsanları değerli kılan önemli vasıflardan biri de vefadır. Vefa, yazılı, sözlü hatta bunlardan hiçbirisi olmadan da genel olarak insanların kendilerinden beklenenleri/beklentilerini yerine getirmesidir. Bu konuda insanların birinci derecede sorumlu olduğu Allah'tır. İkinci derecede ise insanlar olmak üzere bütün varlığa karşıdır. Kur'ân, insanların birinci derecede sorumlu olduğu Allah'a karşı vefaya önemli vurgu yapar. İnsanlar Allah'a olan ahbine vefa göstermesi, insanlar arası muamelesindeki vefanında temelini, gücünü teşkil eder.³⁸⁶

İmana dayalı vefa, kapsamı geniş olsa da; İmânî duyarlılık faaliyetinin temsilcisi olan kişide, insanlar arası ilişkide insanlara karşı gösterilmesi gereken vefanın önemi büyüktür. İmânî duyarlılığa sahip Müslüman, sözünde, davranışında vefa hususunda kendi hakkında oluşan olumlu kanaati bozacak davranışta asla bulunmamalıdır. Allah'ın inananlardan aldığı ahd ve misakın karşılığı olarak kendilerinden beklenen vefanın bir kısmı, insanların kendi arasında uyulması gereken ahit ve misaktır.³⁸⁷ Vefa, geçmiş olan, açık veya zımni bir ahbine başka birinin aleyhine olacak şekilde değiştirmeden, zorlukları olsa dahi sadık kalmak, yerine getirmektir; bu, kişiye çevresinde itibar kazandırdığı gibi içinde bulunduğu topluma güven telkin eder. Kişinin şahsını, hayatını, sözünü, davasını değerli kılar ve aynı zamanda kişinin şahsını, sözünü ve eyleminin kabulünü kolaylaştırır.

³⁸⁵ Bkz., Bakara, 2/155; Âl-i İmrân, 3/142; Muahammed, 47/31; Kehf, 18/7; Enbiyâ, 21/35; Tebareke, 67/2.

³⁸⁶ Bkz., Bakara, 2/27, 83-84; Âl-i İmrân, 3/76; Nisâ, 4/155; Mâide, 5/7, 13; En'âm, 6/152; Enfâl, 8/56; Tevbe, 7/111; Ra'd, 13/20, 25; Nahl, 16/91; İsrâ, 17/35; Mü'minûn, 23/8; Ahzâb, 33/32; Fetih, 48/10; Me'âric, 70/32.

³⁸⁷ Bkz., Bakara, 2/83-84; Ra'd, 13/25

İmânî duyarlılığa sahip Müslümanın bütün hal, hareket, söz, davranış ve faaliyetlerinde, yapmacık değil, doğal olarak güven telkin etmesi önem arz etmektedir. Vefa ile güven daima birlikte varlığını sürdürür. Birinin olmadığı yerde diğeri de olmaz. Toplumu bir arada tutan önemli ilkelerden biri de karşılıklı güven ilkesidir. Dolayısıyla sağlıklı bir toplum için toplumu meydana getiren fertler birbirlerine güvenmelidir. Toplumsal barışın yolu da bu ilkedен geçer. Herkesin birbirine şüpheyle baktığı bir toplumda huzur ve refah gerçekleşemez. İnsan ancak içini vefa gibi yüksek değerlerle doldurup onları gerçekleştirerek gerçek manada bir kişiliğe sahip olur; doğal bir varlık olmaktan çıkıp, ruhsal bir varlık halini alır. İnsanlar arasında güvenin sağlanması ise vefa vb. ruhsal ağırlığı olan güzel vasıfların insana kazandırdığı ahlakî niteliklerledir. İnsan bu gibi ahlakî niteliklerini eylemlerine yansıttığı ölçüde daha çok mükemmelleşir. Ruhsal bir varlık olmanın da ötesinde ahlakî bir kişiliğe ulaşır. Diğer yandan, bireyin mükemmelleşmesi ile de, bu toplum içinde yaşayan bireyler, gerçek güvenilir kişiler olurlar ve ortaklaşa hayat sağlam temellere oturmuş olur.³⁸⁸

İmânî duyarlılığa sahip kişinin mensubu olduğu dinî hususlardaki temsilinin kabulünde, İmânî duyarlılığının gereği olarak din adına yürüttüğü faaliyetlerinden istenilen sonucun alınmasında da Müslüman kişinin şahsiyetine duyulan güven, ahbine gösterdiği vefa önemli bir faktördür.

3.1.3. Şefkat

Şefkat, Yaratıcı Kudret tarafından varlığın yaradılışında temele alınan bir husustur. Bütün varlığın yaradılışı, hayatı, hayatının devamı Allah'ın rahmeti, şefkatiyledir.³⁸⁹ Bunu bir canlının yavrusunu yetiştirmede Allah'ın ona verdiği sahiplenme, şefkat göstermesi olmak üzere bütün varlıkta gözlemlemek mümkündür. Allah'ın rahmetinin, şefkatinin en anlamlısı insanlara olan yönüyledir. Diğer varlıklar yaradılışı, hayatı, yaşamı yönüyle Allah'ın rahmetine, şefkatine muhtaçtır; onların günahla, isyanla ilgisi olmadığından eylemlerinden meydana gelecek günahlarından dolayı affa, mağfirete ihtiyaçları söz konusu değildir. Peygamberlerin Allah'ın rahmetini, acımasını celp edecek 'r-h-m' kökünden gelen kelimeyi dualarında kullanarak yardım istemeleri, affını dilemeleri de bunu göstermektedir.

³⁸⁸ Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, 166-167.

³⁸⁹ Bkz., En'âm, 6/12, 54; A'raf, 7/156.

Varlıktan varlığa olan şefkat, merhametin tabii olmanın ötesinde ihtiyarî ve imana dayalı olarak insanların bütün varlığa göstereceği şefkat, merhamet ikinci öneme sahiptir. Varlığa merhamet, sevgi imanın bir parçasıdır. Yunus Emre'nin; “*Yaratılanı severiz, Yaratandan ötürü*” sözünde de bu husus ifadesini bulmuştur. Müslümanın nitelik kazanmasında, kişiliğinin oluşmasında da belirgin bir etkiye sahip olan sevgi, şefkat, merhamet vb. özellikler Müslümanın hayatında, dinî faaliyetlerinde muhatabının da hissedeceği şekilde onda bulunması gereken önemli vasıflardır.³⁹⁰

Kur'ân'ın bize, farklı vurgularla, naklettiği çerçevede baktığımızda bu konunun somut, net bir şekilde Kur'ân'ın beyanlarında, peygamberlerin aldıkları İlâhî vahyi, tebliğ ve imana davetlerinde görmekteyiz; bu husus ayette de; “*Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, onlar çevrenden dağılır giderdi*” şeklinde ifade edilmektedir. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in örnek davranışını, insanlara karşı kaba ve sert olmayan tavrını övmektedir. Şu da bir gerçek ki, bu yumuşak, dost ve müşfikçe tavır, Hz. Peygamber'in en belirgin özelliklerinden biriydi.³⁹¹ Hayatının her alanında Hz. Peygamberi kendine örnek alması gereken Müslüman'ın, özellikle, imânî duyarlılık faaliyetlerindeki O'nun yumuşak, müşfik davranışını da kendine örnek almalıdır.

Kur'ân'ın, dine davette Müslümanın davranışının ne olması gerektiği hususunda başka bir vurgusu dikkat çekmektedir. Şöyle ki; İslam'a davete aday olan bir kişinin, daveti bizzat Allah'a etmesi; işinde, amelinde, eyleminde doğru olması; ikrar ve istikrarında ‘*Ben Müslümanım*’ diyenlerden olması; imânî duyarlılığa sahip kişinin, dinî faaliyetlerde karşılaştığı itirazları, sıkıntıları, engelleri yumuşak, müşfik olarak, olabileceğin en güzeliyle karşılaması, davranışın bu olması durumunda da düşmanlıkların dahi dostluğa dönüşeceğini ifade etmektedir.³⁹²

Hız. Peygamberin risaletini tebliğde insanlara şefkati, merhameti, onların üzerine düşkünlüğü Kur'ân'da vurgulanarak; “*Andolsun ki, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür. Müminlere karşı şefkat ve merhamet yüklüdür*” şeklinde ifade edilmektedir. Başka bir ayette de; Hız. Peygamberin insanların iman etmelerine hırsı, düşkünlüğü hususunda; “*Onların*

³⁹⁰ Kırca, *Kur'ân ve İnsan*, 131; Pazarlı, *a.g.e.*, 96, vd.; Tan, *a.g.e.*, 308-311.

³⁹¹ Bkz., Âl-i İmrân, 3/159; Kırca, *Kur'ân ve İnsan*, 194.

³⁹² Bkz., Fussilet, 41/33-34.

iman etme hususunda, sanki nefsinı parçalayacaksın”³⁹³ buyrulmaktadır. Hz. Peygamberin insanlara bu düşkünlüğünü, şefkatini her imânî duyarlılık sahibi kişinin, insanlarla olan ilişkilerinde kendine örnek alması gerekir.

Cenâb-ı Allah, Hz. Musa ve Hz. Harun’u Firavun’u imana davete göndererek; *“Ona karşı imana davette yumuşak, şefkatli söz söyleyin”* buyurur. Cenâb-ı Allah’ın bu İlâhî talimatı, imana davet edilen kişi Firavun’da olsa sözlerin yumuşak ve müşfik olmasının imânî duyarlılık sahibi kişinin imana davette söz ve davranışlarının yumuşak, müşfik ve düşündürücü olmasının önem ve gereğini vurgulamaktadır. Müslüman toplum kendi inanç mensupları arasındaki sevgi, şefkat ve merhametleri imanlarının bir alâmetidir. Bu gerçek; *“Onlar kendi aralarında çok merhametlidir”*³⁹⁴ ayetinin beyanında da yer almaktadır.

İmânî duyarlılık sahibi Müslüman kişinin imana davette, İlâhî vahiy istikametinde yaptığı faaliyet ve göstereceği toplumsal etkinliklerde tepkisel söz ve davranışlarla değil daima yumuşak, müşfik doğal bir tavır sergiler; bu durum imânî duyarlılık sahibi kişinin bir vasfı ve aynı zamanda imânî duyarlılığında bir gereğidir.

Sosyal ilişkilerde esas olan da, nefret değil sevgidir. Hz. Peygamber’in kendisine inanmayan amcasına karşı davranışı, O’nun inanmayan bir kişiye karşı olan tavrını ve gerçekçi yaklaşımının örnekliğini bize göstermektedir. Bu gibi hususlarda insanları, olmaları gerektiği gibi değil, oldukları gibi kabul etmeliyiz. Daha sonra nasıl olmaları gerekiyorsa, onu sağlamaya çalışmalıyız. Çünkü olması gerekenler, idealde ve uzakta olan şeylerdir. Olan ise realitede ve gerçekte olan şeylerdir. Realitede olanı anlamadan ve varlığını kabul etmeden idealde ve uzakta olanı anlamamız ve ona ulaşmamız mümkün değildir. İnsanları çelişkiye ve çatışmaya sürükleyen de bu gerçeği anlamamış olmalarıdır. Bunun için insanı tanımak, ona yaklaşımda Kur’ân’î metodu kendimize rehber almalıyız. Bu hususta Kur’ân: *“Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et”*³⁹⁵ şeklinde hoşgörüyü, müsamahayı emir ve tavsiye etmektedir. Müslümanların insanlarla olan ilişkilerinde hoşgörü, yumuşaklık, müsamaha ile davranılması gerektiği vurgulanmaktadır.

³⁹³ Bkz., Tevbe, 9/128; Kehf, 18/6; Şu’arâ, 26/3.

³⁹⁴ Bkz., Tâhâ, 20/44; Fetih, 48/29.

³⁹⁵ Bkz., Hicr, 15/85; Nûr, 24/64; Zümer, 43/89; Kırca, *Kur’ân ve İnsan*, 195;

Müslümanın imânî duyarlılığından kaynaklanan varlığın, insanlığın bütün katmanlarını kuşatan şefkat, merhamet dünya hayatının da sosyal nizamında temelini oluşturur.

3.1.4. İnfak

Dünya ve maddiyatın insanın hayatında vazgeçilmez bir yeri vardır. Bu vazgeçilmezlik dikkate alınarak, insan-varlık ilişkisini sonuçlarıyla birlikte değerlendirmek, önem arz etmektedir. Dünya varlığının varlığı veya yokluğu durumunda Müslümanın hal ve tavırlarının durumuna göre farklı değerlendirmeler yapılır. Bu genel değerlendirmeden sonra şunları söyleyebiliriz ki; Müslüman kişinin mensubu olduğu dindeki, Allah'ın katındaki yeri; sahibi olduğu dünya varlığına nasıl sahip olduğunun ve onu tasarrufunda ve infakındaki durumuna göre değerlendirilir. Dinin inanç ve ameldeki temel konuları ile Müslümanın mal varlığındaki din adına yaptığı infak birlikte zikredilmektedir.³⁹⁶ Müslümanın diyen her bir fertte olması gereken infakın, özellikle, imânî duyarlılık faaliyetinde öne çıkanlarda bulunması daha da zarurî olan vasıftır. İnfak, Müslümanın sahip olduğu varlığının bir kısmını her hangi bir maddî, dünyevî menfaat gözetmeksizin başkalarına vermesi/verebilmesidir.

Kur'ân'ı Kerim infakı, Müslümanda olması, bulunması gereken temel vasıflar olarak sayar. İmânî duyarlılıkla hareket eden bir kişi, muhataplarına infaktan, onun faziletinden, gerekliliğinden, muhakkak, bahsedecektir; başkalarına anlattığı bir konunun kendinde olmaması söz konusu olmaz, olamaz; yoksa kişi inandırıcılığını kaybeder. Ayette bu husus; *“Ey iman edenler! Niçin yapmadığınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmadığınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır”*³⁹⁷ ifadeleriyle tevbih edilmektedir. İmânî duyarlılık sahibi kişinin, her konuda olduğu gibi özellikle infak konusunda söz ve eylemini kendinde birleştirmesi gerekir.

Her Müslümanda bulunması zarurî olan infak sıfatının farklı yönlerini, farklı tarzda Ku'an'da dile getirildiği görülmektedir. Allah'ın lütfüne, keremine sahip olmak isterler; sahip olması durumunda iyilerden olacaklarına, sahip olduklarında insanlara verecekleri, dağıtacakları konusunda söz verirler, yemin ederler; fakat istedikleri kendilerine verilince dağıtmazlar, cimrilik ederler; olması gereken yerden yüz çevirirler;

³⁹⁶ Bkz., Bakara, 2/3, 83, 254, 267; Nisâ, 4/38-39; İbrahim, 14/31; Lokmân, 31/4; Fussilet, 41/7.

³⁹⁷ Bkz., Enfâl, 8/3; Tevbe, 9/5, 11; Hadîd, 57/7; Saff, 61/2-3.

başta verdikleri sözlerinden dönerler.³⁹⁸ Ayetlerin ifadesinden infakın iman sahibi Müslüman için önemi anlaşılmaktadır. İmânî duyarlılıkla Allah'ın emrine, dinine yol göstermede önder kıldığı kulların sıfatları; hayırlı işler yapmaları, namazlarını kılmalarının yanında malî olarak zekât, infak vb. görevlerini yapmaları sayılmaktadır. İmânî duyarlılık sahibi olmaları nedeniyle örnek ve önderlik yapma liyakatinde olanların özellikleri belirtilirken mutlaka infak vasfına vurgu yapılmaktadır.³⁹⁹

İnfak hususuna başka bir açıdan bakılırsa, fedakârlık ve yardımlaşmada çift yönlü bir menfaat söz konusudur. Vermenin, yardımlaşmanın ve fedakârlığın faydası sadece yapılanaya değil, aynı zamanda yapanlaradır da. Bu bir anlamda hayat kurtarmak için kan vermeye benzer. Verilen kan, bir hayat kurtarır ama aynı zamanda kan verenin de sağlığını korur. Bir anlamda koruyucu hekimlik görevini yapar. Birisi almakla sağlığına kavuşurken, diğeri de vermekle sağlığını korur. Kazandığı sevap ve duyduğu psikolojik haz buna dâhil değildir. Çünkü insan vermede ve fedakârlıkta psikolojik bir haz duyar. Veren kişi, vererek mutlu olurken, alan kişi ise ihtiyacı giderildiği ve bir ölçüde rahata kavuştuğu için mutludur. Bir müslümanın en büyük mutluluğu kendisinden veya malından vererek Allah rızasını kazanmaktır. Namaz, oruç gibi ibadetlerle kendisinden, zekât ve sadaka gibi ibadetlerle de malından vermek suretiyle Allah rızasına erişmek, bir Müslüman için en büyük idealdir. Cenâb-ı Allah, vermenin şeklini ve verilecek kişilerin durumlarını açıklamaktadır.⁴⁰⁰

İslam'da malî ibadetin aslını oluşturan infak, imânî duyarlılık sahibi bir Müslümanda bulunması zarurî bir sıfattır.

3.1.5. Fedakârlık

İman sahibi olmak, bir dava sahibi olmak demektir. Bu davada, kişinin kendini, hayatını; varlığı, ölümü, yaşamı anlamlandırması, bunların var oluş gayesini, amacını anlaması, önemlidir; bunun başında da bütün varlığı Yaratan, var eden Allah'ı tanıması gelir. Bütün bunlar, insanda kendiliğinden meydana gelmez; bunların meydana gelmesi, yürümesi, devamı; gayret, çaba, fedakârlık isteyen hususlardır. Hayatın her alanı, belli bir fedakârlık gerektirdiği gibi iman davası ise çok daha büyük bir fedakârlık ister. Müslüman bir kişinin kendine, kendi nefesine karşı zorlukların aşılmasında verilmesi

³⁹⁸ Bkz., Tevbe, 9/75-76.

³⁹⁹ Bkz., Enbiyâ, 21/73; Fâtır, 33/29.

⁴⁰⁰ Bkz., Bakara, 2/262, 271-272; Kırca, *Kur'an ve İnsan*, 197.

gereken mücadele vardır. Bir de harici zorluklara, engellere, engellemelere karşı yapılması gereken fedakârlıklar, verilmesi gereken mücadeleler vardır. Verilen mücadele, yapılan fedakârlık aynı zamanda iman sahibi Müslümanın imanında, iman davasının da bir testi, denemesi ve imtihanıdır.⁴⁰¹

'İman ettim' diyenlerin, iman davasında olanların fedakârlıklarını Kur'ân aktarmaktadır. Onların, yerini, yurdunu terk ederek hicret ettiklerini, mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihat ettikleri, hicret etmeselerde hicret ederek kendilerine gelenleri bağırklarına bastıklarını, gerekmesi durumunda hiçbir yardımdan kaçınmadıkları hususundaki fedakârlıkları ifade edilmektedir ki; imânî duyarlılığın gereği olan fedakârlığı gösteren bu sıfatların sahibi insanların gerçek iman sahibi oldukları İlâhî vahiy tarafından da onaylanmaktadır.⁴⁰²

Ayetlerde imânî duyarlılık sahibi toplulukların mallarıyla, canlarıyla; gerektiğinde yerlerini, yurtlarını terk ederek iman davasında büyük fedakârlık yapmada tereddüt etmedikleri bizlere aktarılır.⁴⁰³ Allah yolunda gerekirse yerini yurdunu terk etmenin zorluklarına, meşakkatlerine katlanmanın da adı olan hicret tabiri, İslam'da, sadece, tarihte başlayan bir Müslümanın inancından dolayı yerini yurdunu terk etmesinden ibaret olmadığı gibi cihadda, sadece, harici düşmana karşı verilen mücadeleden ibaret değildir. Bu tabirlerin, Müslüman bir kişinin nefsin tezkiyesinde karşılaşılan zorluklara, meşakkatlere karşı verilen mücadelede yapılan fedakârlıkla ilgili manaları içerecek şekilde kullanıldığı da görülmektedir.⁴⁰⁴

İmânî duyarlılık sahibi Müslümanların, imânî duyarlılığının gereği olarak Müslüman kardeşlerinin menfaatine, yararına yaptığı fedakârlıklar olmuştur; bundan dolayıdır ki, Müslüman kişi, kendi ihtiyacı olsa da varlığından, imkânlarından ihtiyaç sahibi Müslüman kardeşinin lehine fedakârlıklarda bulunarak Müslüman kardeşini kendi nefesine tercih etmiştir. Müslümanın imânî duyarlılığının gereği olan bu tercih, Müslümanın imânî duyarlılığındaki fedakârlığın da bir göstergesidir.⁴⁰⁵

Fedakârlığın keyfiyet ve mahiyetçe, samimi olarak yapılması durumunda, küçük-büyük her türlü fedakârlığın, muhakkak bir önemi vardır; zaten şu gerçek bilinmelidir

⁴⁰¹ Bkz., Âl-i İmrân, 3/142; Tevbe, 9/16; Ankebût, 29/2-3; Enbiyâ, 21/35; Muhammed, 47/31.

⁴⁰² Bkz., Enfâl, 8/72, 74-75; Haşr, 59/8-9.

⁴⁰³ Bkz., Tevbe, 9/20, 41, 44, 88; Nahl, 27/110.

⁴⁰⁴ Kırca, *Kur'ân ve İnsan*, 158; Tevbe, 9/20; Fâtır, 35/18; Saff, 61/11.

⁴⁰⁵ Haşr, 59/9.

ki; hiçbir fedakârlık olmadan imandan, herhangi bir iman davasından bahsetmek mümkün değildir.

3.1.6. Cesaret

Cesaret, asla vazgeçmeden, taviz vermeden, azim ve kararla hedefe doğru ilerlemektir. Cesaret, bir kişinin kendini körü körüne tehlikeye atmak demek olmadığı gibi hedefe doğru ilerlemede gerekli tedbiri almamak da; taviz verme, gevşeklik göstermekte değildir. Cesaret, kişinin eylemi görünür olsun veya olmasın hedefe doğru azimle, kararla yürümesidir.

Din uğruna yapılacak aktivite ve gösterilmesi gereken cesaret, bazen fiilî olarak yapılacak savaşa kadar gider. Müslüman bu durumda da geri durmaz, ileri atılır. Müslümanın bu cesareti sonunda ölümden olsa asla tereddüt etmez, geri çekilmez. Kur'ân inananları bu cesaretleriyle över. İnaniyorum diyen kişinin bu cesareti inandığı iman davasında doğruluğunun, samimiyetinin de bir ispatıdır. Kur'ân'da cihada, savaşa çağrılınca ileri atılarak, öne çıkma cesaretini gösteren Müslümanlar övülürken; diğer taraftan bahaneler ileri sürerek yan çizenler, korkup kaçanlar, kaytaranlar olmuştur ki; onların bu korkak, çekinken, yan çizmeleri dininde, imanında samimi olmadıkları şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁰⁶

Kur'ân'da Müminlerin sıfatları anlatılırken; yerlerinden, yurtlarından çıkarılmalarına, kendilerine eza ve işkence yapılmalarına, savaş açılıp öldürülmelerine karşı Allah yolundan dönmeyenler, döndürülemeyenler, korkaklık göstermeyenler; yapılan bütün eza ve cefalara rağmen cesaret gösterip imanlarından taviz vermeyenler şeklinde kendilerinden bahsedilmektedir.⁴⁰⁷ Cesaretleriyle öne çıkan imânî duyarlılık sahibi örnek şahsiyetlerin korku ve endişeleri kendi şahıslarıyla ilgili değildir; davetlerinin kabul edilmemesi, reddedilmeleri, yalanlanmalarıyla ilgilidir.⁴⁰⁸

Cesaret, her ne kadar dışarıdan destek alsada onun asıl kaynağı, insanın içindedir. İnsanların hayatla ilgili korkularını, cesaretlerini harekete geçiren yine kendidir. Kişi iman ve ona bağlı cesareti kendinde aramalıdır. Kökü, temeli insanın kendi özüne bağlı olmayan duygu ve davranışların beklenen sonucu vermesi düşünülemez. İman zaten, insanın özüne, kalbine ait bir şeydir; ondan kaynaklanan bir duyguda insanın özüne,

⁴⁰⁶ Bkz., Tevbe, 9/38; Ahzâb, 33/13-16.

⁴⁰⁷ Bkz., Âl-i İmrân, 3/195; Tevbe, 3/111; Hac, 22/58.

⁴⁰⁸ Bkz., Yûnus, 10/15; Tâhâ, 20/45; Kasas, 28/34.

kalbine aittir; bunlardan biri de cesarettir. Konuya farklı bir yönden bakıldığında cesaretin varlığı kadar, onun iman tarafından kontrol altına alınıp yönlendirilmesi de önem arz etmektedir. Bundan dolayıdır ki; cesaret, ölçülü, kontrollü ve yerinde; yani imandan kaynaklanıp onun emrinde olmalıdır; yoksa yıkıcı, tahripkâr sonuçları olur. Kur'ân'da Müslümanların sıfatları sayılırken; *'kendi aralarında şefkatli merhametli; kafirlere karşıda çok şiddetli ve hiddetlidirler'* şeklinde ifade edilmektedir. Bundan dolayıdır ki; nerede, ne zaman, kime, kimlere karşı, nasıl sorularının cevabı, dine göre, doğru olarak verilmelidir.⁴⁰⁹

Bazı konuların mümkün olduğunca farklı yönleriyle de değerlendirilmesi gerekmektedir; bu konulardan biri de cesarettir. Kaynağı, hedefi ve yukarıdaki soruların, dine göre doğru olarak cevabı verilmemiş cesaretin, yararından çok zararının olduğu ve olabileceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla cesaretin kendisi kadar, kaynağı, hedefi, kullanma usulü de önem arz etmektedir.

3.1.7. Özgüven

Özgüven, kişinin kendine, davasına, inandığı değerlere tam ve samimi olarak inanması; her hangi bir şek, şüphe içinde olmamasıdır. İmana dayalı konuda tereddüd, şüphe, kararsızlık olmaz. İnandığını söyleyerek davet ettiği bir davada kişinin kendine ve davet ettiği davaya özgüveninin olmaması düşünülemez. Kendilerine ve inandıkları davalarına olan özgüvenin en güzel örneklerini peygamberler ve onlara samimi olarak inananlarda görmekteyiz.

Karşıdaki dünyevî maddî güç ne kadar büyük olsa da iman sahibi kişi kendinden, imanında, inandıklarından çok emin ve güven içindedir; şüpheye, tereddüde düşmez, sarsılmaz. Onlar kendilerine karşı gelen, kendilerini susturmaya, yok etmeye çalışan güçler karşısında asla sarsılmadan, her hangi bir tereddüde düşmeden kendine, inancına olan öz güvenle cevap vermişlerdir. Peygamberler, kendi yürüyüşünü, tebliğini imkânsız hale getiren, kendilerini ölümle tehdit eden şer güçler karşısında hiçbir çekingenlik, korkaklık göstermeden kendinden emin olarak hatta *'ben sizin hakkınızda, sizin için korkuyorum'* şeklindeki sözleri, davranışları, onlara sahiplenmeleri, onları korumaya çalışmaları kendilerinin ne kadar özgüven içinde olduklarını gösterir.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ Kırcâ, *Kur'ân ve İnsan*, 138; Mâide, 5/54; Fetih, 48/29; Tevbe, 9/42, 44, 73; Ahzâb, 33/19; Tahrîm, 66/9.

⁴¹⁰ Bkz., A'raf, 7/59; Hûd, 11/3, 26, 56, 84, 88; Şu'arâ, 26/135; Ahkâf, 46/21.

İmana daveti reddedenler, inkâr edenler, o daveti yalanlayarak davetten yüz çevirenler karşısında kendilerinden; iş, amel ve eylemlerinden, yaptıkları davetten asla bir korkuya düşmeden kendilerine, yaptıkları davete büyük bir öz güven içinde sarsılmadan cevap vermişlerdir. Bu özgüven tavrıyla verilen cevap, karşı tarafın kendilerinden, temelsiz dava ve iddialarından da şüpheye düşürüp sarsmıştır.⁴¹¹

Kendi güçleri, kuvvetleriyle konuşan, tehdid eden inançsız topluluğa karşı imânî duyarlılığın, başta peygamberler olmak üzere temsilcileri, büyük bir özgüven içinde, kendi şahıslarıyla ilgili, onların maddî güçleri karşısında, asla her hangi bir korku, endişe duymamışlardır. Hatta kendilerini maddî güçlerine güvenerek tehdid eden topluluklar adına korku, endişe duymuşlardır. İmânî duyarlılık sahibi olanların içinde bulunduğu tam bir özgüven olan bu durumu Kur'ân bize peygamberlerin dilinden aktarmaktadır.⁴¹² Kur'ân'da peygamberler ve onların davetini kabul eden samimi müminlerin, imanlarından kaynaklanan özgüvenleri sergilenmektedir

İnsanı Allah'a bağlayan en güçlü bağ olan iman, kişni kendine olan özgüveninde adıdır. Çünkü iman ve ona dayalı bir konuda asla tereddüt, şüphe olmaz; iman sahibi kişilerin korkuları, endişeleri Rabbine karşı olan ve olabilecek hatalarınadır. Onlar, *'bizler ne sizden, ne de sizin bizi korkutmak istediğiniz gücünüzden korkuyoruz; bizler Rabbimize tevekkül ettik ve o günün azabından korkuyoruz,'* diyerek inkar ehli muhataplarına karşılık vermişlerdir.⁴¹³ Verilen bu karşılığın farklı yönlerden yorumunu yapmak mümkündür. Bir yönüyle, kendi güçleriyle karşısındakini tehdid edenlerin karşısında, kendilerine, inançlarına olan bağlılık ve özgüvenlerini gösterirken; diğer taraftan da muhataplarının içlerindeki, bir türlü dolduramadıkları, inanç boşluğuna ima ederek *'Allah'a tevekkül ettiklerini, korkularının o günün büyük azabından'* olduğunu söyleyerek; kendilerine özgüvenlerini; karşısındaki inançsız muhataplarına ise içinde buldukları inanç boşluğuna, ahiret hesabına gönderme yapma şeklinde de yorumlamak mümkündür. Dini tebliğ davasında olanların muhataplarının çok güvenerek tehdid ettikleri maddî güçleri karşısında korkmadan, endişelenmeden tam bir güven içinde *"tevekkül"* ile cevap vermeleri imanlarından kaynaklanan kendilerine olan

⁴¹¹ Bkz., Yûnus, 10/41.

⁴¹² Bkz., En'âm, 6/15, 59, 80; Tevbe, 9/129; Yûnus, 10/15, 71; Hûd, 11/3, 26, 56, 84, 88; Şu'arâ, 26/135; Ahkâf, 46/21.

⁴¹³ Bkz., Hûd, 11/56, 88; İbrahim, 14/12; Ankebût, 28/59; Şûrâ, 42/10; Mümtehine, 60/4.

özgüvenlerindedir.⁴¹⁴ Şu bir gerçek ki; sarsılmayan, şüpheyeye, endişeye düşmeyen özgüven sıfatı, imanın ayrılmaz bir parçasıdır.

Sihirbazların iman etmeleri karşısında, Firavun, onlara, ellerinin, ayaklarının çaprazlama kesilerek idam edilmeleri, asılmaları şeklinde en ağır ve şiddetli ceza verilip öldürölme tehdidini yapmasına karşılık onların herhangi bir korku ve telaşa düşmeden göstermiş oldukları cesaret, tavırlarındaki metanet, imanlarındaki özgüvenlerinden kaynaklanmaktadır.⁴¹⁵

---

⁴¹⁴ Bkz., A'raf, 7/89; Yûnus, 10/71, 85; Hûd, 11/56, 88; Ra'd, 13/30.

⁴¹⁵ Bkz., A'raf, 7/121-126; Şu'arâ, 26/47-51.

SONUÇ

İman, insanın dinî hayatının temelidir; bu da Kur'ân'ın esasları üzerine inşa edilir. Konusu, hedefi ise insandır. Bunlardan biri olmadan diğersinin bir anlamı yoktur. Bunlardan her birinin değerlendirilmesinin ve aralarındaki bağıntısının, olması gerektiği gibi doğru olarak kurulması önem arz etmektedir.

İnsan, kendi varlığı, eylemi ve sosyal yapısıyla çevresini, yeryüzünü pozitif veya negatif yönde etkileme gücüne sahiptir. İman, insanın sahip olduğu yetenekleri pozitif yönde gelişmesi hususunda insanın kendini İlahî İradeyi kabul ve onun talimine açık hale getirmesidir. Aynı zamanda iman, insan için kökleri kendinde olan aslî bir konudur. İman ki; aksiyonu, fonksiyonu; insanın kendi özüne, çevresine doğru açılımı ve hayata etkisi var; Kur'ân'da insanı bu temel üzerine inşa etmek istemektedir. İnsan, derinliğine, genişliğine kendini, hayatı, varlığı bütün yön ve mahiyetiyle imânî duyarlılığı nispetinde algılar. İman, gaybi varlık alemine inancın, yaşanılan hayat alanına yansımadır; bu durum imanın hem kendini hem de imânî duyarlılığın boyutlarını oluşturur.

İman bir defa da olup biten bir olgu değildir. İman, hayat boyu değişiklik gösteren, gösterebilen daima olumlu yönde artan ve artması gereken dinamik bir güçtür. İmanın insanla; insanın imanla buluşması insanın olmazsa olmazlarından. İmanın varlığı, insanın, Rabbini kavli, kalbî tasdik ve kabulü ile başlar. İnsanın bütün melekelerini harekete geçirmesi, imanın boyutlarını oluşturur. Duyarlılık demek bir hareketliliği, canlılığı ifade eder.

İnsan, en anlamlı tarafıyla hem etkilenme hem de etkileme istidadına sahiptir. Önemli olan bu etkilenmenin pozitif yönde olmasıdır. İman, insanı etkiler, şekillendirir; sonrada insanı etkili kılar. Duyarlılıkla ifade edebileceğimiz bu durum, insanın kendinin ve eyleminin anlamlı hale gelmesi demektir. Bu itibarla Kur'ân'ı esas alarak imanı, imânî duyarlılığı, imânî duyarlılığın boyutlarını, fert ve topluma imânî duyarlılığın kazandırılmasının önem ve gerekliliğini imânî duyarlılığa sahip Müslüman'da olması gereken vasıfları değerlendirmeyi daima gündemimizde tutmalıyız.

Fert ve toplumun ıslahı, imânî duyarlılığın kazanılmasıyla mümkün olacağından imanın varlığı ve boyutları insanın vazgeçilmezidir. Kalp dahil duyuların, duyguların iman; imanın da bunlarla kopmaz bir bağı vardır. İmanın eğitim ve fitratla olan ilişkisi

de imanı daha anlamlı ve önemli hale getirir. Duyarlılık bir aktiflik halidir; muhataplarına, çevresine teklif ve onları ıslah üzerinden yürütülen bir hareketlilik olduğundan bir takım zorluklarla karşılaşmaktadır. Böyle bir misyonu yürütme durumunda olan kişide bulunması zorunlu olan vasıflar vardır. İnsan ve insanlık için çok önemli olan böyle bir hususta olumlu sonuç elde etmek için olması gereken söz konusu sıfatlar önem arz etmektedir. Vusulde usul esastır.

İnsan kendiyile, sorumluluklarıyla, eylemleriyle; etki ve sonuçlarıyla başka varlığa nispetle birinci derecede öneme sahiptir. Bu hususta Kur'ân'ın; '*insanın halife kılınması*'; '*emanetin teklif ve arz edilmesi*'; '*Kur'ân'ın bir dağa indirilmesi*' ifadelerinin de buna işaret ettiğini söylemek mümkündür.⁴¹⁶

İnsanın eylemiyle ilgili sorulara, sorunlara cevap vermesi, insanın kendiyile ilgili soru ve sorunlara cevap vermesi ile mümkündür. İnsanın da kendiyile ilgili soru ve sorunlara en yetkili müknî ve tatminkâr cevabı ancak imanla vermesi mümkündür. İmanın insanda meydana getirdiği değişim nedeniyle fiil ve eylemine yansımalarının sonucu meydana gelen duyarlılık insandan beklenen ideal sonuçtur. İmanın, kişinin kendisiyle başlayarak çevresine hem etkisi, hem de sonucu vardır. İman aynı zaman da dünü, bu günü, yarını olan, yaşayan bir davadır.

İnsanın tercih etme hürriyeti düşünüldüğünde insan için her ne kadar bir tercih etme hakkı, hürriyeti gibi görünse de, sonuçları, insanın yaradılışı, gayesi dikkate alındığında iman, insan için bir mecburiyettir.

İman, Müslümanın topluyla, çevreyle ilgili ilişkilerin güven ve emniyet içinde olmasının, yürütülmesinin de cevabıdır.

İman, insanın dünya ve ahiret hayatının selameti açısından büyük öneme sahiptir. Bu durum, çalışmamızı önemli hale getirmiştir. Kendisinden istifade edilir bir çalışma olmasını Cenabı Allah'tan niyaz ederim.

---

⁴¹⁶ Bakara, 2/30; Ahzâb, 33/72; Haşr, 59/21.

KAYNAKÇA

- Abdu's-Settâr**, Fethullah Sa'îd, *el-Medhalile't-Tefsiri'l-Mevzuu*, Kahire, 1986.
- Arvâsî**, S. Ahmet, *Kendini Arayan İnsan*, Burak Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Âlûsî**, Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Kitâbu'n Naht ve Beyânu Hakikatihî ve Nebzetun min Kavâidihî*, thk., Muhammed Behcet el-Eserî, Mecmau'l-İlmiyyi'l-İrâkî, 1408/1988.
- Altıkardeş**, İsmet, *Dini Anlama Biçimleri ve Dünya Barışına Katkısı*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2007.
- Aydın**, Mehmet Akif , “Aile Hayatı”, *İlmihal II*, Ankara, 2006.
- Bayraktar**, Mehmet, *İslam ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Bayyigit**, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, Palet Yayınları, Konya, 2013.
- Beck**, Jan Mansvelt, *Çevre ve Üçüncü Dünya*, çev., Kadir Canatan, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1990.
- Beyzavî**, Nasıruddîn Ebi'l-Hayr Abdullah b. Ömer, *Envaru't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*, Şirketü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî, Kahire, 1968.
- Cevdet**, Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.
- Ceyânî, İbn-i Mâlik Tâî, *Elfâzu'l-Muhtelifi fi'l-Meâni'l-Mü'telifi*, thk., Necât Hasen Abdullah Nûlî.
- Cürcânî**, Muhammed Seyyid, Şerîf, *Tarîfât*, thk., Muhammed Sıddîk Minşâvî, Daru'l-Fadîle, trz.
- Çağrı**, Mustafa, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, Dem Yayınları, İstanbul, 2012.
- “İslâm Ahlâkı”, *İlmihal II*, TDV. Yayınları, Ankara, 2006.
- Çalışkan**, İsmail, *Kur'ân'da Din Kavramı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000.
- Dıraz**, Muhammed Abdullah, *Kur'ân Ahlakı*, çev., Emrullah Yüksel-Ünver Günay, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Düzgün**, Şaban Ali, *Din, Birey ve Toplum*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- *Allah, Tabiat ve Tarih*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2012.
- Esed**, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, çev., Cahit Koytak - Ahmet Ertürk, İşaret y.y., İstanbul, 1996.

- Fazlur Rahman**, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011.
- Gazâlî**, Muhammed, *Kur'ân'ın Konulu Tefsiri*, çevr., Şahin Güven- Ekrem Demir, Şura Yayınları, İstanbul, 2000.
- Gazzâlî**, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü 'Ulûmi'd-Dîn*, terc., Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Gölcük**, Şerafeddin, *Kur'ân ve İnsan*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2009.
- Güngör**, Erol, *Değerler Psikolojisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.
- Hâlidî**, Salah Abdulfettah, *Fî zilali'l-İman*, çevr., Oktay Yılmaz, Buruç Yayınları, 2009.
- Halis**, Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, (İman- İbadet), DİB. Yayınları, Ankara, 1985.
- Herevî**, Abdullah Ensârî, *Menâzilu's-Sâirîn, ile'l-Hakki'l-Mubîn*, şerh., Afifuddîn Tilimsânî, neşr., Abdulhafîz Mansûr, Dâru't Türkî, 1989.
- Hökelekli**, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebu'l-Ferec Cemaluddîn Abdurrahman, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1948.
- İbn Manzûr**, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, tsz.
- İbn Sîde**, Ebu'l-Hasan Ali b İsmail, *Muhassas, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut*.
- İbn Fâris**, Ebu'l-Hüseyn b. Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mucemu Mekâyisi'l-Luga, thk., Abdusselam Harun, y.y., 1979.*
- İsfehânî**, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed er-Râğıb, *Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî, Beyrut, tsz.
- İsfehânî**, Ebül-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, thk., Safvân Adnân Dâvûdî, Dördüncü Basım, Dâru'l Kalem, Beyrut 1430/2009.
- Karaman**, Fikret, "İman", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006.
- Karaman**, Hayreddin, *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Keskioğlu**, Osman, *Hatemü'l-Enbiyâ Hz. Mihammed ve Hayatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Kılıç**, Sadık, *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.
- Kırca**, Celal, *Kur'ân ve İnsan*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996.

- *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, İstanbul, 1984.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l Kur'ân ve'l Mübeyyinü li mâ Tezammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, Neşr. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1427/2006.

Martı, Huriye, *Hadisler Ekseninde Çevre Ahlakı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2018.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Tefsîru'l-Mâverdî/en-Nüketu ve'l-Uyûn*, neşr., Es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, tsz.

Münâvî, Abdurraûf, *Tevkîf alâ Mühimmâti't-Teârîf, thk., Abdulhamîd Sâlih Hamdân, Âlemu'l-Kutub*, Kahire, 1990.

Müslim, Mustafa, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem (Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım)*, Fecr Yayınevi, Riyad, 1989.

Nesefî, Ebü'l-Berekat Abdullah b. Ahmet b. Mahmud, *Medariku't-Tenzil ve Hakaik'it-Te'vil*, Beyrut, 2008.

Özsoy, Ömer, *Sünnetüllah*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1999.

Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1982, 94.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bek b. Muhammed el-Hudayrî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, neşr. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Merkezu Hecr li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kâhire 1424/2003.

Şaban, Zekiyyuddin, terc., Dönmez, İbrahim Kafi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.

Şaranî, Abdul Vehhab, *İslam'da Kardeşlik Hukukunun Esasları*, terc., Hamit Eker, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1975.

Şentürk, Habil, *İslamî Hayatın Psikolojik Temelleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-Tefsîr*, Vüzâratu's-Şuûni'l İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşâd, Neşre Haz., Dâru'n Nevâdir (Kuveyt), el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suudiyye, 1431/2010.

Şimşek, M. Sait, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, Konya, 1999.

- Tan,** Zeki, *Kur'ân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, Özgü Yayınları, İstanbul, 2010.
- Toshihiko,** Izutsu, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2012.
-*Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev., Süleyman Ateş, Kevser yy, Ankara.
- Tunç,** Mustafa Şekip, *Bir Din Felsefesine Doğru*, Türkiye Yayın Evi, İstanbul, 1959.
- Tümer,** Günay - Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara, 1997.
- Uyanık,** Mevlüt, *İslam'ın İnanç Esasları*, Esin Yayınları, Ankara, 1997.
- Ülken,** H. Ziya, *Bilgi ve Değer*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2016.
- Yazır,** Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- Zürkânî,** Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk., Fevâz Ahmed Zemralî, Beyrut, 1409/1988.

ÖZGEÇMİŞ

NURETTİN İÇTÜZER

1956 Yılında Çorum Sungurlu'nun Çavuşcu Köyü'nde doğdu. İlk Okulu köyünde okudu. Farklı Kur'an Kurslarında Kur'an ve Medrese usulü Arapça eğitimi aldı. Ankara Mamak İmam Hatip Lisesi'ni bitirdi. 1991'de Ankara Mamak Müftülüğünde İmam Hatiplik görevine başladı. 2002'de Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2005'de İstanbul Pendik Haseki Eğitim Merkez'inde Yüksek İhtisas Eğitimi tamamladıktan sonra aynı yıl Gaziantep Yavuzeli İlçesine vaiz olarak atandı. 09.06.2007'de Gaziantep İl Müftü Yardımcılığına; 20.11.2007'de Ağrı Diyadin İlçe Müftülüğüne başlayan İÇTÜZER, 2009'da Yozgat Saraykent İlçe Müftülüğü görevine naklen tayin edildi. Daha sonra 2014'de Çorum İskilip İlçe Müftülüğüne başlamış olup halen aynı görevine devam etmektedir. İÇTÜZER evli ve 2 çocuk babasıdır. Yabancı dili Arapça ve İngilizce'dir.